

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA DĚJIN UMĚNÍ

GOTICKÁ A RENESANČNÍ ARCHITEKTURA MĚSTA LITOVLE

magisterská diplomová práce

BC. SANDRA KOLÁŘOVÁ

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Petr Čehovský, Ph.D.

Olomouc 2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 14. dubna 2015

.....

vlastnoruční podpis

Rozsah práce

214 982 znaků

Poděkování

Ráda bych chtěla poděkovat všem, kteří mi umožnili tuto práci napsat. Především vedoucímu mé práce panu Mgr. Petru Čehovskému, Ph.D. za odborné připomínky a celkovou pomoc.

Dále velké díky patří pracovníkům muzea v Litovli, Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci a Státního okresního archivu v Olomouci, kteří mi zpřístupnili řadu dokumentů, které byly důležité pro vznik této práce. A v neposlední řadě také děkuji své rodině a přátelům za velkou podporu.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Přehled literatury a dosavadního bádání.....	8
3. Dějiny města Litovle.....	11
3. 1 Založení města Litovle.....	11
3. 2 Litovel královské město.....	22
3. 3 Doba husitská.....	28
3. 4 Páni z Vlašimi na Úsově a Litovel.....	34
3. 5 Páni z Boskovic v Litovli.....	39
3. 6 Litovel za Lichtenštejnů.....	48
3. 7 Protireformace v Litovli.....	50
3. 8 Litovel za třicetileté války.....	52
4. Vývoj gotické a renesanční architektury města Litovle.....	55
5. Katalog gotických a renesančních staveb.....	62
5. 1 Kostel sv. Filipa a Jakuba.....	62
5. 2 Areál sv. Ducha.....	69
5. 3 Radnice včetně tzv. Panského domu.....	75
5. 4 Měšťanský dům, Boskovicova ulice č. 1, č. p. 780.....	85
5. 5 Měšťanský dům, 1. máje č. p. 792.....	89
5. 6 Měšťanský dům, náměstí Přemysla Otakara II. č. p. 779.....	91
5. 7 Městské opevnění.....	95
5. 8 Měšťanská střelnice.....	98
5. 9 Kostel sv. Marka.....	105
5. 10 Kaple sv. Jiří.....	119
5. 11 Dům soukenického cechu.....	130
5. 12 Měšťanský dům, Masarykova ulice č. 2, č. p. 769.....	137
5. 13 Svatojánský most.....	145
6. Závěr.....	147
7. Summary.....	149
8. Seznam vyobrazení.....	150
9. Seznam použité literatury a pramenů.....	157
Literatura.....	157

Prameny.....	161
Internetové zdroje.....	163
10. Obrazová příloha.....	164
Anotace.....	196

1. Úvod

Cílem magisterské diplomové práce *Gotická a renesanční architektura města Litovle* je komplexní analýza gotické a renesanční architektury města Litovle. Práce navazuje na bakalářskou práci stejného názvu obhájenou v roce 2013, která formou katalogu analyzovala vývoj gotických a renesančních staveb vybudovaných ve městě ve 13. až 17. století a následně se snažila nastínit vývoj gotické a renesanční architektury tohoto města. V katalogu byly zmíněny jen ty nejvýraznější stavby z tohoto časového rozmezí. Součástí této bakalářské práce byla, mimo katalog, i část, která velmi stručně popisovala historii města Litovle od jeho vzniku až do doby 17. století.

Text diplomové práce je rozdělen do dvou hlavních částí. První část detailně popisuje dějiny města Litovle od samotného vzniku města až po dobu konce třicetileté války. Zmíněna jsou první velká privilegia, následný růst města, situace v době husitské a vývoj města pod správou pánů z Vlašimi, pánů z Boskovic a pánů z Lichtenštejna. Historie města je zpracována s ohledem na gotické a renesanční stavby a také tehdejší majitele města a jejich stavební činnost. V práci je zkoumán vliv těchto stavebníků na formu a styl konkrétních staveb, především z hlediska konfesijního. Pro tento oddíl práce je prostudována veškerá doposud vydaná literatura k dějinám města Litovle a architektuře města Litovle pojednávající o období zhruba mezi lety 1260-1650.

Druhou část práce představuje výběrový katalog gotických a renesančních staveb města Litovle z vymezeného období let 1260-1650, a to včetně staveb dnes již nedochovaných – příkladem může být areál sv. Ducha, jehož poslední pozůstatky zanikly v roce 1717. Katalog je řazený chronologicky. Datování vybraných objektů se ohlíží na jejich pravděpodobně nejstarší stavební fáze. Jednotlivá hesla katalogu jsou dále rozdělena do tří oddílů. První oddíl popisuje dějiny dané stavby od jejího vzniku až do současnosti. Druhý oddíl, popis stavby, je proveden na stávající stavbě a obsahuje i popis důležitých architektonických prvků – portálů nebo ostění oken. Třetím oddílem je analýza stavby, tento oddíl se pokusí charakterizovat gotické a renesanční části stavby, v případě kaple sv. Jiří [49 - 62] celou stavbu, a zasadí je do kontextu se snahou najít možné paralely. Pro tuto hlavní druhou část práce jsou výchozí veškeré stavebně-historické průzkumy všech vybraných staveb.

Součástí práce je také důležitá studie, která mapuje vývoj gotické a renesanční architektury města Litovle.

2. Přehled literatury a dosavadního bádání

Zachycení historie města Litovle, ve které jsou částečně zahrnuty i dějiny architektury města, zajímalo mnoho nadšenců, ale i historiků a historiků umění.

Za první „historické“ dílo, které podává obraz tehdejšího města, můžeme považovat veršovanou pozdně renesanční skladbu litovelského rodáka Gregora Tarca.¹ *Beschreibung der Stadt Littau*² vypráví o minulosti jeho rodného města a o životě obyvatel ve druhé polovině 16. století. Zmiňuje také stavbu kamenného mostu, později nazvaného Svatojánský most [76]. Téměř polovina veršů je věnována události dobytí města Litovle husitským hejtmanem Pardusem v roce 1437 a jeho rychlé porážce za pomoci olomouckých vojsk. V básni není zmínka o lichtenštejnské správě města (od roku 1597), lze tedy usoudit, že toto veršování vzniklo v rozmezí let 1592-1596, tedy koncem 16. století.

Mezi nejstarší práce, které se věnují historii města, patří rukopis sepsaný litovelským purkrabím Donathem Ulrichem.³ Kromě své úřední činnosti sepsal v letech 1860-1873 *Geschichte der Stadt Littau*.⁴ Zachycuje především události z počátku 19. století, které zaznamenává se svými postřehy a komentáři. Vyzdvihuje zde své působení v úloze hospodářského správce města a vylíčil své zásluhy o zvelebení náměstí, včetně sestupu k rameni řeky Moravy Nečizu [28].⁵ Rukopis navíc obsahuje i řadu ilustrací, a představuje tak i cenný ikonografický materiál pro studium dějin města.

Dalším z nečetné řady německých autorů zpracovávající historii Litovle byl litovelský lékař a pozdější olomoucký archivář Johann Kux. Jeho dílo vydané v roce 1900 bývá považováno za jedno z nejlepších komplexních zpracování dějin města Litovle, byť však místy nacionalisticky zaměřených. Se svou prací nazvanou *Geschichte der Stadt Littau: von*

¹ Gregor Tarco působil v letech 1569 – 1587 jako varhaník v kostele sv. Mořice v Olomouci. Mimo tuto profesi je znám jako příležitostný básník – autor veršování při zasnubách olomouckého radního Tomáše Altmanna a Barbory Kellnerové, šesti latinských básní i spisku *De filio prodigo* (O marnotratném synovi). Povolání varhaníka i jeho literární činnost svědčí o vyšším vzdělání, než mu mohla dát litovelská škola, pravděpodobně to bylo studium u olomouckých jezuitů. Avšak údaje o jeho životě jsou velmi chudé, není znám rok jeho narození a úmrtí.

² Josef Bezděčka, *Gregor Tarco – Popis města Litovle*, Uničov 1988. Strojopis uložen ve Státním okresním archivu Olomouc, sig. B 1742.

³ Donath Ulrich (1. 3. 1800 – 3. 6. 1874) se narodil jako syn kupce Františka Ulricha a Františky, rozené Pelikánové z Uničova. Donath Ulrich byl také autorem pamětních listin, uložených v báni litovelské radnice.

⁴ Donath Ulrich, *Geschichte der Stadt Littau*, 1860-1873. Originál Ulrichova rukopisu je uložen ve Vlastivědném muzeu Olomouc.

⁵ Karel Sedlák, *Z dějin Litovle. Soubor článků o městě Litovli*, Litovel 1963. Uspořádal v roce 1963 Karel Obšil. Uloženo v Muzeu Litovel.

*den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1848*⁶ vyhrál soutěž o nejlepší vlastivědnou práci, kterou vyhlásil brněnský spolek vydávající tehdy historicky zaměřený časopis *Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*.⁷

Ani historikové české národnosti nezůstávali pozadu. Především to byla řada prací městského lékaře, zakladatele muzea, archiváře a druhého českého starosty Litovle Jana Smyčky.⁸ Rozsah jeho díla je obdivuhodný: přes církevní problematiku (dějiny kostelů a hřbitovů v Litovli) až k otázkám stavebního vývoje radnice a jednotlivých městských domů. Některé jeho hypotetické závěry byly na základě stavebně-historických průzkumů a sondážních prací poopraveny, přesto však jeho dílo zůstává cenným zdrojem informací pro další zpracování dějin města.

Souběžně s prací Johanna Kuxe vznikalo i významné dílo v rámci *Vlastivědy moravské*. Sepsáním svazku s názvem *Litovelský okres*⁹ byl pověřen římsko-katolický farář Viktor Pinkava.¹⁰ Mimo samotné místopisné části – zahrnuje nejen Litovel, ale i vesnice náležící k tomuto okresu – práce obsahuje i všeobecný přehled o dané lokalitě z hlediska zeměpisného, přírodopisného i národopisného.

Na práci Jana Smyčky navázal Karel Sedlák,¹¹ litovelský archivář a kronikář. Napsal řadu prací drobnějšího charakteru, které byly zveřejňovány v místním tisku, v ročenkách muzea nebo v brožurách. Svou kronikářskou činnost uzavřel zpracováním litovelských válečných let.

V poválečných letech se pak velkým propagátorem litovelských dějin stal Karel Obšil,¹² jehož hlavním dílem je útlá knížka *Historický průvodce Litovlí*¹³ z roku 1965.

Výčet autorů, kteří se zabývali dějinami města Litovle, by nebyl kompletní bez uvedení práce Josefa Bezděčky. V díle *Dějiny města Litovle od počátku až do roku 1948*¹⁴ nalezneme důkladné zpracování problematiky na základě archivního materiálu. Přináší některé doposud neznámé pohledy a zhodnocení událostí.

⁶ Johann Kux, *Geschichte der Stadt Littau: von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1848*, Brünn 1900.

⁷ Vlasta Kauzerová – Miroslav Koudela, *Historický místopis domů v Litovli II. Domy s várečným právem, pivovary a zaniklé památky na území města, II. etapa, 1. svazek*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 2000, s. 3.

⁸ Jan Smyčka žil mezi lety 1855-1927.

⁹ Viktor Pinkava, *Vlastivěda moravská. Litovelský okres*, Brno 1903.

¹⁰ Viktor Pinkava žil mezi lety 1868-1951. Od roku 1923 žil trvale v Litovli.

¹¹ Karel Sedlák byl profesorem litovelského gymnázia. Žil mezi lety 1887-1967. Po Janu Smyčkovi byl v roce 1923 jmenován kronikářem města.

¹² Dr. Karel Obšil žil mezi lety 1914-1975.

¹³ Karel Obšil, *Historický průvodce Litovlí*, Litovel 1965.

¹⁴ Josef Bezděčka, *Dějiny města Litovle od počátku až do roku 1948*, 1. a 2. díl, 1991. Strojopis uložen ve Vědecké knihovně v Olomouci.

Významným kronikářem města je dodnes Lubomír Šik.¹⁵ Kromě *Litovelských pamětí*,¹⁶ které podávají celkový přehled dějin města od doby jeho založení až do roku 1990, je autorem také dalších publikací týkajících se i litovelských pamětihodností – např. kostel sv. Filipa a Jakuba [10, 11], kostel sv. Marka [34 - 48], náměstí Přemysla Otakara II. a dalších.

Památky staré Litovle z roku 1998,¹⁷ jejímiž autory jsou Vlasta Kauerová a Miroslav Koudela, se v úvodní části věnují stavebně-historickému vývoji městského jádra Litovle a městského domu. Nedílnou součástí je i úsek věnovaný vývoji pojmenování jednotlivých ulic a vzniku opevnění města. Základ knihy tvoří soupis majitelů jednotlivých domů na litovelském náměstí od 16. století. Následuje pak historie vzniku radnice [14 – 27] a dále významných církevních staveb – kostel sv. Marka, kaple sv. Jiří [49 – 62] a kostel sv. Filipa a Jakuba. Popsány jsou i další významné objekty v Litovli – např. bývalá měšťanská střelnice [31 – 33], tzv. Lichtenštejnský špitálek [63 – 67] a ostatní dominanty města.

Ve stejném roce vydal Karel Kuča obsáhlá *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*.¹⁸ V celkem osmi svazcích nalezneme výčet jednotlivých měst a městeček, mimo jiné i Litovle, kde je komplexně podána historie daného města, jeho privilegia, významné stavby, katastrofy atd.

Stručnou historii města Litovle i jejích staveb nalezneme v *Uměleckých památkách Moravy a Slezska*¹⁹ Bohumila Samka.

V neposlední řadě je dobrým zdrojem informací katalog mapující významné gotické a renesanční památky jednotlivých okresů, společně s Olomouckým a městem Litovel – *Od gotiky k renesanci: výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550, Sv. 3, Olomoucko* (kat. výst.),²⁰ který však kvůli své obsahové náročnosti nezabíhá u popisu jednotlivých staveb příliš do hloubky, avšak stal se pro tuto práci vzorem.

Předkládaná práce vychází ve svých základech ze všech prací zde uvedených, ale navíc překračuje jejich rámec tím, že se důsledně opírá o všechny existující stavebně-historické průzkumy vybraných staveb.

¹⁵ Lubomír Šik se narodil v roce 1928. Dodnes je kronikářem města Litovle.

¹⁶ Lubomír Šik, *Litovelské paměti*, Litovel 1994.

¹⁷ Vlasta Kauerová – Miroslav Koudela, *Památky staré Litovle*, Olomouc 1998.

¹⁸ Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1998.

¹⁹ Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, Díl 2, J-N, Praha 1999.

²⁰ Ivo Hlobil – Marek Perůtka (eds.), *Od gotiky k renesanci: výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550, Sv. 3, Olomoucko* (kat. výst), Brno 1999.

3. Dějiny města Litovle

3. 1 Založení města Litovle

Vznik města Litovle bývá historiky kladen do doby kolem roku 1260. Přesnější datum vzniku pak přináší archeologický výzkum, který dobu vymezil na léta 1252-56.²¹ Lokačnímu městu Litovel bezpochyby předcházelo starší osídlení, jak dokládá archeologický výzkum v prostoru dnešního Starého města.²² Předlokační sídelní areál fungoval přibližně od přelomu 12. a 13. století do 13. století. Archeologické nálezy z blízkého okolí Litovle pak naznačují, že území bylo od pravěku osídleno nepřetržitě.²³

První písemné informace o založení města máme až v listině z roku 1287. Na pergamenu latinsky psaná listina krále Václava II. opatřená pečeti byla vystavena v Olomouci 13. října 1287 [1].²⁴ Její překlad je následující:

„My, Václav II. z milosti Boží král český a markrabí moravský, dosvědčujeme tímto, že litovelský městský rychtář Jindřich, syn bývalého olomouckého městského rychtáře Bedřicha, s jasným svědectvím spoluobyvatel prokázal, že jeho strýc Jindřich Epich jménem, kdysi zakladatel a rychtář Litovle, tamější rychtu na základě původního věnování od krále Otakara, našeho zesnulého otce, držel a byl na ní usedlý. K této rychtě tehdy náleželo – tamější městské myto, rybáři tamtéž, dům na rynku, dva lány na Července, dva další lány mimo město, zakoupené na nekrálovském majetku, zahrady na Starém Městě, lázeň, dva chlebové krámy a masné krámy a šlachta, kde se poráží dobytek. Protože svého času strýc ze své rychty, jak ji od počátku držel, některé statky odprodal a na jiné držitele přenesl, čímž držba rychty utrpěla mocnou újmu, poprosil nás nynější rychtář Jindřich, abychom naším otcem jeho strýci a litovelské městské rychtě propůjčenou držbu znovu potvrdili, o čemž jeho spoluobyvatelé a přísežní města předložili platné důkazy. Toto činíme tímto listem a propůjčujeme mu toto právo – shora jmenované držby, z nichž některé jeho strýc svého času odprodal, aby je zpět koupil ke jmenované městské rychtě. Jindřich a jeho erbové mohou potom rychtu držet bez překážky, včetně všeho přináležejícího a mají povinnost za to nám platit roční poplatek hřivnu zlata nebo deset hřiven stříbra. Kromě toho dovolujeme rychtáři Jindřichovi pro případ, že by

²¹ Pavel Šlězár, *Předběžná zpráva o objevu „Antiqua civitas“ na Starém městě v Litovli a několik poznámek k aspektům geneze města Litovle*. Dostupné z <http://www.iabrno.cz/pv/PV4604.pdf>.

²² Archeologický výzkum z let 1999-2004 pomocí dendrochronologického datování vzorků z dřevěných konstrukcí odvodňovacího kanálu prokázal, že jejich stáří odpovídalo intervalu let 1252-1256.

²³ Eva Vepřeková, *Dějiny Litovle*, in: Vladimír Maňas, *Gotické klenoty v kapli sv. Jiří v Litovli*, Litovel 2012, s. 3.

²⁴ Dnes je uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 1, sig. A-I-1.

od staré rychty odkoupený mlýn nebyl schopen získat zpět, aby postavil nový mlýn na jiném vhodném místě. ²⁵

V této listině se dovídáme základní informace o založení města. Litovel byla založena Přemyslem Otakarem II. a to před rokem 1278, kdy padl na Moravském poli. Lokátorem byl německý kolonista Jindřich, zvaný Epich. Rozsah majetku, který náležel k rychtě, byl značný a jeho vyjmenování nám poskytuje první poznatky i z oblasti topografie. Odprodej jeho značné části svědčí o obtížných začátcích. Dále také, že druhým rychtářem se stal Epichův olomoucký synovec Jindřich, kterému Václav II. projevil značnou důvěru. Je zde uveden i latinský název města – Luthowia.

Počátky Litovle spadají do doby posledních Přemyslovců a budoucí město bylo součástí německé kolonizace na Moravě a v této souvislosti i velké přeměny, která se odehrávala ve střední Evropě. Přemyslovci 13. století – Přemysl Otakar I. (1197-1230), Václav I. (1230-1253) a Přemysl Otakar II. (1253-1278) museli čelit pronikání německého živlu do slovanských oblastí a přitom byli existenčně závislí na poměru k římské říši národa německého. O jejich úspěšné politice svědčí skutečnost, že Češi a Moravané byli jediné západní slovanské kmeny, které nepodlehly germánskému tlaku na východ. Navíc středoevropský a východoevropský prostor byly civilizačně i hospodářsky zaostalejší. Přemyslovci našli účinnou zbraň jak využít této situace pro český stát a využívali výsledky pokročilejší západní Evropy a z vazalského poměru k říši se stává cílevědomá aktivita. Z českého státu postupně vzniká středoevropská velmoc a z Přemysla Otakara II. se stává král římský a německý. Proto Přemyslovci otevírají naše země kolonizaci, s čímž souvisela větší hustota obyvatelstva, zakládání vsí a měst, to přivedilo i nový právní řád, byl zaváděn nový průmysl (zejména hornictví a hutnictví), obchod získal pokročilejší formy a mění se i společenské řády.²⁶

Právě v době, kdy je kolonizována Litovel, byla lokována celá řada měst, nejčastěji s pravouhlým půdorysným rozvrhem – Beroun, Bruntál, Čáslav, České Budějovice, Domažlice, Horažďovice, Jihlava, Kadaň, Klatovy, Kolín, Kouřim, Nový Bydžov, Písek, Plzeň, Uherský Brod, Vysoké Mýto.²⁷

Půdorysný rozvrh města Litovle je typickým příkladem založení z doby krále Přemysla Otakara II. [2]. Pro opevnění města byla využita hustá vodní síť. Jeho obvod se

²⁵ Přepis převzat z: Josef Bezděčka, *Dějiny města Litovle od počátku až do roku 1948*, 1. díl, 1991, s. 26-27.

²⁶ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 27-28.

²⁷ Jiří Kuthan, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města – hrady – kláštery – kostely*, Vimperk 1994.

skládá v zásadě z čtvercového půdorysu s boky, které jsou mírně konvexně nebo konkávně prohnuty. Plochu města člení pravoúhlý rastr ulic. Ve středu města leží poměrně nevelké náměstí, do jehož čtyř koutů a do osy severního, jižního, západního a východního boku ústí ulice. Středem města protéká od západu na východ vodní kanál. V severozápadní části města na jeho okraji je situován farní kostel sv. Marka [34 – 48].²⁸

Prokazatelně nejblíže z měst lokovaných posledními Přemyslovci měla k Litovli dispozice Uherského Hradiště. Právě založení Uherského Hradiště může napomoci pochopení vzniku Litovle, poněvadž je tu shoda nejen časová,²⁹ ale i přírodní podmínky byly téměř totožné. Toto město vzniklo také na ostrově řeky Moravy. Na ostrově stála kaple sv. Jiří, některé mlýny a rybářská obydlí. Počátky Uherského Hradiště souvisejí s uhersko-kumánským vpádem na Moravu v roce 1253 a za pobytu Přemysla Otakara II. bylo započato budování nového města, které bylo dokončeno v roce 1258. Do nového centra byli přivedeni lidé z okolí, z královského městečka Kunovic i z klášterní trhové vsi Velehradu (Starého města). V listině z roku 1258 se nazývá Nový Velehrad, ale název se neujal a uplatnil se název Hradiště a dřívější vsi Velehradu zůstal název Staré Město. Strategický význam ostrovního hradištského centra by mohl osvětlovat i důvody litovelské kolonizační akce, která byla prováděna v podobném terénu, kde mimo zůstalo původní Staré Město. Na sever odtud byly už jen lesy, podhůří a hory, řídké osídlené, se staršími městy Bruntálem a Uničovem, oblast, kterou Přemyslovci plně otevřeli pro německé kolonisty.³⁰

Existuje i teorie Viktora Pinkavy,³¹ podle které jsou možné i jiné důvody založení Litovle kolonizačním aktem. Litovelský rodák chápal vznik Litovle ve spojitosti s Olomoucí. Jádro tehdejšího obyvatelstva tvořili němečtí kupci, mezi nimiž je v roce 1262 uváděn rychtář Bedřich, jehož vnuk Jindřich Epich zakládá Litovel jako obchodní filiálku Olomouce. Pravděpodobně proto, že již dříve tu existovala Litovel jako trhová ves pro poměrně hustě zalidněné okolí. Tato teorie je založená zejména na příbuzenských svazcích, není však nikde doložena.

Další možnost výkladu založení Litovle a možná ta nejpravděpodobnější může být dána do souvislosti s nedalekým městem Uničov. Původní uničovská osada, stejně jako litovelská, ležela na jižním okraji severomoravských lesů a na vykloučených holinách

²⁸ Ibidem, s. 225.

²⁹ Vznik města Uherské Hradiště je doložen listinou Přemysla Otakara II. z 15. října 1257 vydanou v Plasích a listinou z 23. května z roku 1258 vydanou přímo v Uherském Hradišti. Uherské Hradiště patří k největším městským fundacím Přemysla Otakara II.

³⁰ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 28-29.

³¹ Viz Pinkava (pozn. 9).

královského lesa Doubravy. Jak Uničov (na naplaveninách říčky Oskavy), tak i Litovel (na ramenech řeky Moravy) neměly příznivé půdní podmínky, měly jen dostatek dřeva jako stavebního materiálu. Uničov však ležel na velmi živé obchodní tepně, spojující západ s východem a mohl ochraňovat určitý úsek, starat se o sjízdnost a bezpečnost. Byl rovněž na křižovatce od jihu na sever přes Jeseníky do Slezska. Původní trasa z Uničova na Olomouc vedla po levém břehu řeky Moravy (přes Štěpánov), aby se nepřekonávala řeka. Ale v souvislosti s cestou z Olomouce do Čech tzv. Hradskou cestou (okolo Nákla) a Trstenickou cestou (přes Náměšť na Hané), byla potřeba odbočky na Uničov. Z tohoto hlediska mohla být Litovel spojovacím článkem mezi Olomoucí a Uničovem. Volba místa uprostřed ramen Moravy je srozumitelná. Město mělo chránit uměle vytvořený přechod a tak spojení mezi dvěma důležitými městy. Odtud vyplývá i úzká souvislost mezi těmito třemi městy. Právě založením Uničova, Litovle a biskupské Mohelnice se hlavní trasa odklonila a v Mohelnici se pak odbočovalo na Moravskou Třebovou, Svitavy a Litomyšl a tato cesta prakticky je až dodnes platná.

Nelze vyloučit i to, že Litovel byla založena jako součást pevných obranných bodů, mezi něž mohl patřit i Uničov a zejména také hrad Úsov, který Přemysl Otakar II. odebral Hraběšim ze Švábenic.³²

Důvod založení města Litovle nelze dnes přesně stanovit. Při zakládání nešlo o libovolné místo, ale o plánovitou činnost, diktovanou určitými zájmy – strategická obrana, dopravní tepna, obchodní či správní střediska apod. Toto rozhodování usnadňovaly osady, které se vytvářely po dlouhou dobu a byly umístěny na základě zkušeností.

Kolonizace měla také ustálený řád. Vybranému lokátorovi – za jeho zásluhy nebo jeho zámožnost – byl z královské komory svěřen kus země, za níž zaplatil část ihned, a část zůstala zatížena tzv. věčným úrokem, který se splácel každý rok. František Palacký popisuje kolonizační systém takto: *„...jakmile od komise, králem ustanovené, vyhledáno k tomu příhodné místo, bylo vyměřeno jeho prostranství a vykázáno budoucímu městu počet polí (100 nebo 120 lánů), udělil král některému podnikateli moc a právo svolat osadníky, jimž ujišťována královská ochrana i zvláštní svobody, s povinností způsobem předepsaným vystaviti město, zvláště co se zdí jeho týče, v určité lhůtě... noví ti obyvatelé městští byli, ne-li všichni, aspoň z větší části přistěhovalí ze severozápadního Německa a z Nizozemska*

³² Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 29-30.

*kolonisté... města pak česká a moravská všecka, více neb méně jimi zalidněna, takže ve mnohých nabyli až i převahy nad obyvatelstvem domácím.*³³

Kolonizačním zakladatelem Litovle byl Němec Jindřich Epich, který se ujal náročného úkolu a v obtížných začátcích dovedl nahromadit značný majetek, náležející k rychtě. Snad pocházel z Olomouce, odkud také mohl přivést první obyvatele, ale v každém případě byl příbuzný olomouckému rychtáři a mincmistrovi Bedřichovi. Někdy se také uvádí, že asi v roce 1250 vnuk olomouckého městského rychtáře Bedřicha, jménem Jindřich Epich, přejímá se svolením krále Přemysla Otakara II. nové založení města Litovle.³⁴ Toto královské svolení jistě nedostal jen za zásluhy svého děda, jeho vlastní zásluhy však známy nejsou.

Pokud porovnáme lokaci města Litovle kupříkladu s lokací města Mohelnice, která proběhla zhruba ve stejné době, dostaneme zhodnocení Epichova majetku. Lokátor Mohelnice Heřman dostal dědičnou rychtu, dva lány půdy, dva masné a dva chlebové krámy, lázeň a 1/3 ze soudních pokut.³⁵ Epichův majetek a příjmy pocházely z mlýna, rychty, městského mýta, domu, dvou lánů na Července, dvou lánů zakoupených na nekrálovském majetku (pravděpodobně na jih od Litovle), zahrady na Starém městě (tj. obdělané půdy), ze dvou chlebových a masných krámů, jatek, lázní a pod něj spadali i rybáři, už dříve zde usídlení. Tedy značný majetek, uvážíme-li, že lán byl asi 10-12 ha. Důvody pozdějšího rozprodávání majetku neznáme, víme však, že po smrti Přemysla Otakara II. byly v zemi neutěšené poměry, neúroda, hlad a bída. Snad Epich nebyl schopen odvádět předepsané či dohodnuté poplatky královské komoře a hledal řešení právě v prodeji.

Povinností lokátora bylo také zajistit dostatek kolonistů pro tak náročný úkol - klučení, přeprava kmenů, kopání příkopů, nahazování valů, stavba cest, mostků, zakládání a zúrodnování polí a luk, pravděpodobně i výstavba ramene Nečízu středem města a obydlí. V prvních dobách to byly pravděpodobně jen do země zapuštěné jámy – kolonizační zemnice, které lemovaly uliční fronty rodících se měst, a to ještě dlouho po založení. Teprve později začíná stavební ruch a postupně dochází k vytvoření města. Pozdější ekonomická prosperita poskytuje možnost výstavnějších budov – např. kostel sv. Marka [34 – 48].³⁶

Kolonizátoři, které Jindřich Epich přivedl, jistě sami nemohli plnit tyto úkoly. Víme o rybářích, kteří byli poplatní Epichovi, jejich počet však neznáme. Johann Kux ve svých

³³ František Palacký, *Dějiny národu českého*, Praha 1921, s. 256.

³⁴ Johann Kux, *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*, Olmütz 1937, s. 50.

³⁵ Ladislav Hosák, *Z nejstarších dějin Mohelnicka*, Mohelnice 1953, s. 6.

³⁶ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 32-33.

*Dějínách Litovle*³⁷ vychází z předpokladu, že po celou dobu právořárečného práva bylo v Litovli 57 právořárečných domů – privilegovaných domů, které stály na rynku a v ulicích z náměstí vycházejících či náměstí nejbliže, což svědčí o tom, že to byly domy prvotního osídlení. Při průměrném počtu 6 členů na rodinu dojdeme k počtu asi 360 - 400 osob, takže pro těžkou kolonizační práci bylo k dispozici nanejvýše 200 - 300 mužů a žen. Lze předpokládat, že došlo i k migraci obyvatel z původní osady či trhové vsi (Starého města), jak tomu bylo i u celé řady nově zakládaných měst.

Epich založil město kousek na jih od původní rybářské osady zvané Luthowl³⁸ (později nazývané Staré Město), od níž později získalo celé město své jméno. Je však možné, že původních sídlišť bylo více. Protože osadníci se usazovali i v místech dříve obývaných původními obyvateli, a tak byli původní obyvatelé po založení nového města buď zatlačeni do pozadí, nebo se vystěhovali na Staré Město.³⁹

Během německé kolonizace na začátku druhé půlky 13. století vyrůstá tedy mimo původní osadu či trhovou ves nové sídliště, které ještě nemůžeme nazvat městem, pouze spíše takovým zárodkem města, které spravuje králem pověřený rychtář. Kolonisté jsou z větší části Němci, ale také původní slovanské obyvatelstvo.

Nové sídliště se vytváří kolem prostorného rynku ve směru jih - sever, kterým prochází spojovací cesta Olomouc - Uničov. Je obeháno valy a nejspíš má i dvě dřevěné brány, kde se vybírá mýto. Na rynku je postavena rychta, jsou zde dva chlebové a masné krámy, na západ od rynku je mlýn⁴⁰ a na východ naproti rychtě šlachta na porážení dobytka.⁴¹ K rychtě patřilo také vybírání královského mýta a cel. Na sever, za hlavním tokem Moravy je původní osada (Staré Město) a mezi ním a novým sídlištěm, pravděpodobně ve stejné době vyrůstá církevní areál – kostel, klášter a špitál řádu sv. Ducha.⁴²

Začátky budování města ale asi nebyly snadné, možná právě proto lokátor Jindřich Epich v tísní část majetku rychty, zvláště mlýn, prodal. Jeho synovec Jindřich, druhý litovelský rychtář, si vymohl od Václava II. právo na původní majetek rychty a postavil na Nečizu nový mlýn tzv. Kuttelmühl. U něj stála věž Kuttelthurm.

³⁷ Viz Kux (pozn. 6).

³⁸ Název osady se vyskytuje ve tvarech *Luthowl*, na litovelských listinách z let 1287 a 1291 *Luthouia*. Nejstarší německý název *Luttau* je z roku 1373 v listině Mistra Jindřicha z litovelského kláštera sv. Ducha. Viz Pinkava (pozn. 9), s. 53.

³⁹ Viz Vepřeková (pozn. 23), s. 3.

⁴⁰ Vedle mlýna stála ve 14. století obytná věž tzv. Mühlturn. Není vyloučeno, že mlýn existoval už před založením města a sloužil tak rybářské vsi.

⁴¹ Při vyústění dnešní Husovy ulice stávala jatka tzv. Kuttelhof.

⁴² Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 33.

Zakládání měst za Přemysla Otakara II. bylo zejména ovlivňováno obranným charakterem přemyslovské politiky českého státu, vytvářením předpokladů pro hospodářskou expanzi i úsilím o oslabování politické a hospodářské moci šlechty.⁴³ Teprve široce koncipované a rozvinuté kolonizační hnutí rozvoje, nutného potenciálu pracovních sil, překonalo s definitivní platností fázové opoždění v dosavadním vývoji a uspíšilo vytržení českých zemí z hospodářského izolacionismu a z relativní ekonomické soběstačnosti výrobně spotřebního charakteru od ostatních zemí.⁴⁴

To se projevilo i v Litovli. Král Václav II. listinou z roku 1287 udělil druhému litovelskému rychtáři Jindřichovi všechna práva a nárok na majetek po zakladateli Jindřichovi Epichovi. O čtyři roky později dal obyvatelům Litovle první velké privilegium a městská práva tak vydatně posílil. V pergamenové listině opatřené pečetí,⁴⁵ která byla dána v Olomouci 26. února 1291 [3],⁴⁶ stojí psáno:

„My, Václav, král český a markrabí moravský etc., udělujeme tímto našim litovelským měšťanům právo nabýt koupí od zemských šlechticů a nižší zemské šlechty pozemky a užívat je v klidném držení. Přitom mají povinnost řídit se ohledně míry lánu a poplatků z lánu podle toho práva, které od starodávna je používáno v Medlově a Uničově, a směji bez překážek na svých lánech přeměňovat houštiny a křoviny na zdělaná pole. Poplatky z těchto zakoupených pozemků mají zároveň s ostatními městskými poplatky odesílat naši komoře. Zároveň však nařizujeme, aby naši litovelští měšťané ohledně těchto získaných lánů byli prosti a vyjmuti ze všech zemských práv a jejich úředníků a patřili pod vlastní městské právo. Žádný šlechtic nesmí komukoliv bránit z domu či dvora přesídlit do jmenovaného města, nýbrž musí jej bez odporu propustit, a jestliže má něco k dotyčnému, pak nesmí být spor projednáván nikde jinde, než před soudem města Litovle a podle zdejších soudních ustanovení. A v okruhu jedné míle okolo města nesmí být šenk nebo vaření piva, ani konán trh, se tímto výslovně potvrzuje na základě tohoto listu.“⁴⁷

Tento pergamen Litovelští vždy chránili. Také německá lidová tradice opěvovala Václava II., ale ne Přemysla Otakara II. Teprve až první česká městská rada po něm

⁴³ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 41.

⁴⁴ Jiří Spěváček, *Král diplomat*, Praha 1982, s. 57.

⁴⁵ Na listině je přivěšena červená pečeť města Olomouce. Protože není pravděpodobné, že by král pečetil městským znakem, je možné, že pečeť byla na tuto listinu přivěšena dodatečně. Snad jako stvrzení pravosti, když se původní pečeť ztratila.

⁴⁶ Dnes je uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 2, sig. A-I-2.

⁴⁷ Přepis převzat z: Josef Bezděčka, *Dějiny města Litovle od počátku až do roku 1948*, 1. díl, 1991, s. 41-42.

pojmenovala litovelské náměstí. Litovelský rodák Gregor Tarco⁴⁸ zachytil toto lidové podání ve svém veršování takto:

*„Za svého času Václav král,
jenž v Praze leží pochován,
on vpravdě svatým mužem byl,
když stavbu města zahájil,
a potom jiný mocný pán,
bojovný z Lucemburku Jan,
v královské své důstojnosti,
povolil hradby, ozdobnosti.
Ti dali městu svobody,
co chrání nás od poroby,
a slouží městu ku prospěchu,
pro užitek i útěchu.“⁴⁹*

Václav II. a Jan Lucemburský se zapříchili o přeměnu trhové vsi v město, které se mohlo pyšnit titulem královské. Král zřejmě nebyl iniciátorem udělování takových výsad, protože nemohl znát potřeby zdejších obyvatel. Iniciativa spíše vzešla z požadavků měšťanů. A pokud už někdy okolo roku 1290 mohli usilovat o takovéto výsady, může to znamenat, že za druhého rychtáře Jindřicha město Litovel rostlo a sílilo. Václavovo privilegium stálo na počátku rozvoje Litovle po hospodářské i právní stránce.

Privilegium umožňovalo kupovat pozemky od šlechty, která mnohdy ani nebyla schopná je využít pro rozšíření orné půdy a pastvin, avšak města s početným obyvatelstvem byla schopna takový záměr realizovat. Půda se rozšiřovala žďářením a také klučením lesa a houštin na sever a na jih od města, kde se budovala pole a odvodňovala se bažinatá nebo močálovitá místa, která pak sloužila jako pastviny. Král z této činnosti měl nejen finanční příjem, ale i rozšíření základny pro zajištění výživy v souvislosti s očekávaným populačním růstem. Tato praxe byla obvyklá, jak o tom svědčí příklad nedalekého Medlova nebo Uničova.

Koupí získané pozemky a jejich majitelé byli vyjmuti ze zemského práva a z moci olomouckých královských úředníků. Ale ne Staré Město, které bylo mimo obvod města, a ještě dlouho poté zemskému právu podléhalo. Litovel měla své vlastní právo a listina uvádí i

⁴⁸ Viz pozn. 1.

⁴⁹ Přepis převzat z: Josef Bezděčka, *Gregor Tarco – Popis města Litovle*, Uničov 1988, s. 1. Strojopis uložen ve Státním okresním archivu Olomouc, sig. B 1742.

staré městské právo, což znamená, že zde bylo za Přemysla Otakara II. a možná i dříve. V zakládací listině Uničova z roku 1223 král přiznal obyvatelům města magdeburské právo,⁵⁰ podobně jak už ho užíval Bruntál a jiná kolonizační města, stejně jako Litovel. Podle tohoto práva bylo území rozděleno na lány, z nichž dva až čtyři lány dostal lokátor (v případě Litovle dostal Jindřich Epich čtyři lány) jako dědičný rychtář, dva lány byly určeny pro budoucí kostel a ostatní se rozdělily mezi osadníky. Odtud pravděpodobně pramenila teorie Johanna Kuxe,⁵¹ že v Litovli bylo k dispozici 60 lánů, kdy se dostává k pravděpodobnému počtu 57 právovárečných domů, jako základu města. Během prvních 16 let nemusela kolonie odvádět daně, potom 1/3 patřila rychtáři a 2/3 arcibiskupovi – v našem případě královské komoře. Obyvatelé byli svobodní, rychtář vykonával nižší soudnictví a v případě války musel pánovi sloužit jako rytíř. Zásady magdeburského práva platily pro Litovel skoro 100 let, až markrabí Jan Jindřich udělil městu Olomouc v roce 1352 vratislavské právo, podle kterého musela Litovel brát právní ponaučení v Olomouci.⁵²

Právní a soudní samostatnost dávala rychtáři i radě města takové postavení jaké měli šlechtici a zemští úředníci. To zvyšovalo prestiž města. A to i skutečnost, že šlechta nesměla bránit svým poddaným při stěhování do města, hrála značnou úlohu.

Značný význam mělo také udělení mílového práva, což znamenalo v okruhu jedné míle (asi 10 - 12 km od města) byli měšťané chráněni před konkurencí řemeslníků, pivovarnické činnosti a čepování piva, město bylo v tomto obvodu zbaveno župních břemen – mosty, silnice, vydržování úředníků. Rychtář vybíral ve stanoveném obvodu mýtní poplatky, které představovaly pro město zdroj příjmů a rozvoj řemesel. Také výsada trhu poskytovala možnosti pro městské řemeslníky a lidé měli tak možnost nakupovat zboží od příjíždějících kupců. To souviselo i s právem skladu, kdy kupci jedoucí přes město mohli po určitou dobu prodávat v místě. Proto se zřizovaly kupecké domy, kde se shromažďovalo zboží i kupci.⁵³ V Litovli to byla pravděpodobně budova rychty, kde se uchovávaly i míry a váhy pro kontrolu správnosti prodeje. Právo trhu dostávala jen rozvinutá města, a protože ve Václavově listině se zakazuje trh v obvodu mílového práva, měla trh i Litovel.

Důležitým obchodním opatřením bylo vybírání celních poplatků na hlavních či frekventovaných cestách. To přirozeně prodražovalo převážený tovar, proto města usilovala o

⁵⁰ Magdeburg v Německu se stal místem pozvolného zrodu práva, které v roce 1188 kodifikoval arcibiskup Wichmann jako první psané německé právo, jež se potom s kolonizací rozšířilo do Slezska, Čech a Moravy.

⁵¹ Viz Kux (pozn. 6).

⁵² Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 43-44.

⁵³ Bylo tomu tak i např. v Olomouci – radnice s kupeckým domem.

osvobození od cla. Takovou výsadu povolil král Václav II. Olomouci listinou z roku 1291 při cestě přes Litovel a Kojetín a v roce 1318 ji znovu potvrdil Jan Lucemburský. Později se z této výsady mohli těšit i Litovelští.⁵⁴

Rozvoj řemesel a obchodu měl také podstatný vliv na vytváření půdorysu města. Zejména je to patrné na rozměrech litovelského rynku, tento rynek se značně podobá tvarem i velikostí rynekům v Bruntále a v Uničově, kdy je kostel umístěn mimo náměstí.⁵⁵ Pro osídlení byly vytyčeny pozemky, obdélníky procházející celým blokem, jaké ještě stále objevíme v půdorysu objektů v centru města. Osadník se svou rodinou nejprve vybudoval ve střední části parcely polozemnici, aby měl kde bydlet. Pak teprve začal stavět přední dřevěný, případně kamenný dům. Jednotlivé domy ještě netvořily souvislou ulici, odděloval je průjezd, teprve později zaklenutý. Současně vždy jednu stranu ulice tvořily zadní, nezastavěné, části parcel. Kombinace zadní a přední fronty domů najdeme stále v ulicích Vlašimova, Šafaříkova, Boskovicova aj. Teprve s růstem počtu obyvatel se fronta domů v ulicích uzavírala a stavěly se nové řady domů v zadní části parcely s průčelím do druhé ulice.

V přízemí domů byly provozní místnosti (mázhaus, dílna, komory), na místě dřívější polozemnice pak stodoly a stáje. Do patra hlavního domu vedly úzké dřevěné schody. Zde byla obytná místnost, za ní kuchyň a opět komory. V domě ovšem mimo rodiny majitele bydlely také rodiny tovaryšů, podruzi i cizí nájemníci, kteří často sami provozovali řemesla. Dům se proto rozšiřoval křídly kolem dvora do zadní části parcely. V patře byly samostatné jizby spojeny pavlačí. Bydlení bylo velmi prosté, i zámožný měšťan s rodinou žil v jedné či dvou předních místnostech v patře, v pokoji byl stůl a lavice, nízká truhla, od 15. století občas i židle. K topení sloužilo krbové ohniště, od 14. století i kachlová kamna. Malá okna byla opatřena poloprůsvitnou zvířecí blanou, jen ti nejbohatší si od 15. století pořizovali skleněná okna (kulaté tabulky zalité olovem). Bydlení tovaryšů bylo ještě skromnější, často žily i dvě rodiny v jedné místnosti.

Takřka v každém domě se chovala prasata, dobytek, proto v ulici před vchodem byl hnůj, skladovalo se zde dříví, případně materiál pro řemeslo. Zúžená ulice byla plná hlubokého bláta. Ve dvoře byl suchý záchod s hnojištěm. Hygiena byla velmi špatná, do studní prosakovala povrchová voda i nečistoty, velmi často byla pro vaření i pro pití používána voda z řeky.

⁵⁴ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 44-45.

⁵⁵ Ibidem.

Kolonizací litovelských měšťanů vznikly v okolí osady Tři Dvory, Čtyři Dvory (dnes na Olomouckém předměstí), Víška, Chořelice, Červenka, Nasobůrky, zaniklé Doubrava, Dürrenbach a Greyden (směrem k Cholině).⁵⁶ Také tyto osady byly jako městský majetek vyjmuty ze zemského práva.

Největší pozemky v sousedství měli šlechtici Búz z Búzova, Půta z Vildenberka, Unčovice byly v držení pánů z Lipé. Dále sem zasahoval majetek kláštera Hradisko a biskupské statky, k nimž patřilo město Mohelnice a panství Mírov.⁵⁷

⁵⁶ Osady zanikly za markraběcích válek v 15. století.

⁵⁷ Viz Šik (pozn. 16), s. 12-13.

3. 2 Litovel královské město

Titul „královské město“ je až pozdějšího data. I když měl král v Čechách a na Moravě nově založená města, označuje je v listinách *cives nostri seu civitates nostre* (v překladu naši občané a naše města). Teprve později se užívá označení *regia* nebo *regalis civitas* v plném smyslu královského města. Tento termín totiž už předpokládá pevné kamenné hradby s branami. Takovou výsadu získala Litovel až v roce 1327.

Za posledních Přemyslovců, po násilné smrti Václava III., i za nedlouhé vlády Jindřicha Korutanského a Rudolfa I. Habsburského, ale i v první polovině vlády Jana Lucemburského, Litovelané pokojně budovali své město a jeho ekonomickou základnu. Teprve, když si Jan Lucemburský podroboval slezské knížectví a vracel se z Vratislavi na Moravu, vydal v Brně řadu listin. Jeho návrat byl poznamenán i mimořádnou královskou aktivitou v udělování práv, privilegií, milostí a různých potvrzení městům, klášterům i předním zemským šlechticům v Čechách i na Moravě.⁵⁸ Mezi takto obdarovanými městy byla i Litovel. Jan Lucemburský, listinou vydanou v Brně dne 3. února roku 1327 [4]⁵⁹ psanou latinsky s voskovou pečetí, významně rozšířil i litovelská privilegia:

„Aby počet měst v naší říši se rozmnožoval a naše královská moc tím jasněji vyzářovala, aby měšťané těchto se v časech neklidu a válek mohli lépe brániti za pevnými hradbami, a aby Litovel označení města nesla vším právem, potvrzujeme jí užívání všech svobod a práv měst Olomouce a Uničova...“⁶⁰

Podle příkazu krále v této listině mělo být město Litovel obeháno hradbami ve výši 16 loktů (necelých 5 m) a v délce 42 obyčejných lánů (asi 1280 m), tak aby každý rok byly postaveny 2 lány. Na 12 let byli měšťané osvobozeni od daní a materiál na stavbu hradeb – jako dřevo, kámen a vápno, mohli brát z královského lesa. Také potvrdil dřívější právo mílové a ještě je rozšířil na provozování řemesel.⁶¹

Výstavba hradeb byla nejen nákladná, ale na tehdejší poměry velmi pracná a náročná na přepravu materiálu. Délka hradeb, jejich tvar a rozměry, to vše bylo podmíněno terénem, který Litovli poskytuje využití k obraně ramena řeky Moravy. Město bylo postaveno a obeháno hradbami mezi dvěma rameny, takže bylo chráněno vodou od jihu a od severu, na

⁵⁸ Viz Spěváček (pozn. 44), s. 185.

⁵⁹ Dnes je uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 3, sig. A-I-3.

⁶⁰ Přepis převzat z: Lubomír Šik, *Litovelské paměti*, Litovel 1994, s. 14.

⁶¹ Viz Šik (pozn. 16), s. 14.

západ od města byl splav, který plnil severní rameno a také zásoboval Nečíz,⁶² na němž stál mlýn, a toto rameno zásobovalo město vodou. Na východě pak byly pravděpodobně v této nebo pozdější době založeny rybníky, které bylo možno napouštět a vypouštět, stejně jako příkop pod hradbami. Z tohoto hlediska byl obranný charakter hradeb dobře promyšlen. Pravděpodobně bylo využito už dřívějších valů a příkopů.

Listinou byly dány rozměry hradeb, což král nemohl znát. Předpokladem byl pravděpodobně buď návrh litovelské městské rady nebo královské komise. Pro posouzení potřeb materiálu nám může napomoci porovnání se stavbou hradeb v Uničově. Podle Johanna Kuxe⁶³ činila délka uničovských hradeb 1420 m a odhadovaná spotřeba kamene činila asi 30 000 m³. Výška činila asi 4 m a šířka zhruba 2 m. Délka litovelských hradeb byla asi 1280 m, výška asi 4, 80 m a šířka okolo 2 m. Spotřeba kamene mohla být okolo 12 288 m³. Nad tím byl ještě upraven ochoz s úzkými střílnami o výšce 2 m a šířce 0, 60 m. Spotřeba kamene pro ochoz mohla být 1 556 m³. Celková spotřeba kamene pro litovelské hradby vychází na 13 648 m³. Kuxův názor na spotřebu materiálu pro uničovské hradby se zdá nadsazený. Dále musíme uvážit, že na močálovitých nebo měkkých místech byly také zatloukány dubové kmeny, aby se zpevnil základ. Podle pokynů listiny se ročně mělo vystavět něco přes 30 m hradeb – to znamená, že stavba byla rozvržena na 21 let. Úlevy však byly poskytnuty jen na 12 let. Zdá se, že Litovelští to splnili dříve, protože v roce 1346 uzavírají obranný spolek s dříve opevněnou Olomoucí i Uničovem. S nedostatečnými hradbami by je těžko vzali do spolku.⁶⁴

Byla potřeba lámání kamene, pálení vápna, těžení písku, porážení kmenů, přepravy a nakonec vlastní výstavby opevnění. Při počtu 500 – 600 obyvatel, v produktivním věku asi 300 osob, to byla práce až pro dvě generace.

Otázkou zůstává, odkud pocházel stavební materiál pro hradby. Uničov, kde jsou hradby převážně z hrubého pískovce, bral kámen z lomu v Medlově – tedy ze vzdálenosti 4 – 5 km, dřevo z Doubravy, která sahala téměř k městu. Donath Ulrich ve svých *Dějínách města*⁶⁵ vyslovil názor, že snad ze skal v Doubravě v okolí dnešních Nových Zámků, tedy ze vzdálenosti 3 – 4 km. Jednak proto, že šlo o královský les a jednak pokud vezmeme v úvahu materiál, ze kterého jsou zbytky dnešní hradeb, tak odpovídá svým složením tamním skalám. Můžeme také předpokládat, že materiál mohl pocházet z Mladče, zejména vápenec na pálení

⁶² Nezvyklé jméno ramene řeky Moravy – Nečíz – je od nečeti = téci. Toto rameno protékalo středem rynku a rynek se k němu svažoval, uprostřed tedy musel být most.

⁶³ Johann Kux, *Geschichte der königliche Stadt Mährisch-Neustadt*, Mährisch Neustadt 1923, s. 9-10.

⁶⁴ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 48-49.

⁶⁵ Viz pozn. 4.

vápna. Drobnější kámen, který se ukládal mezi stěny hradeb, mohl také pocházet ze dna a břehů řeky Moravy. Pokud se místy objevuje hrubý pískovec, ukazovalo by to na medlovský lom.⁶⁶

Výstavba hradeb zahrnovala i zbudování bran a obranných věží. Průjezdová trasa městem procházela směrem jih – sever. Proto byla vystavěna dolní tzv. Olomoucká brána [6] a horní tzv. Uničovská brána [5]. Na západě a východě byly postaveny obranné věže – Mlýnská věž u městského mlýna a na východě věž tzv. Kuttelturm. Před hradbami byl vykopán příkop zaplněný vodou. Z hlíny a štěrku byl navršen val, před ním menší příkop s hrází a to vše obklopovalo rameno Moravy. Tento systém učinil z Litovle velmi dobře opevněné středověké město.

O dobrém stavu královského města Litovle svědčí i již zmíněný spolek Olomouce, Uničova a Litovle z roku 1346. V nejistých dobách bylo nutné chránit obchodní cesty, protože obchod a řemesla byli základem blahobytu a vzrůstající moci města. Tento spolek, který potvrdil markrabě Karel 28. ledna 1346 listinou vydanou v Praze, byl prvním moravským spolkem na ochranu proti zemským škůdcům. Už o 15 let dříve povolil Jan Lucemburský Olomouci bezodkladné trestání dlužníků, žhářů, lapků a vůbec všech zemských škůdců, aniž by bylo nutno čekat na královské soudce. Tento vzor sledoval i jeho syn Karel a stejné právo přešlo pak i na trojspolek, který každou křivdu i násilný čin mohl posuzovat jako společnou újmu a v případě nutnosti vystoupit proti škůdcům zbraněmi, zejména pak v zájmu udržení zemského míru. V dobách bojů proti husitským vojskům dovedl tento spolek postavit až 4000 mužů. V té době se přidalo i čtvrté město – Šternberk.⁶⁷

Od příchodu německých kolonistů, v čele s Jindřichem Epichem, uplynulo něco přes 80 let a na ramenech řeky Moravy stálo opevněné město, jehož význam rostl.

Když se Karel IV. v roce 1346 stal českým a římským králem, svěřil Moravu svému bratrovi Janu Jindřichovi (1350-1375). Litovel se těšila jeho přízni, o čemž svědčí v první řadě cenné privilegium, které markrabí udělil bohatým i chudým města Litovle listinou vydanou v Brně dne 27. dubna 1359. Bylo to udělení práva odúmrtí, což znamenalo, že se movitý i nemovitý majetek mohl dědit či odkazovat – dříve připadl pánu města. To vedlo přirozeně ke zvyšování životní úrovně, zejména u zámožnějších měšťanů. V Litovli, tak jako v jiných městech, dochází ke zřetelné diferenciaci společnosti. Nejmocnější je patriciát, který

⁶⁶ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 49-50.

⁶⁷ Ibidem, s. 50-51.

tvoří majitelé právovérečných domů, početná je střední vrstva řemeslníků a kramářů a nejniže stojí chudina, zahrnující kupříkladu nádeníky.

Privilegiem o odúmrtí dal Jan Jindřich také podnět k založení tzv. Městské knihy (*Librum civitatis Lutovie*), do níž se zapisovaly odkazy, prodeje, kupy, smlouvy. Podobně jak to činila šlechta v zemských deskách, které byly založeny na Moravě z popudu Karla IV. v roce 1348 v Olomouci a v Brně. Zápisy v Městské knize jsou psány většinou německy, někdy i latinsky nebo česky, podle toho, jakou řeč městský písař ovládal. I když jde o časově neuspořádané zápisy, představují neocenitelný zdroj informací o tehdejších životních podmínkách, správě města, národnostních a společenských poměrech atd.⁶⁸

Markrabí Jan Jindřich poskytl Litovli i další výhody, které způsobily rozkvět města až do husitských válečných let. Mezi nejdůležitější patřila výsada výročního trhu, o níž se Johann Kux⁶⁹ domnívá, že byla městu udělena až v roce 1455. Viktor Pinkava⁷⁰ vyslovuje názor, že v tomto případě šlo o nové potvrzení dřívější listiny a další historik Václav Kubíček⁷¹ tvrdí, že Litovel měla už před rokem 1327 výroční trh, což vyplývá z listiny Jana Lucemburského z roku 1327. Pravděpodobně šlo o týdenní trh, poněvadž první výroční trh na severní Moravě udělil markrabí Jan Uničovu v roce 1354, spolu s právem obchodovat v celé zemi. Je možné, že tehdy toto právo bylo uděleno i Litovli, ale o tom není doklad. Uničovu i Litovli udělil ve stejném roce (1359) právo odúmrti a v roce 1364 nařídil markrabě kupcům cestu do Čech z Olomouce přes Litovel a Uničov. Zdá se, že spolek, který uzavřela tato tři města, byl preferován.⁷²

Z roku 1361 je dochována nejstarší městská pečeť s jednou rybou, pozdější pečete mají už ryby dvě. Význam ryby v litovelském znaku není spolehlivě doložen, tradičně se uvádí spojitost s rybáři, ti však v nově založeném městě nehráli tak významnou roli, aby se stali erbovním symbolem.

Po smrti markrabě Jana Jindřicha⁷³ připadlo moravské markrabství jeho nejstaršímu synovi Joštovi, mladší Prokop dostal mimo jiné města Litovel, Uničov a Přerov spolu s úsovským panstvím. Třetí syn, Jan Soběslav, se dal na dráhu církevní – roku 1387 byl krátce olomouckým biskupem a vzápětí odešel jako patriarcha aquilejský. Ambiciózní Jošt získal

⁶⁸ Ibidem, s. 52-53.

⁶⁹ Viz Kux (pozn. 6), s. 60.

⁷⁰ Viz Pinkava (pozn. 9), 65.

⁷¹ Václav Kubíček, *Z dějin města Loštic*, Brno 1918, s. 112.

⁷² Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 52-54.

⁷³ Umřel 12. listopadu roku 1375.

moravský podíl Jana Soběslava.⁷⁴ Počátkem devadesátých let se Jošt dostal do sporu s bratrem Prokopem, který přerostl v místní válku. Prokop začal plenit Joštovy statky, což ovšem nebylo v zájmu litovelských měšťanů a Prokop nebyl ve městě oblíben. Přáli spíše Joštovi, který z titulu markraběte roku 1389 osvobodil litovelské kupce od placení mýtného na celé Moravě.⁷⁵

Roku 1394 se Jošt stal organizátorem vzpoury panské jednoty proti Václavovi IV. Prokop se postavil na Václavovu stranu a tak znovu vypukla mezi bratry válka. Král byl však panskou jednotou zajat a pak donucen k ústupkům. Podrobil se nejspíš i Prokop, neboť 6. února 1396 přijímá markrabě Jošt hold litovelských měšťanů a pak vrací Litovel Prokopovi. Príměří však netrvalo dlouho. Václav IV. odměnil Prokopa bez ohledu na Jošta markraběcím titulem a tehdy si Prokop zajišťuje Litovel dosazením purkrabího Haška a hejtmana Přibíka z Odlochovic, původem z vladyckého rodu ze vsi Odlochovice na Kouřimsku. Litovelští měšťané museli ubytovat a živit vojenskou posádku, válka dále škodila obchodu i řemeslům.

Autorita a vážnost královské či markraběcí hodnosti upadala a města se snažila posílit vlastní samosprávu. Městská rada měla 12 členů včetně rychtáře. Podrobnější rozdělení funkcí neznáme, v zápisech vystupuje rada jako celek. Roku 1394 je uveden purkmistr (*magister civium*) a radní (*consules*), z nichž jeden střídavě předsedal. Dědičný rychtář, zástupce zeměpána a současně člen rady, měl zvláštní postavení. Vybíral daně, pokuty, vedl vyšetřování, inkvizici, určoval tresty.⁷⁶ Význam rychtáře postupně klesal, stával se z něj především policejní úředník a rada se usnášela i bez něj. Rychta znamenala jen významný majetek.

Roku 1394 znovu začala válka mezi panskou jednotou v čele s Joštem a králem Václavem IV., na jehož straně stál opět Prokop. Boj skončil příměřím 15. června za další královy ústupky. Během války Přibík spolu s ostatními přívrženci markraběte Prokopa zabíral násilím okolní vsi a plenil Joštův i církevní majetek. Došlo to tak daleko, že 4. března 1399 Jindřich, převor kláštera ve Vídni, nařídil duchovním olomoucké diecéze, aby Přibíka i purkrabího Haška exkomunikovali a nad Litovlí byl vyhlášen interdikt. V této situaci se uplatnilo papežské privilegium kláštera sv. Ducha, který směl vykonávat církevní obřady dále.

⁷⁴ Za pomoc Zikmundovi v boji o uherskou korunu dostal Branibory s kurfiřtským hlasem, Kladsko a další panství. Zikmund byl tehdy zaměstnán válkou s Turky.

⁷⁵ Viz Šik (pozn. 16), s. 16.

⁷⁶ V letech 1359-61 byl rychtářem Jakub, roku 1376 se uvádí Ondřej z Chornice, v roce 1382 Mikeš ze Žerotína, roku 1387 Hanuš Glauer. V roce 1397 je jím Idík, od něhož 24. června 1398 koupil rychtu hejtman Přibík z Odlochovic pro markraběte Prokopa.

Také organizace řemesel se vyvíjela postupně. Prvním cechem, zaznamenaným roku 1380, jsou pekaři, pak až v roce 1429 soukeníci. Ještě Karel IV. nařizuje městským radám, aby netrpěly zřizování cechů pro výhradní provozování řemesel. Cechovní zřízení se obecně prosadilo až během 15. století.

Boj mezi králem Václavem IV. a panskou jednotou znovu propukl v roce 1401, král byl zajat a uvězněn ve Vídni, odkud se mu po roce podařilo uprchnout. Vrátil se na trůn, ale musel poskytnout šlechtě další ústupky.

Dlouhé války vyčerpaly finančně i Prokopa, který se zadlužil a roku 1401 zastavil město Litovel hejtmanu Přibíkovi z Odlochovic. O rok později prodává markrabě i litovelskou rychtu.⁷⁷

Když markrabě Prokop roku 1405 zemřel, zůstal markrabětem moravským a pánem Litovle Jošt. Jeho ambice však byly vyšší, roku 1410 dosáhl až na titul římského krále. O rok později umírá i Jošt a římským králem, pak i císařem se stává Zikmund a Morava opět přechází jako korunní léno pod přímou vládu českého krále. Litovel nadále zůstala v zástavě Přibíka z Odlochovic. Ten byl stále věrný králi Václavu IV. a když byl proti králově vůli jmenován olomouckým biskupem Jan Železný, vedl proti němu záškodnický boj s královým souhlasem. Toto plenění církevních statků asi Přibík nepřerušil po celou dobu slabé církevní vlády v Olomouci.⁷⁸ Až po smrti Václava IV., když si Jan Železný svou moc upevnil, musel Přibík z Litovle odejít.⁷⁹

⁷⁷ Rychtu prodal Sulíkovi z Turovic, litovelskému purkrabímu. V letech 1407-1427 byl majitelem rychty Jan z Huzové. Platil z ní 10 hřiven a skládala se z polí, luk, mýta, dvou hřiven platu z porážky, svobodné koupele, dvou masných krámů, dvou krámů chlebových a dvou usedlostí.

⁷⁸ Po celou dobu – celkem 30 let (1387-1417) se zde vystřídalo šest biskupů.

⁷⁹ Viz Šik (pozn. 16), s. 34.

3. 3 Doba husitská

Po upálení Mistra Jana Husa 6. července 1415 v Kostnici se nižší moravská šlechta, stejně jako česká, připojila k protestu. Na stížní list koncilu ze 2. září přivěsili pečetě z litovelského okolí Drslav z Nákla, Jan z Řimic, Kunštátští na Bouzově aj. Města, také Litovel, zůstávala katolická. Po smrti krále Václava IV. 16. srpna 1419 husitská šlechta korunních zemí odmítla nástupnictví Zikmunda a začaly husitské války. Po dvou letech, 17. listopadu 1421, však moravská šlechta, včetně podobojích, na sněmu Zikmunda Lucemburského za krále přijala. Na Zikmundově straně byl zejména olomoucký biskup Jan Železný.⁸⁰

Zikmund dal královská města Olomouc, Uničov i Litovel do správy biskupa Jana Železného, přitom jim ale potvrdil všechna privilegia. Litovel byla silně opevněna a hejtmanem byl jmenován Janek ze Sovince. Opět se obnovil obranný trojspolek královských měst.

Roku 1427 se stal hejtmanem v Litovli Jan mladší z Lomnice, Janek ze Sovince přešel do funkce hejtmana v Olomouci. Litovelským rychtářem byl v té době Mikuláš Fenix.⁸¹

V roce 1430 dobyli husité pod vedením Prokopa Velikého Šternberk a odtud pak po dvě léta pustošili okolí. Tehdy byl vypálen i mlýn Šargoun. Roku 1432 spojené posádky trojpolku město Šternberk opět osvobodily.

Vláda v zemi se střídala, v době bitvy u Lipan (30. května 1434), kdy byla poražena tábořská polní vojska, zůstávaly ještě v moci husitských posádek z okolních hradů Sovinec i Bouzov, řada tvrzí i klášter Hradisko. Zemí procházely silné vojenské oddíly. Dne 2. listopadu roku 1437 překvapil husitský hejtman Jan Pardus z Horky s čeledí kněze Bedřicha ze Strážnice litovelskou obranu.⁸² Vnikl do města přes zamrzlou strouhu u věže Kuttelthurm. Měšťanům se však podařilo vyslat posly a následující den byla Litovel za pomoci Olomouce a Uničova osvobozena.⁸³ Avšak litovelský kostel sv. Marka [34 – 48] byl vydrancován, kněz Adam uprchl do Šternberka a znesvěcený kostel zůstal opuštěn a město bylo řadu dalších let

⁸⁰ Na jeho straně byli i okolní páni Janek ze Sovince a Pňovic nebo Sulík z Konice.

⁸¹ Mikuláš Fenix byl bývalým olomouckým písařem. V září roku 1429 prodal část rychty Jankovi ze Sovince za 52 hřiven. V listině se uvádí, že prodal z kamene vystavěný rychtářský dům, ležící na břehu řeky, po levé straně kdy se jde k horní lázni – dnešní radnici. Rychtářská práva si však ponechal a přenesl je na druhý dům na protějším břehu. Roku 1441 však již byl majitelem rychty Petr Jevíčský a od roku 1459 do roku 1471 jeho syn Zikmund.

⁸² Měl něco přes 300 koní a neznámo kolik pěších.

⁸³ 63 zajatých husitů bylo v Olomouci popraveno.

bez faráře.⁸⁴ Viktor Pinkava⁸⁵ se domnívá, že v Litovli tehdy převládalo vyznání podobojí a katoličtí věřící byli svěřeni faráři v Medlově.

V této obtížné době nemohlo město zaplatit markraběti Albrechtovi požadovanou daň 1500 zlatých a bylo dáno v zástavu Janu z Lomnice, který tuto částku zaplatil. Roku 1438 se Litovel za přispění Uničova vyplatila, nicméně finanční tíseň trvala dál.

Když císař Zikmund uznal basilejská kompaktáta, byl 14. srpna 1436 přijat v Jihlavě za českého krále, avšak o rok později 9. prosince 1437 umírá. Králem byl zvolen Albrecht Habsburský, ale ani on svého titulu dlouho neužil a 27. října 1439 umírá.⁸⁶ Země zůstala opět bez panovníka.

Klid měly zajistit tzv. Landfrídy.⁸⁷ Moravského Landfrídu se v roce 1440 účastnila i Litovel, naposledy jako královské město. Litovel přivěsila svou pečeť pod listinu s tímto zněním:

„Ve jméno Boží amen. My Pavel, Boží milosti biskup olomúcký i všichni opati a preláti země markrabství moravského, a my Jan z Cimburka a Tovačova, hejtman markrabství moravského, Jan z Lomnice ... (jména moravských pánů) ... a my purkmistři a rady měst Olomúce, Brna, Znojma, Jihlavy, Hradiště, Uničova, Litovle, Ivančic, vyznáváme tímto listem všichni ze spolku přede všemi, kdož jej čtúc slyšeti budú, jakož pro naše hříchy a z dopuštění Božího tato naše země po smrti nejjasnějšího knížete pana a krále Albrechta, slavné paměti Římského, Uherského, Českého, Dalmatského, Charvátského etc. krále, knížete Rakúského, pána našeho milostivého, jest osiřelá, a my vidouc a znamenajíc záhuby a škody, kteréž se dějí od některých v tejto zemi i také do jiných zemí, chtějí rádi aby ty záhuby nynější i budúcí, ač by které znikly, ukročeny a stanoveny byly, i učinili jsme byli sněm obecný, svolání prelátuov, zeman i měst markrabství moravského v městě Brně, v den svatej Lucie panny, na kterémžto sněmu darem Božím všichni společně vstúpili jsme v jednotu a jednostejně smluvili jsme se za jeden člověk a slíbili sme sobě tu jednotu držeti a zachovávatí ctně, věrně a křesťansky, tak abychom hrdly i statky svými jednali a skutečně pomáhali pokojiti země tejto, tak aby každý na svém dosti měl až do přijetí pána budúcího, kterého ze spolka přijíti máme, s Bohem řádně, právě a spravedlivě a s naší ctí, a tak učiniti máme a chceme beze zmatku.

A jsúc v tej jednotě učinili jsme druhý sněm obecní země tejto v Brně na den svatých Šebestiána a Fabiána, mučedníkuov Božích, na kterémžto sněmu potvrdili jsme a mocí tohoto

⁸⁴ Viz Šik (pozn. 16), s. 35-36.

⁸⁵ Viz Pinkava (pozn. 9).

⁸⁶ Umřel na úplavici při návratu z neúspěšného tažení proti Turkům v Uhrách.

⁸⁷ Sněmy, na nichž se šlechta a města zavazovala k dodržování pokoje.

listu potvrzujeme tej svrchupsanej jednoty a sľubujeme v tej jednotě státi a skutečně pomáhati každý z nás vedle svého možnění tuto sirú zemi pokojiti, aby každý v svých řádích a právích zůstal.

A ty všechny věci svrchupsané sľubujeme každý z nás a společně sobě držeti ctně a věrně a křesťansky svú dobřú, čistú věřú jako dobří lidé. Pakli by který z nás toho neučinil, jehož pane Bože nedaj, tehdy ten nemá jmíti žádného práva a žádnéj svobody v tejto zemi a sľubujeme sobě na takého ze spolka pomoci hrdly a statky svými.

A tato svrchu psaná jednota a ustavení i zjednáni tak, jakož se svrchu píše jmá trvati a sľubujeme v tém státi až do budícího pána, kteréhož ze spolku jmáme řádně přijíti tak, jakož se svrchu píše. Také ktož by chtěl v tejto zemi v tuto jednotu a ustanovení k nám vstúpiti, ježto by jeho jméno nebylo vepsáno v tomto listu, ten má list svůj otvařiti a svá pečeti v městě Brně na rathúsi položiti v moc purgmistra a rady tím obyčejem, jakož jest přípis od nás vydán, přiznáváje se, že v tejto jednotě a ustavení podle nás stojí. A to má tak mocno býti, jako by jeho jméno v tomto listu bylo vepsáno a pečeť jeho přivěšena. A jestliže by která ta pečeť nedošla k tomuto listu a tejto jednotě a zjednáni nemá škodno býti, než proto tento má v svej plnej moci zůstati, jako by všechny pečeti při něm byly.

A toho všeho, což v tomto listě svrchupsáno jest, na svědomí a jistotu naše vlastní pečeti přivěsili jsme k tomuto listu.

*Jenž jest dán a psán v Brně léta od narození syna Božího tisícího čtyřstého čtyřicátého počítajíce v ten čtvrtek po hodou svatého Pavla na víru obráčení.*⁸⁸

O církevní správě města Litovle od jeho počátků do poloviny 15. století bylo až donedávna známo jen pár kusých a poněkud rozporuplných písemných zpráv. Většinu z těchto zmínek shromáždil a první ucelený pohled na dějiny litovelského kostela sv. Marka [34 – 48] a městské fary nabídl Gregor Wolny ve své monumentální *Církevní topografii Moravy*.⁸⁹ Jeho výklad výrazně ovlivnil další bádání. Navázali na něj další historikové litovelských dějin, kteří jej doplnili v podstatě pouze o detaily – Johann Kux,⁹⁰ Viktor Pinkava,⁹¹ Josef Bezděčka.⁹²

První zmínku o litovelské fáře kladl Wolny a po něm i další badatelé k roku 1342, kdy je doložen v litovelském farním kostele sv. Filipa a Jakuba [10, 11] kazatel Bedřich. Relativně

⁸⁸ Přepis převzat z: Lubomír Šik, *Litovelské paměti*, Litovel 1994, s. 36-37.

⁸⁹ Gregor Wolny, *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften. I. Abtheilung. Olmützer Erzdiöcese*. 1. Band, Brünn 1855, s. 358-364.

⁹⁰ Viz Kux (pozn. 6), s. 31-32, 49-51.

⁹¹ Viz Pinkava (pozn. 9), s. 74-76.

⁹² Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 91-92.

pozdní zmínka o existenci farní organizace v královském městě vyvolávala otázky, historikové se však v zásadě shodují na tom, že kostel sv. Marka zřejmě vznikl až ve 14. století. Josef Bezděčka pozdní počátky městského kostela vysvětloval tím, že ve 13. století v Litovli zřejmě sehrával významnou roli špitál řádu sv. Ducha.⁹³ Badatelé se ve svých názorech různí, pokud jde o stáří kostela sv. Filipa a Jakuba na Starém městě, který je doložen až z konce 14. století. Někteří z nich se domnívali, že tento kostel zřejmě měl staršího románského či dřevěného předchůdce.

Farní patronát v Litovli (stejně jako v nedalekém Uničově a Medlově) připadl podle Gregora Wolneho asi již před polovinou 14. století klášteru cisterciáček na Starém Brně, který jej pak držel až do 2. poloviny 16. století. Pro svou dataci donace patronátu sice Wolny nepřinesl žádný listinný důkaz, a to ani v případě Uničova a Medlova, avšak tento údaj byl téměř všemi badateli nekriticky přejímán.

Z 80. let 14. století pochází v nejstarší litovelské městské knize několik testamentárních odkazů pro kostel sv. Marka a jeho fond na stavbu, opravy a provoz kostela. Z roku 1421 pak v téže městské knize přichází první zmínka o založení oltářnického benefícia – městská rada zaznamenala, že z odkazu zesnulého měšťana Mikuláše řeč. Schonnikl má být v kostele sv. Marka zřízen oltář Navštívení Panny Marie.⁹⁴

Fundace oltáře Navštívení Panny, sv. Barbory a sv. Kateřiny byla nakonec realizována až roku 1434, kdy městská rada vydala příslušnou fundační listinu.⁹⁵ Kostel sv. Marka se v ní opět výslovně označuje jako farní. Ve 30. letech byly založeny ještě další dva oltáře – roku 1433 oltář sv. Michala a roku 1437 oltář sv. Jana Evangelisty a sv. Bartoloměje.⁹⁶

Po celou dobu husitských válek stála Litovel na katolické straně, nebyla dobyta husitskými vojsky a představovala významný článek v síti katolických pevností císaře Zikmunda a markraběte Albrechta Rakouského. Krátce po ukončení válek, na podzim roku 1437, však bylo město přepadeno a krátce ovládnuto pozůstatky východočeských husitských vojsk pod velením Parduse z Horky.⁹⁷

Města Olomouc a Uničov sice Litovel velmi rychle dobyla zpět a zajatí husité byli exemplárně popraveni v Olomouci, ale celá epizoda měla pro Litovel vážné následky. Ve

⁹³ Ibidem, s. 35-40.

⁹⁴ Petr Elbel, *Církevní správa v Litovli až do zřízení samostatné městské fary (1448)*, in: Vladimír Maňas, *Gotické klenoty v kapli sv. Jiří v Litovli*, Litovel 2012, s. 8-10.

⁹⁵ Listina byla vydána 8. února 1434. Dnes je uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 20, sig. A-II-3.

⁹⁶ Příslušné listiny o fundaci těchto oltářů se nedochovaly.

⁹⁷ Josef Bezděčka, *Litovelsko v době předhusitské a husitské*, *Střední Morava 1*, č. 1, Olomouc 1995, s. 8-16.

městě došlo k naprostému rozkladu katolické duchovní správy. Katoličtí duchovní byli zřejmě zabiti anebo z města uprchli. Utéct se podařilo i dvěma prostějovským augustiniánům, kteří v Litovli našli útočiště po faktickém zániku prostějovského kláštera za husitských válek a podíleli se zde na duchovní správě – kněží Adamovi a Machovi (Matěji) z Hnojic. O jejich útěku z Litovle a následném pobytu ve Šternberku jsme informováni z marginálních glos, které Mach z Hnojic zanechal ve svém rukopise, obsahujícím český překlad spisu Gerharda z Lutychu *O připravení srdce*.⁹⁸ Do téhož rukopisu byl vevázán rovněž list litovelské městské rady, která žádala kněze Adama, aby se vrátil do města, v němž se nyní nenachází žádný duchovní pastýř. List je datován 22. února roku 1438. Vyplývá z něj, že se v Litovli po husitském vpádu přinejmenším několik měsíců nekonaly žádné bohoslužby. Jak dlouho tento stav trval, není jisté. Při husitském útoku nepochybně došlo také k vyplenění a znesvěcení kostela sv. Marka, jenž musel být následně obnoven a roku 1444 znovu vysvěcen olomouckým pomocným biskupem Vilémem z Kolína.⁹⁹

Z roku 1448 se dochovaly dvě listiny. Jednu vydala patronka litovelského kostela sv. Marka, abatyše starobrněnského kláštera Helena,¹⁰⁰ druhou medlovský farář Vojtěch.¹⁰¹ Obě listiny udělují souhlas s vyčleněním litovelského farního kostela sv. Marka, který byl filiálním kostelem mateřského kostela v Medlově, ze svazku milovské fary. Listiny o chystaném vyčlenění neuvádějí téměř žádné detaily, snad s výjimkou listiny medlovského faráře, který připouští, že nebyl schopen zajistit řádnou duchovní správu v Litovli a že z toho důvodu upadal s litovelskými měšťany do častých sporů. Přesto si jako podmínku svého souhlasu vyměňuje, že budoucí litovelští faráři budou milovské faře odvádět věčný roční plat ve výši jedné hřivny grošů.¹⁰²

Už Gregor Wolny se pokusil vysvětlit zdánlivý rozpor, že litovelský kostel je v listinách označen jako farní (takto byl ostatně označen již v letech 1342 a 1434), ale zároveň i jako filiála mateřského kostela v Medlově. Wolny byl zřejmě přesvědčen o tom, že kostel nemůže být současně farní a filiální. Vytvořil proto následující konstrukci. Kostel sv. Marka byl podle něj nejdříve dlouho farní, pak ovšem dočasně poklesl na úroveň filiálního kostela a byl přiřazen do Medlova, aby se roku 1448 znovu osamostatnil. Na otázku, kdy k podřízení

⁹⁸ Vědecká knihovna v Olomouci, sbírka rukopisů, sig. M I 10. List byl vevázán jako přední předsádka do rukopisu.

⁹⁹ Viz Kux (pozn. 6) a Pinkava (pozn. 9). Gregor Wolny se o znovuvysvěcení kostela sv. Marka nezmiňuje.

¹⁰⁰ Listina byla vydána 6. srpna 1448. Dnes je uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 27, sig. A-II-5.

¹⁰¹ Listina byla vydána 17. srpna 1448. Dnes je uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 28, sig. A-II-6.

¹⁰² Viz Elbel (pozn. 94).

Litovle Medlovu došlo, se mu nabízela jednoduchá odpověď – mohlo se tak stát nejspíše v souvislosti s poničením kostela sv. Marka na podzim 1437 asi následným zánikem duchovní správy ve městě. Wolny sice tuto dataci uvádí pouze s otazníkem, avšak většina pozdějších prací s ní počítala jako s faktem.¹⁰³

Wolny ani jeho nástupci se nepozastavovali nad jedním závažným detailem, který uvedenou konstrukci nabourává. Už ve fundační listině oltáře Navštívení Panny Marie, sv. Barbory a sv. Kateřiny z roku 1434, kde je litovelský kostel označen jako farní, vyslovuje totiž s oltářní fundací souhlas nikoliv farář v Litovli, ale medlovský farář Martin z Kroměříže. Snad právě tento detail Wolneho vedl k opatrnosti při formulování úvahy, že litovelský kostel byl zřejmě podřízen fáře v Medlově v důsledku událostí na podzim 1437.

Na rozdíl tomu Josef Bezděčka¹⁰⁴ předpokládal, že podřízení Litovle medlovské fáře před rokem 1448 bylo důsledkem husitských válek a že ve 14. a 15. století byla v Litovli samostatná městská fara. Bez bližšího zdůvodnění však předpokládal, že církevní podřízení Litovle Medlovu existovalo i na počátku litovelských dějin, ve 12. a 13. století. Bezděčka uvádí, že původní slovanská osada Litovel měla nevelký dřevěný kostelík sv. Jakuba (druhý patron Filip je uváděn až později), který je poprvé písemně doložen v litovelské městské knize v roce 1382. Původně prý sloužil pro obyvatele původní osady, pak Starého Města, Červenky, Tří Dvorů a později i pro město. Nešlo zde o farnost, kostelík patřil do medlovské farnosti, jejíž kněz docházel do Litovle a v tomto kostelíku vykonával mše a služby pro staré osadníky, a dokud si město nepostavilo svůj kostel, i pro obyvatele nové Litovle.¹⁰⁵

Můžeme shrnout, že bádání o středověkých církevních dějinách Litovle a farním kostele sv. Marka od práce Wolneho až do konce 20. století nepřineslo dokonalé objasnění. Byl prostudován všechny dostupný archivní materiál, ale na základní otázku – jaký status měl litovelský kostel sv. Marka před rokem 1448 a jak se vyvíjel jeho poměr k farnímu kostelu v Medlově – nedovedlo poskytnout jasnou a přesvědčivou odpověď.¹⁰⁶

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Viz Bezděčka (pozn. 14).

¹⁰⁵ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 61.

¹⁰⁶ Viz Elbel (pozn. 94).

3. 4 Páni z Vlašimi na Úsově a Litovel

Mezi lety 1416-1438 se Úsov stal stabilní rodovou základnou pánů z Vlašimi¹⁰⁷ [7], kteří po husitských válkách přistoupili k zásadní přestavbě hradu a pokoušeli se v okolí Úsova nakupovat další statky. Jednalo se vesměs o menší majetky, jednotlivé tvrze, vsi a dvory, až na jednu výjimku – město Litovel.

Mocenský průnik pánů z Vlašimi do města započal po smrti krále Albrechta II., kdy představitelé moravské zemské obce jmenovali Karla z Vlašimi královským hejtmanem v Litovli.¹⁰⁸ Karel měl město vojensky ochraňovat stejným způsobem jako všichni dosavadní královští hejtmané, a za to mu náležely výnosy zeměpanského lesa Doubravy.

O vykonávání hejtmanského úřadu v Litovli Karlem z Vlašimi nic bližšího nevíme. Prameny nás informují pouze o Karlově zbožné donaci ke špitálu sv. Ducha na předměstí v roce 1442.¹⁰⁹ Roku 1450 pak Karel společně se svým bratrem Václavem svědčil na listině litovelské městské rady o donaci olomouckého děkana Petra z Račic ke kostelu sv. Marka [34 – 48], z níž měla být dotována ranní mše.¹¹⁰

Ještě roku 1450 se Karel uvádí jako hejtman v Litovli. Někdy poté – nejspíše až po nástupu Ladislava Pohrobka (1453-1457) na trůn – se však Litovel dostala do rukou Procka z Kunštátu a na Velkých Opatovicích. Tento vzdálený příbuzný zemského správce Jiřího z Poděbrad se na rozdíl od většiny příslušníků kunštátského rodu hlásil ke katolické církvi a stal se významnou oporou Ladislavovy vlády na Moravě i ve Slezsku, za což postupně obdržel četné donace a zástavy. Také v případě Litovle se nejspíše jednalo o zástavní držbu, čemuž nasvědčuje mimo jiné i to, že Ladislav ve dvou listinách Prockovi povolil postavit si v Litovli hrad, k jehož stavbě však nedošlo.¹¹¹ Na Prockovu prosbu Ladislav rovněž udělil městu Litovli 12. září 1454 listinou výroční trh na svátek sv. Jakuba.¹¹² Podle tohoto pergamentu se jarmark mohl konat 15 dní – týden před a týden po sv. Jakubu. Datum trhu

¹⁰⁷ Josef Pilnáček, *Staromoravští rodové*, Brno 2011, s. 131.

¹⁰⁸ O ustanovení Karla z Vlašimi litovelským hejtmanem se dozvídáme z listiny, v níž olomoucký biskup Pavel z Miličina, zemský hejtman Jan Tovačovský z Cimburka, podkomoří Beneš z Boskovic a další páni v září 1440 stanovili, že v případě nedostatečných výnosů lesa Doubravy může Karel pobírat roční plat až do výše 50 hřiven grošů na královské berni (komorním platu) města Litovle.

¹⁰⁹ Za kterou získal od prokurátora řádu sv. Ducha v Římě Bartoloměje z Burgu absoluci pro případ smrti. Řád sv. Ducha měl k udílení absolucí pro případ smrti papežské oprávnění.

¹¹⁰ Naproti tomu není známo, zda se Karel z Vlašimi roku 1448 nějak aktivněji podílel na oddělení litovelského kostela ze svazku mateřské fary v Medlově, která se nacházela na jeho úsovském panství.

¹¹¹ Petr Elbel, *Páni z Vlašimi na Úsově a Litovli*, in: Vladimír Maňas, *Gotické klenoty v kapli sv. Jiří v Litovli*, Litovel 2012, s. 26-27.

¹¹² Listina je uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 31, sig. A-I-13.

nepřímo svědčí o významu kostela sv. Jakuba na Starém městě [10, 11]. Jednalo se asi o přenesení tradičních jakubských poutí do vnitřního města, jinak bychom oprávněně čekali zasvěcení trhu ke sv. Markovi.

Josef Bezděčka¹¹³ uvádí, že Karel z Vlašimi zůstal královským hejtmanem v Litovli i v době Prockovy zástavní držby. Avšak je to málo pravděpodobné. Procek nepochybně převzal město se všemi výnosy a právy, k čemuž patřilo také právo jmenovat vlastního hejtmana.¹¹⁴

Tak jako nejsou známy okolnosti nabytí Litovle Prockem, není ani jasné, kdy a jak jeho zástavní držba skončila. Od počátku 60. let však ve spojitosti s Litovlí opět vystupuje Karel z Vlašimi, jenž se krátce předtím stal moravským podkomořím¹¹⁵ nového českého krále Jiřího z Poděbrad (1458-1471). Roku 1461 vydal král Jiří na Karlovu přímluvu Litovli dvě listiny: konfirmaci starších privilegií s udělením práva pečetit zeleným voskem a privilegium o postoupení luk vzniklých klučením královského lesa Doubravy litovelským měšťanům. V obou uvedených listinách se neuvádí, že by Karel byl litovelským hejtmanem, a je proto otázkou, jaký byl jeho vztah k městu v této době. Karel z Vlašimi usiloval o zisk Litovle do zástavy. Jeho úsilí se však vyplatilo, kdy roku 1465 Jiří z Poděbrad Karlovi město Litovel zastavil.¹¹⁶

Ziskem Litovle páni z Vlašimi významně rozšířili své panství. Zatímco dosud byl jednoznačným centrem jejich držav hrad Úsov, po roce 1465 se Litovel začala profilovat jako druhé centrum vlašimského dominia. Tato městská lokalita mohla plnit rezidenční funkci. V roce 1457 si bratři Karel a Václav rozdělili úsovské panství a přilehlé majetky na dva díly s tím, že hrad Úsov drželi a užívali společně. Zisk Litovle vedl k tomu, že Karel pobýval převážně v tomto městě.¹¹⁷ Jeho litovelskou rezidencí se nejprve stal blíže neidentifikovaný měšťanský dům, teprve později zřejmě Karel koupil kamennou budovu městské rychty v areálu dnešní radnice [14 – 27].¹¹⁸

¹¹³ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 93.

¹¹⁴ Je otázkou, zda se páni z Vlašimi cítili předáním Litovle Prockovi z Kunštátu poškozeni. Nelze to zcela vyloučit, i když na druhou stranu se jejich vztahy k Ladislavu Pohrobkovi nevyvíjely špatně. Karel z Vlašimi patřil k Ladislavovým oporám mezi českou a moravskou šlechtou. V březnu 1455 byl u krále Ladislava ve Vídni, kde se objevuje mezi svědky důležité zástavní listiny pro Jiřího z Poděbrad. Zde také Ladislav Karlovi a Václavovi z Vlašimi potvrdil doživotní držbu Úsova a všechny zástavní listiny na toto panství od králů Václava IV. a Zikmunda, a to výslovně bez ohledu na snížení zástavní sumy králem Albrechtem.

¹¹⁵ V úřadu podkomořího Karel působil v letech 1459-1466.

¹¹⁶ Příslušná zástavní listina se bohužel nedochovala, existuje však alespoň starý výpis z královských register, z něhož vyplývá, že zástavní suma činila 4000 uherských zlatých.

¹¹⁷ Pokud právě nebyl v Brně nebo Olomouci, kam jako podkomoří musel často zajíždět a kde si proto zakoupil měšťanský dům.

¹¹⁸ Viz Elbel (pozn. 111), s. 27.

Získání Litovle vyplynulo z úzké spolupráce mezi Karlem z Vlašimi a Jiřím z Poděbrad. Po vypuknutí uherských válek se Karel z Vlašimi, stejně jako většina předních moravských pánů, přiklonil k Matyáši Korvínovi, který rychle získal na Moravě vojenskou převahu a roku 1469 byl v Olomouci zvolen českým králem. O roli Karla z Vlašimi ve válkách mezi Korvínem a Poděbradem, resp. Vladislavem Jagellonským (1471-1516) však není nic známo. Nezdá se, že by Karel patřil k Matyášovým užším spojencům – spíše se zdá, že se stáhl do ústraní a přestal hrát významnější politickou roli. Rozhodně skončila jeho hodnost podkomořího, protože Matyáš Korvín na Moravě vytvořil určitou formu vojenské správy a zemské úřady zprvu vůbec neobsadil. Když pak během 70. let Korvín ke jmenování zemských úředníků přistoupil, získal podkomorský úřad Hynek z Lichtemburka.¹¹⁹

Pod vlivem českého pána Karla z Vlašimi vzrostl v Litovli vliv Čechů. Roku 1472 počet českých měšťanů vzrostl zřejmě natolik, že byl povolán ke kostelu český kazatel. Český vliv na Moravě však stoupal obecně, roku 1480 se moravský sněm usnesl, že zápisy do zemských desek musí být prováděny česky, pouze cizojazyčné písemnosti mohly být přepisovány v původním jazyku.¹²⁰

Asi v roce 1470 zemřel Václav z Vlašimi a Karel učinil poslední pořízení, ve kterém veškeré své majetky odkázal Václavovým synům – Karlovi ml. a Jiřímu.¹²¹ Karel st. z Vlašimi však ještě žil asi deset let – zemřel nejspíše na konci roku 1480. Jeho synovci mezi tím dospěli a ujali se správy rodových statků. Je možné, že si je rozdělili jako jejich otec a strýc, kteří tak učinili v roce 1457, doložené to není. Každopádně Jiří z Vlašimi fyzicky sídlil na Úsově, zatímco Karel ml. se usadil po vzoru svého strýce v Litovli – zřejmě v budově někdejší rychty. Zda se Karel ml. a Jiří angažovali v zemské politice za Korvínovy vlády, nevíme, zřejmě pokračovala určitá politická pasivita vlašimského rodu. Ale to neznamená, že vycházeli špatně s Matyášem Korvínem. Roku 1484 od něj obdrželi konfirmaci zástavních listin králů Václava IV., Zikmunda, Albrechta, Ladislava a Jiřího z Poděbrad na Úsov, jakož i zástavní listiny krále Jiřího na Litovel.¹²²

Po volbě Vladislava Jagellonského uherským králem a opětovném podřízení vedlejších zemí Koruny české jeho vládě navázali Karel ml. a Jiří z Vlašimi úzkou spoluprací

¹¹⁹ Ibidem, s. 28.

¹²⁰ Viz Šik (pozn. 16), s. 41.

¹²¹ Ti byli v této době ještě nedospělí, proto Karel st. odevzdal všechny své listiny na Úsov, Litovel, Rousínov a plat v Olomouci, domy v Olomouci i Brně a další majetky vdově po Václavovi, Barboře z Boskovic, biskupu Tasovi z Boskovic a dalším jejich příbuzným, kteří je měli synovcům po dosažení dospělosti předat. Pokud by synovci zemřeli nedospělí, odkázal Karel veškeré statky Boskovicům s tím, že měli zaopatřit částkou 200 zlatých Václavovy dcery a darovat také určitou sumu ke kostelu sv. Michala v Olomouci.

¹²² Viz Elbel (pozn. 111), s. 28.

s královským dvorem, jejímž výsledkem byla dlouhá řada privilegií pro vlašimský rod, úsovské panství i město Litovel a nakonec také opětovné zapojení rodu do zemské vlády.¹²³

V roce 1499 vydal Vladislav privilegium pro Karla ml. a Jiřího, v němž se zavázal, že město Litovel nesmí být nikým vyplaceno ze zástavy, jedině za určitých okolností králem. Roku 1500 vydal Jiřímu i Karlovi nové dvě confirmace starších zástavních listin na Úsov a Litovel. Roku 1506 následovalo privilegium, které opět omezovalo možnost vykoupení Litovle a tentokrát navíc i Úsova pouze na krále. Na konci roku 1506 Vladislav zvýšil zástavní sumu Úsova a Litovle a dále omezil možnost vykoupení těchto statků, k němuž nesmělo dojít po tři generace. Roku 1508 pak sloučil zápisní listiny na Úsov a Litovel do jednoho sumárního zápisu. Roku 1502 udělil městu Litovli na přímělu Karla druhý výroční trh na den sv. Mikuláše, přiznal městu právo pečetit červeným voskem a potvrdil zakoupení litovelské rychty se všemi výsadami a právy městem.¹²⁴

Karlova sídla v Litovli se týkají další dvě listiny. Roku 1497 zapsal Vladislav Karlovi 300 zlatých na jeho domě v Litovli, který vyhořel a Karel jej velkým nákladem znovu vystavěl. V roce 1502 pak panovník Karlovi povolil, aby si v Litovli postavil hrad, protože doposud musel bydlet v prostém domě. Cena hradu neměla přesáhnout 3000 zlatých a Karel si měl tuto částku připsat k zástavní sumě města Litovle.¹²⁵

Jiří z Vlašimi po smrti bratra¹²⁶ sjednotil ve svých rukou všechny rodové državy. S jeho jménem je někdy spojena kaple sv. Jiří [49 – 62]. Vlašimská doména mezi Litovlí, Úsovem a Uničovem představovala stabilizovanou a koncentrovanou državu, ve které se rozvíjelo hospodářství, rybníkářství, těžba dřeva i důlní podnikání a která disponovala dvěma tržními centry – Litovlí a Úsovem. Avšak rod pánů z Vlašimi směřoval k vymření po meči.¹²⁷ Poslední generaci rodu tvořilo pět sester, které měly po Jiřím z Vlašimi celé dominium zdědit. Vladislav však měl zřejmě s Úsovem a Litovlí jiné plány a rozhodl se obě panství převést na pány z Boskovic.¹²⁸

Páni z Vlašimi patřili zjevně k těm několika moravským panským rodům, u nichž můžeme od doby husitské až do doby jagellonské pozorovat soustavnou a okázale demonstrovanou příslušnost k římské církvi.

¹²³ Jiří z Vlašimi se asi v roce 1509 stal moravským podkomořím, stejně jako jeho strýc.

¹²⁴ Jednalo se ovšem o rychtu jako soudní a správní instituci, nikoliv budovu, která byla zjevně v držbě pánů z Vlašimi.

¹²⁵ Tento projekt nebyl realizován.

¹²⁶ Karel ml. z Vlašimi zemřel kolem roku 1503.

¹²⁷ Jiří z Vlašimi zemřel v roce 1520 bez mužských potomků.

¹²⁸ Viz Elbel (pozn. 111), s. 29.

Důvodů pro toto tvrzení existuje několik. Páni z Vlašimi nikdy nevystupovali ve spojitosti s církví pod obojí, nevstupovali do úředního styku s pražskou dolní konzistoří, nepodporovali známé utrakvistické duchovní a kazatele. Vlašimové udržovali přední styky s olomouckými biskupy, jejich biskupskou kurií a kapitulou. Ovšem ani to není prokazatelný argument pro jejich katolickou konfesi.

Nejzávažnějším argumentem pro katolictví pánů z Vlašimi je jejich fundační a donační aktivita, která se projevuje po celé 15. a začátek 16. století. Prameny dokládají, že páni z Vlašimi vynaložili nemalé sumy na zajištění liturgické paměti na svůj rod v kostelích i v klášterech v širším okolí Úsova a Litovle. Jejich zbožné odkazy směřovaly do špitálu sv. Ducha na předměstí Litovle, kláštera cisterciáček na Starém Brně a především kláštera dominikánů u sv. Michala v Olomouci.¹²⁹ Josef Bezděčka¹³⁰ uvádí, že si Karel st. z Vlašimi zvolil klášterní ambít u sv. Michala za místo svého posledního odpočinku, avšak tento názor se zakládá na mylné interpretaci renesančního náhrobku s postavou rytíře v antické zbroji se znakem Štolbašských z Doloplaz, v jehož spodní části se nachází rovněž vlašimský znak [7] a jenž byl dlouho mylně považován za Karlův náhrobek. Tento omyl přesvědčivě vyvrátil Ivo Hlobil.¹³¹

Vedle cíleného budování liturgické paměti, zádušních mší a modliteb za zemřelé členy rodu však páni z Vlašimi usilovali také o zkvalitnění duchovní péče, liturgie a liturgického zpěvu na svých panstvích.

Patří sem také jejich fundátorská aktivita – zřízení tří nadací při kostele sv. Marka [34 – 48], podíl na založení bratrstva Panny Marie a sv. Marka na přelomu let 1496/97 a založení kaple sv. Jiří v Litovli v 80. letech 15. století [49 – 62], dále také zásadní přestavba farního kostela v Medlově na počátku 16. století a fundace špitálu v Úsově v téže době.¹³²

¹²⁹ Klášter sv. Michala v Olomouci byl na sklonku 15. století důležitým centrem katolické vzdělanosti na Moravě a byly z něj vedeny teologické polemiky proti utrakvismu a Jednotě bratrské.

¹³⁰ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 94.

¹³¹ Ivo Hlobil, II. Výtvarné umění, in: Ivo Hlobil - Eduard Petrů, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha 1992, s. 184-185.

¹³² Viz Elbel (pozn. 111), s. 31.

3. 5 Páni z Boskovic v Litovli

Po smrti Karla ml. z Vlašimi připadá Litovel jeho bratru Jiřímu z Vlašimi. Listinou ze 17. srpna 1513 věnoval král Vladislav Jagellonský úsovské panství i s městem Litovlí za věrné služby Ladislavu z Boskovic [8].¹³³ Realizace královského daru však nebyla snadná, protože Vlašimové měli úsovské panství v zástavním držení a z ničeho nevyplývá, že je král vyplatil.¹³⁴ Na úsovském zámku dále vládl Jiří z Vlašimi a po něm jeho sestry. Po smrti Ladislava z Boskovic v roce 1520 převzal boskovické panství jeho syn Kryštof a teprve jemu se podařilo stát se reálně pánem Úsova i Litovle.¹³⁵ Sídlem Ladislava z Boskovic byla Moravská Třebová, jeho syn Kryštof však pobýval častěji na Úsově.¹³⁶

Město Litovel procházelo pod panstvím Boskoviců stejně úspěšným rozvojem jako za Vlašimů. K litovelskému panství náleželo sedm vsí – Červenka, Chořelice, Mezice, Malé a Velké Nasobůrky, Pirník, Víska a Tři Dvory. Dále lesy, dvory a čtyři mlýny – městský, špitálský, Pušmýl a Vavákův mlýn ve Vísce. Město zřídilo i papírnu.¹³⁷ Městský majetek v tomto století dosáhl největšího rozsahu. Rostl také počet obyvatel a život v městských hradbách se stával stísněným, zejména nastěhovala-li se ke stálým obyvatelům ještě vojenská posádka. Středověká města byla poměrně malá, na Moravě největší Olomouc měla rozlohu hrazeného města 46,5 ha, Brno 36,5 ha, Jihlava 29 ha, Znojmo 28 ha. Oproti těmto hlavním moravským královským městům měla Litovel 14 ha.¹³⁸

Město mělo asi 430 domů, většinou dřevěných, ale omítnutých. Ve vnitřním městě byly už domy cihlové. Počet obyvatel se odhaduje kolem 3600. O růstu města svědčí i to, že

¹³³ Viz Pilnáček (pozn. 107), s 32. Nikde se neuvádí, o jaké služby šlo. Ale Ladislavův bratr Jaroslav byl kancléřem Matyáše Korvína, který jej za zradu nechal ve Vídni popravit. Možná bylo úsovské panství i s Litovlí odměnou Ladislava za služby jeho bratra. Ladislav byl prý velmi vzdělaný a vlivný šlechtic. Studoval na italských školách a procestoval tehdejší civilizovaný svět. Opustil vysoké církevní úřady, aby se ujal správy rodového majetku. Jeho sídlem byla Moravská Třebová, kde postavil zámek.

¹³⁴ Vladislav Jagellonský mezitím v roce 1516 umírá a jeho nástupcem se stává teprve desetiletý syn Ludvík Jagellonský. Sídlnil v Budíně a v jednotlivých zemích za něj vládli místodržitelé, faktická moc krále byla minimální.

¹³⁵ V roce 1523 se před králem řešil spor Boskoviců o úsovské panství, pak se asi Kryštof s vlašimskými dědičkami nějak vyrovnal a kolem roku 1530 byl už pánem Úsova i Litovle. Vytvořil obrovský komplex statků, téměř souvislý pás začínající nad Brnem u Letovic a končící v Jeseníkách pod prameny Moravy. Kryštof z Boskovic patřil k nejbohatším moravským pánům, zastával významné funkce, později byl i zemským hejtmanem na Moravě.

¹³⁶ Táhlá jej sem snaha o těžbu drahých kovů, stříbra, ale i železa na horách medelských – mezi Medlovem a Úsovem, a pak v Rudě – za Šumvaldem.

¹³⁷ Nejstarší zpráva o ní pochází z roku 1558, kdy „Václav, papírník z Litovle, dává plnou moc Walteru Pretschneidrovi, aby na jeho místě jednal ve věci papírníkova učně, vsazeného do olomouckého vězení.“ Zmíněný Václav Haslack byl zakladatelem papírny a měl ji pronajatu do roku 1568.

¹³⁸ Viz Šik (pozn. 16), s. 47-49.

k zásobování už nestačili místní řezníci a pekaři. Kryštof z Boskovic proto v roce 1537 otevírá týdenní trhy i pro venkovské mistry. Dokládá to listina vydaná v Zábřehu 29. dubna roku 1537,¹³⁹ psaná na pergameni s pečetí vydavatele přivěšené na pergamenovém proužku:

*„Sauce častokrát od purkmistra i vší obce a rady města svého Litovle věrných milejch nabíhán a velmi žádostně s mnohými slušnými prosbami prošen a napomínán, abych v městě Litovli frejung na maso pustil. Činím tak, jejich prosbám jsa nakloněn, také i proto, že se mě vždy ve všem povolně a poslušně zachovávali a zachovávati nepřestávají.“*¹⁴⁰

Kryštof z Boskovic potvrdil i dřívější litovelská privilegia a tím i formálně převzal královskou moc nad městem.

Roku 1565 ustanovila pražská utrakvistická konzistoř farářem v Litovli Jana Miséna. K protestantismu se přihlásil i Kryštof z Boskovic a nové náboženství se uchytilo ve městě. Katolická církev byla postupně vytlačována, útočištěm katolických věřících byl především klášter sv. Ducha.¹⁴¹

I když byl Kryštof z Boskovic velmi zámožný, jeho naděje, které vkládal do dolování,¹⁴² se přes vysoké náklady nesplnily. A tak v roce 1547 přepustil úsovské panství s Litovlí svému příbuznému Janu Jetřichovi Černoorskému z Boskovic.¹⁴³ Sám si ponechal zbytek boskovického panství, kde roku 1549 zemřel. Jan Jetřich si zvolil za své hlavní sídlo úsovský zámek.¹⁴⁴

Správa města Litovle byla značně samostatná. Městskou radu ovládli majitelé 57 právozárečných domů, cechovní mistři – zejména soukeníci. O bohatství měšťanů a jejich sebevědomí svědčí i koupě panského domu na náměstí v roce 1557 pro městskou radnici [14 – 27]. Kupní smlouva s Janem Jetřichem znovu poukazuje na stálou existenci lázně u Nečíze (v Šerhovní ulici) [28], uvedenou již při založení města v době Epichově. Dosavadní rychtu¹⁴⁵ prodalo město panu Zástřizlovi na Haňovicích, ovšem už bez rychtářských práv. Tento dům se pak v městských knihách nazýval Panský. Roku 1557 město koupilo Panský dům (kdysi původní rychtu a nyní radnici) od pánů z Boskovic. Dokládá to listina psaná česky a vydaná

¹³⁹ Dnes je uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 76, sig. A-I-34.

¹⁴⁰ Přepis převzat z: Lubomír Šik, *Litovelské paměti*, Litovel 1994, s. 52.

¹⁴¹ Viz Šik (pozn. 16), s. 53.

¹⁴² Viz pozn. 136.

¹⁴³ Jan Jetřich Černoorský z Boskovic zastával úřad hejtmana brněnského a znojemského kraje.

¹⁴⁴ Dodnes na něj upomínají stavební úpravy, zejména tzv. boskovický palác.

¹⁴⁵ Rychta byla zakoupena od posledního dědičného rychtáře Tepfera.

na Úsově dne 1. ledna 1557,¹⁴⁶ opatřená pečetí vydavatele, která je přivěšená na pergamenovém proužku. Píše se v ní:

„Já, Jan Jetřich Černohorský z Boskovic a na Úsově i se svými erby a budoucími potomky vyznávám tímto listem obecně přede všemi, kdož jej uzří aneb čtouc slyšeti budou, že jsem s dobrým rozmyslem, pravým a spravedlivým trhem prodal a mocí listu tohoto prodávám dům svůj vlastní, dědičný, svobodný a žádnému nezávadný v městě Litovli, v rynku vedle Nečize až k horní lázni ležící, se vším právem a příslušenstvím, které jsem já tu měl na tom domu, žádného vlastenství ani kterého práva sobě, erbom a budoucím potomkom svým na tom domu nepozůstavujíc, opatrným purkmistru a radě i vší obci města Litovle nynějším i budoucím, za pět set kop grošů českých, šedesáte grošů za jednu kopu a sedem peněz bílých za jeden groš počítajíc, které jsem já, Jan Jetřich Černohorský z Boskovic od nahoře dotčených purkmistra a rady, na místě vší obce města Litovle zúplna a docela zaplacení vzal. I protož já Jan Jetřich nahořepsaný i s erby a budoucími potomky svými, jakožto pán dědičný jim nadepsaným purkmistru a radě i vší obci města Litovle, nynějším i budoucím jich potomkům, ten dům svrchupsaný tímto listem odevzdávám, osvobozuji a svobodna činím od sebe, od erbův a budoucích potomků svých, pánů a držitelův města Litovle k pravému užívání, jmění a držení, tak aby oni purkmistr a rada i všecka obec města Litovle nynější i budoucí toho domu k obecnímu dobrému užívání, ráthaus z něho udělali, do něho se scházeti, v něm souditi a všecky své obecní potřeby působiti mohli na věčné budoucí časy bez mí, erbův a budoucích potomků mých, pánů a držitelů města Litovle, všelijaké překážky v to jim nižádným vymyšleným obyčejem, ani kterým právem sahati nemáme. A oni purkmistr a rada i všecka obec nynější i budoucí toho domu také k jinému obracet, jeho prodávati, ani od sebe odtrhovati nebudou moci nyní i na časy budoucí pod základem tří tisíc zlatých uherských, na zlatě i váze spravedlivých, mně nahoře psanému Janu Jetřichovi erbom a budoucím potomkům mým, pánům a držitelům města Litovle propadení.

Tomu na svědomí a pro lepší jistotu toho všeho, co se svrchu píše, já Jan Jetřich Černohorský z Boskovic svou vlastní pečeť k tomuto listu jsem přivěsiti dal. Jenž jest dán na Úsově v pátek den nového léta od narození Krista Pána tisícího pětistého padesátého sedmého počítajíc.“¹⁴⁷

¹⁴⁶ Dnes je uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 81, sig. A-I-37.

¹⁴⁷ Přepis převzat z: Lubomír Šik, *Litovelské paměti*, Litovel 1994, s. 54-55.

Na listině je červená pečeť Jana Černohorského, mimo obyčejného znaku má na spodním okraji malý štítek s hřebenem. Z listiny vyplývá, že město nesmělo pod pokutou tři tisíc zlatých dům prodat, ani použít na jiné účely než na radnici.

Když v roce 1562 Jan Jetřich Černohorský zemřel, zdědil úsovské panství včetně Litovle jeho bratranec – Albrecht Černohorský z Boskovic.¹⁴⁸

Už v polovině století v kdysi katolickém městě zcela převládlo protestantské náboženství a do konce století se Litovel stala centrem protestantismu. Celé okolí, Uničov, Cholína, Náklo a ovšem biskupská Olomouc, byly katolické. V Litovli se tehdy křtily děti protestantů a pochovávali nebožtíci z celého kraje, kde jim katoličtí duchovní církevní obřady odmítali. Litovelský kostel sv. Marka [34 – 48] byl uznávanou autoritou luteránů pro celou severní Moravu, jak svědčí zápisy matrik, obraceli se sem o radu duchovní ze Šternberka i odjinud. Kupní smlouvy z konce století dokládají, že protestanté z Olomouce se stěhovali do Litovle a katolíci naopak. Město mělo mimo faráře i českého a německého kazatele.

Pohřbívalo se na třech místech. Na Starém městě u kostela sv. Jakuba byli pohřbíváni obyvatelé poddanských vesnic, hlavně ze Tří Dvorů a z Červenky. Občané vnitřního města se pohřbívali na hřbitově u kostela sv. Marka. Klášterní hřbitov sv. Ducha byl tehdy užíván pro vandráky, nemanželské děti a opovrhované lidi.¹⁴⁹

Albrecht Černohorský z Boskovic byl pánem Litovle jen deset let. Zemřel v roce 1572¹⁵⁰ a jeho nástupcem se stal jeho bratr a poslední mužský potomek boskovického rodu – Jan Šembera Černohorský z Boskovic a na Bučovicích. I když jeho sídlem byl nově postavený zámek v Bučovicích, rád jezdil i do Litovle a na Úsov. Za něj se také uskutečnila v Litovli návštěva císaře Rudolfa II., který při té příležitosti potvrdil dřívější litovelská privilegia.¹⁵¹

Už v počátcích Šemberovy vlády roku 1572 se měšťané pustili do přestavby radnice [14 – 27], a ačkoli Šembera získal Litovel teprve téhož roku, mohl mít na rozhodnutí částečný podíl a snad se na stavbě i sám finančně podílel. Za to si měl totiž vymínit k užívání místnosti

¹⁴⁸ Albrecht Černohorský z Boskovic byl přítel umění, dobrý hospodář, ale také tvrdý a bezohledný feudální pán. Založil Úsovský urbář, cenný doklad, kde jsou zapsány jednotlivé povinnosti poddaných (desátky a roboty), pro město Litovel byl stanoven celoroční objem daní (losunků). V roce 1588 to bylo 327 zlatých a 29 grošů.

¹⁴⁹ Viz Šik (pozn. 16), s. 57.

¹⁵⁰ Albrecht Černohorský z Boskovic zemřel 7. srpna 1572 a byl pochován v rodové hrobce v minoritském klášteře v Brně.

¹⁵¹ Dokládá to listina vydaná 8. července 1577 v Olomouci. Dnes je uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 84, sig. A-I-39.

nově přistaveného druhého patra.¹⁵² Šemberův podíl na přestavbě radnice měly připomínat, mimo jiné, dvě kamenné desky [18] umístěné na její budově.¹⁵³

Jan Šembera konvertoval ke katolicismu, ale byl natolik tolerantní, že Litovel mohla zůstat protestantská. Roku 1582 dokonce přenesl patronátní právo ke kostelu sv. Marka [34 – 48] na městskou radu, aby si měšťané mohli sami zvolit a usadit na svou faru faráře augšpurského vyznání, znalého německé i české řeči.¹⁵⁴

Pro rozvoj města je pravděpodobně největším Šemberovým počinem řád vydaný 12. září 1593 [9]. Tento dokument popisuje v celkem třiceti šesti artikulích základní zásady pro fungování města, ale také definoval jeho postavení v rámci panství a vztah k vlastní vrchnosti. Představuje příkladný pohled na tehdy typický přístup vrchností k vlastním poddanským městům a zachycuje některé jeho charakteristické rysy. Více než o Šemberovi a jeho konkrétním vztahu k poddaným tak vypovídá o zvolené politice směrem k významnému městskému centru a o některých problematických momentech jeho vztahu ke zbytku panství. Ty se snažila správa vyřešit písemnou fixací určitých pravidel, zaštitěnou vlastním Šemberovým jménem. Na určité nedostatky ve správě a fungování města poukazuje až úvodní proklamace, ve které Šembera předkládá hlavní důvody sepsání řádu. Zároveň zdůrazňuje, že byl sám o vytvoření podobné úpravy obyvateli Litovle žádán.¹⁵⁵

Jednotlivé „artikule“, tedy jakési články nebo paragrafy, do kterých byla nařízení uspořádána, jsou následující – O pořádku kostelním, O řádu ve škole, Artykul o sázení rady, O zachování poslušnosti od obce k ouřadům, O utíkání k ouřadům a spravedlnosti lidské, O scházení do obecní hromady, O svěření města purgmistru a konšelům, O vobecní důchody a restanty při činění počtův, O vybírání lozunků a šacunků, O šenkování vína, O vaření piva, O pekaře při městu, O překupování obilí, O řeznicích domácích, O mlynářích, O kroupnicích, O rozličných řemeslnících, O sázení cechmistrů, O povalačích, O hrách vo peníze, O chození ve zbrojí, O svádách, O nebezpečenství ohně, O stavení a opravování domův, O cesty a mosty, O vopravy města, O víno pálený, O vycházení na třebovské piva, O podruzích, O ryby z panských rybníkův braní, O zběhlých, O zapisování gruntův a odprodávání od nich, O

¹⁵² Jan Šembera Černoorský z Boskovic totiž Litovel často navštěvoval a stávající ubytování považoval pro sebe, případně pro svůj doprovod, za neadekvátní. Druhé patro radnice bylo tedy zařizeno jako panské pokoje pro pobyty Jana Šembery ve městě.

¹⁵³ Jedna z nich je dnes umístěna v průjezdu budovy radnice.

¹⁵⁴ Viz Šik (pozn. 16), s. 61.

¹⁵⁵ Kateřina Dufková, *Jan Šembera Černoorský z Boskovic: moravský Petr Vok*, Praha 2014, s. 79-80.

založení register pro sirotčí věci, O kupování dříví, O provozování myslivosti a Zavření těch všech artykulův.¹⁵⁶

V první zde uvedené artikuli zmiňuje, že v Litovli byly slouženy bohoslužby v českém i německém jazyce dosazeným farářem augsburské konfese. Řád nařizoval zvýšení nedostatečné frekvence bohoslužeb, a zároveň vyzýval obyvatele k důslednější účasti na nich. Otázkou byla úroveň náboženského života, když v jednom z ustanovení řád nabádá obyvatele, aby pravidelně přistupovali k přijímání těla a krve Páně. Nelze usuzovat přímo na náboženské zanícenosti vrchnosti, jako spíš na snahu podpořit církev jako instituci představující určité hodnoty, i vážnost faráře jako jejího reprezentanta. Právě jemu byla udělena pravomoc napomenout osoby protivící se nařízením řádu.¹⁵⁷

V průběhu 16. století zažila Litovel dvě morové epidemie. Tu první připomíná boží muka s letopočtem 1564 (dnes v parku před muzeem) – mor prý se tady na Olomouckém předměstí zastavil. Podruhé mor vypukl v září 1598 a trval až do února 1600.

Jan Šembera Černoorský z Boskovic byl posledním mužským představitelem rodu. Jeho první manželka Sidonie, rozená hraběnka Šliková, byla bezdětná, s Annou z Krajku měl dvě dcery. Dcera Anna si vzala Karla z Lichtenštejnu, dcera Kateřina byla provdána za jeho bratra Maxmiliána z Lichtenštejna. Jan Šembera zemřel 1. května 1597 a jím končí i boskoviccká vláda v Litovli.¹⁵⁸

Po Šemberově smrti připadla Litovel i s úsovským panstvím Anně z Boskovic a jejímu muži Karlu z Lichtenštejna.

Za Boskoviců se městu Litovel dobře dařilo. Dobrým zdrojem příjmů města bylo zřízení cihelny v Nasobůrkách. Cihly se dodávaly i mimo město, např. na stavby, které prováděl Jan Šembera Černoorský z Boskovic. Tato cihelna měla i značný vliv na podobu města, které do té doby bylo vystavěno z dřeva a kamene.

Největší proměnou prošla budova rychty, pozdější radnice [14 – 27]. Už od 15. století se stala sídlem Vlašimů, na což upomíná brána vedoucí nyní na dvůr [15]. Pravděpodobně byla přestavěna bývalá rychta na opevněné panské sídlo. Je možné, že radniční budova měla cimbuří, nad nímž se zvedala věž renesančního slohu, která byla budována až v 70. letech. Za Boskoviců následovaly další úpravy, o kterých svědčí znak Boskoviců v přízemí. O

¹⁵⁶ Viz Šik (pozn. 16), s. 61-72.

¹⁵⁷ Viz Dufková (pozn. 155), s. 80.

¹⁵⁸ Viz Šik (pozn. 16), s. 74.

přestavbách nejsou písemné doklady, avšak budova poukazuje na starší slohové vrstvy. Hlavní úprava radniční budovy pochází ze začátku 70. let.¹⁵⁹

Také farní kostel sv. Marka [34 – 48] prošel v 16. století výraznými úpravami, z nichž přes pozdější barokní přestavbu se zachoval zejména portál sakristie z roku 1532 [41]. Z raně renesanční přestavby sakristie se kromě portálu zachovala ještě dvě okenní ostění na severní a východní stěně, z nichž jedno nese letopočet 1529 [48]. Starší gotická věž byla upravena v renesančním slohu.

Na rynku prošel renesanční úpravou dům, který od počátku patřil rychtářům (č. p. 179). Nazýval se „veliký“ a později také „Panský“, poněvadž se v něm vystřídala řada nižších šlechticů. Jelikož byl několikrát přestavován, nedochovala se žádná památka z 16. století. Už za Vlašimů byl sídlem městských hejtmanů.¹⁶⁰

Na litovelském náměstí Přemysla Otakara II. dodnes upoutává svým renesančním vzhledem dům soukeníka Lorenze Langa [71 – 75]. Dům byl původně přízemní a v roce 1542 byl zvednut o jedno poschodí. Stavba dosvědčuje skutečnost, že litovelské sukno bylo kvalitní a velmi dobře prodejné, protože si Lang mohl postavit na tehdejší dobu velmi výstavný dům. Pro ten je charakteristický zejména raně renesanční portál [72] se znakem cechu, monogramem majitele *L. L.* a se znakem města.

Ze stejné doby pochází i úprava některých právovárečných domů s mázhauzy např. v Boskovicově [68] nebo Poděbradově ulici.

Významnou památkou je také dům soukenického cechu [63 – 67], dnes budova městské knihovny. Jejíž poměrná velikost svědčí o tom, že soukeníci a postřihači sukna byli na vrcholu rozvoje. Uvnitř budovy jsou četné původní kamenické detaily jako např. ostění oken, portály a malé znaky [64 – 67].

Rynek byl nedlážděný, svažující se do středu, kde protékalo rameno řeky Moravy Nečíz [28], které zásobovalo vnitřní město vodou. Ulice v této době již dostávaly své názvy. Vedoucí z náměstí k Olomoucké bráně se jmenovala ulice Olomoucká, na druhou stranu vedla ulice Uničovská. Půdorys uvnitř hradeb se téměř nezměnil. V 16. století se uvádí Soukenická ulice s již zmíněným cechovním domem, z rynku ke kostelu sv. Marka [34 – 48] vedla ulice Kostelní, okolo Staré školy tu byla ulice Školní ulice (dnes Komenského), známá

¹⁵⁹ Jak o tom svědčila kamenná tabule s českým textem z roku 1572, která je dnes bohužel ztracena, a také dodnes dochovaná deska umístěná dnes v průjezdu budovy radnice.

¹⁶⁰ Václav z Doubravice, Jiřík z Hartmanova. V 16. století byli jeho majitelé Jiří Tepper a Petr Zenziger (1572), Matyáš Thonus (1573-1586), písař Martin (1586), Bedřich Förtner (1586-1592), Vít Förtner (1592-93) a Jiří Melzer (1593-1606).

byla i Horní a Dolní ulice (dnes Havlíčkova). Kačení ulička vedla z Olomoucké brány a Biřičská či Lázeňská (dnešní ulice Šerhovní). Ze Starého města je z té doby známa pouze Královská ulička. Avšak u řady ulic nelze určit jejich umístění – Dřevěná, Kožená, Hadrová.

První most od severu, dnešní Svatojánský most [76], který je poprvé zmíněn v roce 1592, se nazýval Kamenný. První most od jihu se jmenoval Kožený.¹⁶¹

Před Třicetiletou válkou bylo v Litovli 430 samostatných domů. Kdybychom počítali průměrně 6 osob na dům, pak můžeme hovořit asi o 2600 obyvatelích ve městě. Johann Kux¹⁶² uvádí pro rok 1600 celkem 3566 obyvatel, což by mohlo být i s poddanskými vesnicemi.¹⁶³

Na území českého státu bylo možno vyznávat svobodně víru, což nemělo obdobu v celé tehdejší Evropě. Na Moravě byly tyto poměry ještě svobodnější. Moravští stavové vedli boj za svobodu víry a za ochranu všech vyznání. Druhým předpokladem bylo vystoupení Martina Luthera, který na svátek Všech svatých v roce 1517 přibil na dveře zámeckého kostela ve Wittemberku své reformační teze. Augšpurský mír v roce 1555 zajistil pak německým protestantským stavům náboženskou svobodu a i v českých zemích pak podpořil rychlý vzestup novoutrakvismu a luteránství.¹⁶⁴

Lze předpokládat, že idea utrakvismu našla své vyznavače i v Litovli, zejména mezi českým obyvatelstvem. Postavení kaple sv. Jiří [49 – 62] vedle farního chrámu [34 – 48] je toho dosvědčením. Vlašimové i Boskovicové jednali jako jiná moravská šlechta – byli v otázce víry tolerantní.

Vztahy mezi katolickou církví a utrakvistickou byly úzké. Císař Maxmilián v roce 1566 vydal mandát, který zplnomocňoval biskupa Viléma Prusinovského, aby k odstranění všech neřádů vizitoval všechny fary na Moravě, a to nejen katolické, ale i podobojí. Tento mandát ovšem znamenal konec samosprávy církve podobojí na Moravě a nemálo přispěl k příklonu obyvatelstva k luteránské církvi. Navíc se Albrecht z Boskovic a na Úsově stal protestantem a podporovatelem nové víry, kterou podporoval i na svém panství. Blízkost biskupského města Mohelnice a biskupského hradu Mírova vytvářela tyto rozdíly ještě výraznější. Na Mírově biskup zřídil vězení pro nehodné kněze a chycené potulné kazatele a v Mohelnici v roce 1599 nařídil purkmistrovi a radě, aby za přítomnosti faráře bylo

¹⁶¹ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 123-129.

¹⁶² Viz Kux (pozn. 6).

¹⁶³ Ve svých úvahách o počtu obyvatel vycházel také ze záznamů v první litovelské matrice, která byla vedena protestantskými pastory v letech 1592-1600.

¹⁶⁴ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 142.

vyslechnuto všechno obyvatelstvo. Každý musel prohlásit, zda zůstává věrný katolické církvi, či zda vystupuje anebo je rozhodnut se vrátit.¹⁶⁵

V Litovli byla situace jiná. Němci snadno přijímali luteránství a Čechy posilovalo staré husitské volání po národních bohoslužbách.

Určit, kdy protestantismus pevně zakotvil v Litovli, není snadné a historici se ve svých údajích rozcházejí. Johann Kux¹⁶⁶ uvádí, že sem nová víra přišla v roce 1567. Viktor Pinkava¹⁶⁷ datuje obsazení fary protestantským pastorem do roku 1563. Tento názor odůvodňuje tvrzením, že Boskovicové už od roku 1562 měli patronátní právo. Ladislav Hosák¹⁶⁸ zase zastává názor, že první protestantský farář se objevuje v Litovli až v roce 1571 a teprve koncem 16. století bylo město zcela luteránské.

Litovel byla jedním z center protestantismu, co se týče blízkých měst, tak tomu bylo i ve Šternberku, Prostějově a Lošticích. I na venkově osadili fary pastoři, jak tomu bylo mimo Vilémova i v Moravičanech, Pasece a Měrotíně. Olomouc byla katolická, stejně jako Mohelnice, Uničov, Cholína a Náklo. Litovel byla téměř stoprocentního augšpurského vyznání.¹⁶⁹

I když v Uničově převládala katolická církev, bylo i zde dost osob podobojí a mnozí záhy inklinovali k luteránům. Zejména Němci se obraceli s žádostmi o křest, vdavky a pohřby do Litovle. Oproti tomu v biskupské Mohelnici byly poměry napjatější, někteří obyvatelé se do Litovle přímo odstěhovali. Naopak litovelští katolíci, kteří nepřešli na protestantskou stranu, z Litovle odcházeli.¹⁷⁰

V 16. století se na olomouckém biskupském úřadu vystřídalo deset biskupů, z nichž zejména Marek Khuen, Stanislav Pavlovský a Vilém Prusinovský byli velkými oponenty protestantismu a ve spolupráci s městskou radou hájili v Olomouci katolickou víru všemi prostředky tehdejšího práva. V Litovli byla situace ale naprosto jiná. V roce 1582 Jan Šembera Černoorský z Boskovic, ač byl katolíkem, protestantskou víru uznal.

Ani po roce 1597, kdy Litovel sňatkem získal Karel z Lichtenštejna, se na této situaci nic nezměnilo. Teprve tvrdé protireformační akce po bělohorské porážce 8. listopadu roku 1620 znamenaly totální likvidaci protestantismu v Litovli.¹⁷¹

¹⁶⁵ Ibidem, s. 143.

¹⁶⁶ Viz Kux (pozn. 6).

¹⁶⁷ Viz Pinkava (pozn. 9).

¹⁶⁸ Ladislav Hosák, *Z minulosti Olomouckého kraje*, Olomouc 1956.

¹⁶⁹ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 147.

¹⁷⁰ Ibidem, s. 148.

¹⁷¹ Ibidem.

3. 6 Litovel za Lichtenštejnů

Po smrti Jana Šembery připadla Litovel jeho dceři Anně a tím do vlastnictví Karla z Lichtenštejna. Sňatek Lichtenštejnů s Šemberovými dcerami dal základ jejich rodové moci. Panství, soustředěné dosud na rakouském pomezí, se rozšířilo na střední a severní Moravu. Rodinou smlouvou o nástupnictví a nedílném sídle ve Valticích zamezili Lichtenštejnové drobení majetku. Prvním vladařem se stal Karel z Lichtenštejna.¹⁷²

Česky psanou listinou vydanou 21. 7. 1600 na Úsově¹⁷³ potvrdil všechna dosavadní privilegia a vyslovil zde také nová nařízení. Obsah je následující:

„1) Jelikož Litovel má zřízení od mého předchůdce Jana Šembery, dle něhož městský úřad, stejně jako v sousedních městech Olomouci, Uničově a Šumperku, má býti každoročně v určitou dobu obnoven, kteréžto nařízení není však dodržováno a tím vznikají různá nedorozumění, na což si i měšťané stěžují, nařizují tímto každoročně ke sv. Vavřinci obnovovati radu řádnými, způsobilými muži.

2) Ustanovují aby tzv. Nový hostinec u lesa Doubravy, škodící litovelským řemeslům, byl zrušen a občanstvu je na vůli hostinec zbořiti, neb jej jinak použiti. Na území mého panství mílovém právu Litovle nesmí se postaviti žádná hospoda, která by byla ku škodě.

3) Staré losunky města, odváděné v určitých termínech důchodnímu úřadu v Úsově, zůstávají ve stávající výši, přesto že měšťanstvo bez mého svolení mnoho domků na předměstí vystavilo a já z nich, jakožto pán, ve smyslu zemských ustanovení ze své kapsy každoročně z každého odvádím císařské kontribuci 1 zlatý, což nalézáme za velmi obtížné. Vzhledem k ochotě, se kterou jste přistoupili na má přání, chci zůstati u starých losunků.

4) Na prosby měšťanstva dávám svolení, pro budoucnost bezplatně odebíratí dřevo z mého panského lesa Doubravy, potřebné pro opravu jezu v Doubravě, kterýžto jez musí udržovati v pořádku, neb od něj teče voda přes město.

5) Konečně potvrzuji všechna privilegia, svobody a staré zvyklosti, jak byly mými předchůdci uděleny a pokud jsou měšťanstvem používána.“¹⁷⁴

¹⁷² Žil mezi lety 1569-1627. Vychován byl jako utrakvista na bratrské škole v Ivančicích, procestoval několik evropských zemí a ve 25 letech byl přijat do zemského sněmu. Přestoupil ke katolicismu a stal se tajným radou císaře Rudolfa II. Roku 1604 získal nejvyšší moravský úřad zemského hejtmana.

¹⁷³ Dnes je uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 95, sig. A-I-49. Listina je opatřena několika pečeti - pečeť vydavatele a čtyři pečeti svědků (Maxmilián z Lichtenštejna, Mikuláš starší Kobylka z Kobylího na Bílé Lhotě, Gajovský z Gaje a Galeny na Chudobíně, Jáchym Pivec z Hradčan a Klimštejna na Loučce) přivěšeny na pergamenových prouzcích.

¹⁷⁴ Viz Šik (pozn. 16), s. 76-77.

Karel z Lichtenštejna těžil z každé příležitosti.¹⁷⁵ Přešel do služeb bratra císaře Rudolfa II. Matyáše, a ten se mu odměnil nejen knížecím titulem, ale i opavským a krnovským knížectvím. Je nutno říci, že Litovel prožívala prvních dvacet let nového století vcelku poklidně. Její pán zastával v markrabství i v království vysoké úřady. Dokonce na jeho přímělu potvrdil císař Matyáš II., listem vydaným 30. listopadu 1609 v Prešpurku,¹⁷⁶ městu všechna dosavadní privilegia.

Zprvu se zdálo, že pobělohorské události se Litovle nedotknou. Existuje listina, ve které purkmistr města Šternberka krátce informuje litovelskou městskou radu o bitvě na Bílé hoře. Ale válečné události se daly do pohybu. Dne 10. ledna 1621 se obracel litovelský purkmistr a městská rada na Karla z Lichtenštejna, aby do města nebylo položeno vojsko. Kolem Litovle táhl císařský plukovník Albrecht z Valdštejna a menší vojenské oddíly se zastavovaly ke krátkému pobytu ve městě. To se také stalo osudným. V domě, kde byl ubytován hejtman Preissinger, vypukl 25. dubna roku 1623 požár, který se rychle šířil městem. Ten den shořelo 135 domů, Uničovská brána a bylo také zničeno celé Uničovské předměstí včetně areálu řádu sv. Ducha – kostel, klášter a špitál. Touto pohromou město velmi utrpělo a trvalo téměř dvacet let, než byly škody napraveny. A sotva se tak stalo, ocitla se Litovel přímo ve víru třicetileté války.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Jeho hlavní chvíle však přišla po bitvě na Bílé hoře, kdy mu byla svěřena správa Čech. Dne 18. ledna 1622 byl pod jeho vedením založen ve Vídni konfiskační soudní dvůr, který účastníky odsoudil za účast v povstání.

¹⁷⁶ Dnes je uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 96, sig. A-I-50. Je opatřena pečeti vydavatele v dřevěném pouzdře přivěšená na hedvábné šňůře z červených a bílých nití.

¹⁷⁷ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 154-156.

3. 7 Protireformace v Litovli

I když bylo město Litovel centrem luteránství, tak se nijak výrazně nepodílelo na předbělohorském zápolezení mezi silami katolicismu a protestantismu. Majestát císaře Rudolfa II. z 9. července 1609 zaručoval náboženskou svobodu a stavovský odboj, který sledoval výlučně zájmy šlechty, byl městu cizí. Když se však důsledky bělohorské porážky začaly projevovat jako likvidace protestantismu, otrásla se i nekatolická Litovel.¹⁷⁸

V roce 1623 postoupil Matyášův nástupce Ferdinand II. Karlovi z Lichtenštejna i svoji třetinu města, pravděpodobně za všechny jeho služby v protireformačních akcích.¹⁷⁹

První protireformační dekret z roku 1621 se města ještě nijak nedotkl. Teprve zesílení reformační činnosti, kdy císařským patentem ze dne 12. října 1624 byli vypovězeni nekatoličtí duchovní z Moravy, přineslo obrat.

O tomto období se zachovalo velmi málo zpráv. V bání na věži kostela sv. Filipa a Jakuba [10, 11] byla uložena pamětní listina z roku 1665, kde tehdejší farář Josef Bartoloměj Fisher¹⁸⁰ uvedl několik poznámek o průběhu protireformace v Litovli. Podle něj zde byla apoštolská římská církev šedesát let ve vyhnanství (zhruba od roku 1563 do 1624). Po vydání císařského protireformačního patentu začali ve městě působit mladí olomoučtí jezuité.¹⁸¹ Prvním světským knězem byl jmenován Matouš Schwammeschnider, za jehož práce konvertovalo v místě 25 občanů. Avšak tento kněz brzy zemřel a v roce 1625 byl v Litovli umístěn s lichtenštejnským souhlasem farář Václav Berger z Mohelnice. Podle této pamětní listiny během let 1626 a 1627 přestoupila celá obec na katolickou víru.

Není sporu o tom, že tato rekatolizace probíhala násilným způsobem, jak tomu bylo i na jiných místech. Mnozí Litovelané odešli do vyhnanství. Protireformační proces probíhal po řadu let, jak je patrné z listiny Karla Eusebia z Lichtenštejna z roku 1633,¹⁸² v němž odebral městu patronátní právo nad kostelem sv. Marka [34 – 48], které mu daroval před padesáti lety Jan Šembera. A ve kterém mimo jiné píše, že „*město nemá trpět katolíky*“.¹⁸³

¹⁷⁸ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 157.

¹⁷⁹ Není jasné, o kterou část města, a možná i okolních vesnic, se jednalo. Pravděpodobně šlo o Staré město, které bylo mimo území kolonizací založeného města.

¹⁸⁰ Magistr svobodných umění a filozofie a také kandidát teologie.

¹⁸¹ Páter Jonáš a páter Melchior Breiner.

¹⁸² Listina byla vydána 22. října roku 1633 ve Valticích, je opatřena pečeti vydavatele v dřevěném pouzdře a je přivěšená na hedvábné šňůře z červených a žlutých nití. Dnes je uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 98, sig. A-I-52.

¹⁸³ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 157-158.

V těchto dobách sehrával důležitý úkol knížecí soudce (Fürstenrichter) jakožto dohlížecí orgán nad městskou radou. Bylo tomu tak ve všech lichtenštejnských městech. Maxmilián z Lichtenštejna v Litovli ustanovil prvního vykonavatele této funkce v roce 1629 v osobě Jakuba Troppera, který se jako věrný katolík osvědčil už v městské radě. V první řadě nebyla povolena jiná víra a knížecí rychtář měl dohled nad náboženským životem obyvatelstva. Znamenalo to sledovat dodržování znaků katolické víry, jako byly např. pusty, účast na bohoslužbách zejména radních, měšťanů, cechmistrů a mistrů, poklekání u křížů aj., kontrolování šenků v době mší, aby se zde nikdo nezdržoval, účast u svaté zpovědi, nejméně jednou za rok. Pod kontrolou knížecího soudce byla také škola, knihy, společenský a kulturní život. Druhou oblastí dohledu bylo obecní hospodaření a odvádění dávek. Nekatolíci nesměli zastávat úřad a neměli ani právo ve svých domech vařit a šenkovat pivo a prodávat víno. Zejména v pozdější době, až protireformace byla do důsledků provedena, tato funkce kontroly hospodaření a správy města v úřadu knížecího rychtáře-soudce převážila.¹⁸⁴

Všechny postihy se týkaly převažujícího německého obyvatelstva i české menšiny a národnostní rozdíly zde nebyly patrné. Pobělohorské období patřilo i v Litovli k nejtíživějším dobám v historii města. Vnější politický, duchovní a sociální útlak, postupující chudnutí měšťanů a chudoba, dále šíření negramotnosti a nevzdělanosti – to vše bylo charakteristické pro Litovel v této době.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Viz Kux (pozn. 6), s. 133-172.

¹⁸⁵ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 158-159.

3. 8 Litovel za třicetileté války

Když bylo 8. listopadu na Bílé hoře v krátké bitvě poraženo vojsko českých stavů a tak ukončeno povstání, stal se rok 1620 důležitým mezníkem českého národa. Nejhuře dopadly Čechy s Prahou. Na Moravě brzdil radikály u císařského dvora vlivný kardinál František Ditrichštejn. Další části české koruny – Slezsko a Lužice (Horní a Dolní) – nebyly potrestány. V Olomouci, kromě šlechty, bylo pět měšťanů odsouzeno ke ztrátě celého jmění a dalších dvacet pět muselo zaplatit vysoké pokuty. Sousední Uničov byl za účast na povstání zproštěn výsady královského města a v roce 1622 jej převzal do svého vlastnictví Karel z Lichtenštejna. Teprve v roce 1632 císař Ferdinand II. zrušil rozsudek nad městem a přijal je zpět do svého poddanství. Jen Litovel, už skoro čtvrt století začleněná sňatkem knížete do lichtenštejnského panství, zůstala věrná.¹⁸⁶

Kromě násilné protireformace, která narušovala život malého města, největší obtíže působili Litovli vojenští velitelé císařských vojsk, kteří tvrdým vymáháním zásobování lidí i koní hrubě narušovali hospodaření města. Obtíže narůstaly, proto se purkmistr a městská rada obrátili 10. ledna 1621 na svého pána o pomoc. Žádali po něm, aby do města zakázal „*pokládati vojsko, neboť to přináší škody nejen poddaným, ale i knížeti.*“ Lichtenštejn, který měl jiné ambice, než se starat o malé město na úsovském panství, na tyto žádosti nereagoval. Litovel tak byla i nadále vydána vojenským požadavkům.¹⁸⁷

V období let 1625-1629, které je v rámci třicetileté války označováno jako dánská válka, se Litovel poprvé dostala do nebezpečného pásma. V roce 1626 vpadla dánská vojska na Moravu a postupovala přes Krnov, Opavu na Olomouc. Válečné události se však Litovli vyhnuly.¹⁸⁸

V roce 1627 zemřel Karel z Lichtenštejna a jeho nástupcem se stal jeho syn Karel Eusebius z Lichtenštejna. Ten byl v té době nedospělý a jeho poručníkem mu byl Maxmilián z Lichtenštejna. Když dospěl, potvrdil městu všechna privilegia listinou vydanou 22. října roku 1633 ve Valticích¹⁸⁹ s dodatkem, že ve městě nesmí být trpěno jiné vyznání než římskokatolické. Toto nařízení mohlo být důsledkem sňatku Karla Eusebia s neteří kardinála

¹⁸⁶ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 160.

¹⁸⁷ Např. vojenský velitel Olomouce požadoval, aby město Litovel vyslalo sto poddaných s lopatami na opevňovací práce.

¹⁸⁸ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 161.

¹⁸⁹ Viz pozn. 183.

Ditrichštejna – Janou Beatrix – a také dokladem, že protireformace neprobíhala tak důsledně, jak se oficiálně předpokládalo a tvrdilo.¹⁹⁰

Třicetiletá válka se koncem dvacátých let vyvíjela pro Habsburky úspěšně, její druhá fáze končila porážkou Dánska. V této situaci vydává Ferdinand II. restituční edikt, kterým se vypořádává s českou a moravskou šlechtou. Obnovené zřízení zemské v roce 1628 sice formálně vrátilo samostatnost zemím království, ale jejich správa byla přenesena do vídeňských dvorních kanceláří. Už roku 1630 však vstoupili do války Švédové a boje se znovu započaly. Další evropskou mocností protihabsburské koalice se stala roku 1635 Francie. Krátce poté Ferdinand II. zemřel a na trůn nastoupil v roce 1637 císař Ferdinand III. Teprve v této poslední etapě třicetileté války se boje přesunuly k Litovli.¹⁹¹

Švédský generál Linard Torstenson získal Slezsko a vtrhl na Moravu. Už při prvním útoku 14. června 1642 dobyl Olomouc. Litovel a Uničov o dva dny později. Litovel se musela vyplatit 8000 zlatých, základnou švédské posádky se stala Olomouc a Uničov. V Litovli zůstala jen malá jednotka, která byla po odchodu hlavní armády vypuzena císařským vojskem. Koncem roku se generál vracel přes Čechy na Moravu. 18. června dorazil švédský předvoj k Litovli a město se odhodlalo k obraně v naději, že mu přijde na pomoc císařské vojsko. To se však nesplnilo a Litovel byla dobyta a vypleněna. Občané Litovle sami museli rozbořit hradby, aby se za nimi nemohla znovu organizovat obrana.

Po Vestfálském míru v roce 1648 třicetiletá válka skončila, ale Švédové v zemi ještě zůstali. Jen postupně se stahovali z obsazených měst a okupace Litovle trvala ještě další dva roky.¹⁹² Brzy po odchodu Švédů byla na hradební zdi umístěna dnes nazývaná Švédská deska u bývalé Olomoucké brány, která se zmiňuje o plenění Švédů ve městě.

Po Karlovi z Lichtenštejna se stal vládcem obrovského majetku, s tím i města Litovle, jeho syn Karel Eusebius z Lichtenštejna. Jeho manželka Jana Beatrix odkoupila výstavný dům cechu soukeníků [63 – 67] a založila v něm špitálek pro knížecí služebnictvo. Stalo se tak v roce 1666.

Rozvoj města ve druhé polovině 17. století vedl k tomu, že částečně poškozený farní kostel sv. Marka [34 – 48] bylo třeba opravit a poněvadž také už nestačil potřebám farnosti, bylo rozhodnuto o jeho přestavbě. Poslední opravné akce byly podniknuty už v roce 1529, jak

¹⁹⁰ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 161.

¹⁹¹ Viz Šik (pozn. 16), s. 84.

¹⁹² Ibidem, s. 85-89.

o tom svědčí letopočet nad oknem sakristie na severní straně [48]. Za finanční pomoci knížete, rady města, cechů a darů obyvatel byly získány potřebné prostředky.

V 90. letech 17. století byla provedena také přestavba kostela sv. Filipa a Jakuba [10, 11], který byl v dobách třicetileté války rovněž poškozen, jak o tom svědčí zazděné tzv. švédské koule.

Kaple sv. Jiří [49 – 62] byla rovněž za války poškozena a v době přestavby kostelů byla opravena. Poněvadž byla zatížena protestantskou tradicí, pravděpodobně nebyla využívána. Alespoň o tom není zpráv.

Areál bývalého řádu sv. Ducha byl značně poničen, jednak požárem z roku 1624, a také i následky války. Část této plochy byla využita při stavbě silnice z Uničovské brány na předměstí. Tato silnice vedla z brány směrem na západ. Už v roce 1653 zahájila městská rada stavbu nového špitálku a stavbu kaple sv. Josefa [13], která byla zbourána až v roce 1938.¹⁹³ Nešlo o velké sociální zařízení, průměrně zde žilo 4 až 8 chudáků, o které se starali tzv. otcové špitálku. K tomuto špitálu patřila i část vesnice Brníčka.¹⁹⁴

¹⁹³ Kaple sv. Josefa byla zbourána z toho důvodu, poněvadž vadila po provedení regulace řeky Moravy v provozu.

¹⁹⁴ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 181-184.

4. Vývoj gotické a renesanční architektury města Litovle

Lokačnímu městu Litovel předcházelo starší osídlení v oblasti dnešního Starého města pocházející už od přelomu 12. a 13. století do 13. století. V tomto období zde vznikla pravděpodobně nejstarší církevní stavba v Litovli – kostel sv. Filipa a Jakuba [10 – 12]. Dokazuje to zachovalý raně gotický charakter zdiva nadzemní konstrukce i někdejší dispozice stavby dnešního raně barokního kostela. Původní kostel sv. Jakuba (zasvěcení sv. Filipu je až novověkého původu) dlouhý celkem 19 m měl obdélnou loď a pravoúhlý presbytář. V exteriéru bylo průčelí kostela prolomeno vysokými gotickými okny, mezi kterými mohly být opěráky. Podélné strany presbyteria i lodi byly dvouosé, ve střední ose východního průčelí presbytáře, završeného trojúhelným štítem, bylo jedno okno rovněž gotického tvaru. Z doby vzniku kostela (2. polovina 12. až 1. polovina 13. století) pravděpodobně pochází i hrubě opracované pastoforium na pravé straně presbytáře [78]. Kostel mohl být renesančně upravován, dokladem této úpravy kostela je druhé pastoforium na protější levé straně s torzem malby s námětem Kalvárie [79].¹⁹⁵

Pravděpodobně již při lokaci města Litovle byl založen králem Přemyslem Otakarem II. areál sv. Ducha (50. až 60. léta 13. století).¹⁹⁶ V areálu řádu sv. Ducha se nacházel řádový dům, špitál a kostel Panně Marii Saské, který obklopoval nevelký hřbitov.¹⁹⁷ Bohužel v současnosti tento areál neexistuje.

Město Litovel bylo založeno mezi lety 1252-56 Přemyslem Otakarem II., v této době byla také lokována celá řada měst, která se vyznačovala především pravoúhlým půdorysným rozvrhem (Beroun, Bruntál, Čáslav, České Budějovice, Domažlice, Horažďovice, Jihlava, Kadaň, Klatovy, Kolín, Kouřim, Nový Bydžov, Písek, Plzeň, Uherský Brod, Vysoké Mýto). Půdorysný rozvrh města Litovle je typickým příkladem založení z doby krále Přemysla Otakara II., kdy se jeho obvod dodnes skládá z čtvercového půdorysu s boky mírně konvexně nebo konkávně prohnutými. Plochu města člení pravoúhlý rastr ulic. Ve středu města leží nevelké čtvercové náměstí, do jehož čtyř koutů a do osy severního, jižního, západního a východního boku ústí ulice. Středem města protéká od západu na východ vodní kanál, který je součástí husté říční sítě, která byla využita pro opevnění města.¹⁹⁸ Nejblíže z měst lokovaných

¹⁹⁵ Vlasta Kauerová – Tomáš Vítek, *Kostel sv. Filipa a Jakuba. Litovel. Podpovrchový průzkum omítek*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1998, s. 22.

¹⁹⁶ Lubomír Šik, *Litovelské kostely a hřbitovy*, Litovel 2005, s. 10. Uloženo v Muzeu Litovel.

¹⁹⁷ Pavel Šlězár, *Kostely a sakrální stavby v Litovli*, Olomouc 2008, s. 54-55.

¹⁹⁸ Viz Kuthan (pozn. 27), s. 225.

posledními Přemyslovci měla k Litovli dispozice Uherského Hradiště (je zde shoda nejen časová, ale i co se týče přírodních podmínek).¹⁹⁹ Blízko k litovelskému náměstí má také náměstí ve městě Přerov (čtvercové náměstí s pravidelně vyběhajícími ulicemi), které získalo městské právo od Přemysla Otakara II. v roce 1256 (taktéž časově shodné). Na podobném principu založený typ náměstí se nalézá ve městě Uničov (oválný půdorys), kterému bylo uděleno městské právo Přemyslem Otakarem I. již v roce 1223, nebo městě Mohelnici (obdélné náměstí) založené před rokem 1267.

Ve 13. století měla Litovel ve svém čele rychtáře, který byl původně jmenovaný králem. Litovelské rychtářství daroval král Přemysl Otakar II. lokátoru Jindřichu Epichovi. Byl majitelem rychty na náměstí [14 – 27], což dokládá listina z roku 1287. Avšak ze starší gotické konstrukce a architektonických detailů dnešní radnice se dochoval pouze lomený portál s vlašimským erbem a letopočtem 1489 [15, 16]. Portál je pozůstatkem renesanční přestavby z doby vlády pánů z Vlašimi. Architektonický rozvrh portálu má společně rysy s portály kaple sv. Jiří v Litovli [49 – 62], obdobné řešení portálu můžeme nalézt i na portálu v presbytáři farního kostela v Mohelnici. V závěru 15. století byla vystavěna radniční věž, jejíž profilace okenních ostění a nadokenních říms je příbuzná profilaci oken první slohové vrstvy na domě soukenického cechu [63 – 67] vystavěného ve 30. až 40. letech 16. století. Na budově dnešní radnice a její věži můžeme dodnes nalézt okenní ostění a portály, které svou jednoduchou profilací přetínajícího se oblého prutu, odpovídají kamenickým detailům domu soukenického cechu (např. ostění oken radniční věže, fragment ostění v průjezdu radnice [24], půlkruhově zaklenutý portál vedoucí do přízemí věže [25], obdélné portály do vřetenovitého schodiště věže a jejího druhého patra [26]). Následující přestavba radnice proběhla v roce 1572. Stejný letopočet můžeme nalézt na kamenné reliéfní desce v průjezdu dnešní radnice, která byla součástí radničního portálu, odstraněného v 70. letech 19. století. Archivolta tohoto portálu se druhotně použila ve vchodu bývalé Sochově vile [22, 23]. Rok 1572 můžeme také spojit s dobou vzniku hřebínkových kleneb v interiérech radnice, renesančního ochozu a bání věže se čtyřmi vížkami v rozích.²⁰⁰

Staré městské právovárečné domy v Litovli byly postaveny podle přesného plánu v celkovém počtu 57. Tyto domy, postavené již v roce 1291, lemovaly uliční frontu města. K tomuto počtu je třeba také přičíst ještě tři objekty – městské fojtství, jatka a fojtský mlýn. Tím se celá městská plocha rozčlenila na 60 jednotek. První měšťanské gotické domy byly zřejmě

¹⁹⁹ Viz pozn. 29.

²⁰⁰ Hana Myslivečková, Příspěvek k počátkům a podobě renesanční architektury a plastiky v Litovli, *Acta Universitatis Palackiana Olomucensis facultas paedagogica, Aestetica* 5, 1985, s. 23.

dřevěné a postupem času vznikaly na jednotlivých parcelách domy kamenné nebo cihlové. Jejich podobu však nelze rekonstruovat bez archeologických průzkumů. Jisté však je, že se uliční čára stabilizovala nejpozději v 15. století a z této doby se do současnosti dochovaly pouze fragmenty kamenných pozdně gotických staveb. Dům v Boskovicově ulici č. p. 780 [68] stojí v oblasti, kde můžeme předpokládat existenci dřevěné zástavby již krátce po založení města. Dům v dnešním rozsahu vznikl spojením dvou středověkých parcel. Patrně kolem poloviny 16. století byly parcely gotických domů spojeny a na jejich místě vznikla jednopatrová renesanční trojtraktová stavba s průjezdem do dvora ve středním traktu. Ve dvorním křídle se dochovaly renesanční klenby. Hlavní křídlo má beze zbytku zachovanou klenbu s hřebínky v průjezdu, upravované klenby v severním traktu a částečně v jižním traktu přízemí.²⁰¹

Dnešní dům č. p. 779 na náměstí Přemysla Otakara II. (tzv. Stará pošta) [70] stojí na místě dvou původních středověkých domů. Gotický suterén prvního domu je složen ze dvou hloubkových, valeně klenutých prostor, navazujících na chodbu do zadního sklepa s půlkruhovým okoseným portálem. Takto tvarované portály jsou ve sklepech užívané již od 14. století. Ke spojení domů došlo patrně až v závěru 16. století, do té doby se oba domy vyvíjely dispozičně samostatně. Renesanční přestavba domu přiléhajícího k radnici proběhla patrně někdy ve třetí čtvrtině 16. století, kdy vznikl reprezentativní mázhauz s hřebínkovou klenbou.²⁰²

Listinou v roce 1327 král Jan Lucemburský povolil výstavbu pevné hradební zdi [30], která měla mírně nepravidelný čtvercový tvar a uzavírala město z obranných důvodů. Hradba byla prolomena severní věžovou Uničovskou bránou, jižní Olomouckou bránou, západní Mlýnskou bránou a východní věží zvanou Kuttelthurm. K obraně města sloužil i vodní systém.²⁰³ Do dnešních dnů zůstal uchován jen souvislý pás hradeb v parku Míru [30] v jihovýchodní části města a také několik izolovaných zbytků hradební zdi při budově někdejšího domu soukenického cechu [63 – 67] a také v budově bývalé měšťanské střelnice č. p. 795 [31 – 33], kde se hradební zeď zachovala v přízemí severní štítové zdi objektu. Půlkruhová parkánová bašta, začleněná původně do sypaného valu, jehož zbytek je dosud zachován západně od bývalé měšťanské střelnice, je bezpochyby mladší, pravděpodobně až z

²⁰¹ Vlasta Kauerová – Irena Kubešová, *Boskovicova č. 1, čp. 780. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1996, s. 23.

²⁰² Vlasta Kauerová – Tomáš Vitek, *Náměstí Přemysla Otakara č.p. 779. Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1996, s. 18-19.

²⁰³ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 10-11.

konce 15. století nebo z první čtvrtiny století následujícího.²⁰⁴ Taktéž i nedaleké město Olomouc bylo obklopeno hradbami. Nejstarší zmínka o nich pochází již z roku 1283. Olomouc obklopoval systém hradeb s úzkým parkánem, obkročmo situovanými věžemi bran a hranolovými věžemi, které byly převážně vysunuty do parkánu a které se střídaly s půlkruhovými baštami. K systému patřily i z většiny dnes nedochované městské brány. Středověké opevnění města Olomouce se do současné doby dochovalo pouze ve fragmentech.²⁰⁵ Oproti tomu opevnění města Přerova tvoří přechod mezi středověkými kamennými hradebními systémy a raně novověkými opevněními. Přerov byl ohrazen kamennými hradbami se dvěma bránami a navíc městu poskytovala přirozenou ochranu řeka Bečva, podobně jako Litovli řeka Morava.²⁰⁶

Pravděpodobně v roce 1340, kdy byla dokončena výstavba městských hradeb, se začal stavět kostel sv. Marka [34 – 48]. Z kamenické výzdoby vrcholně gotického kostela, kromě soklu fasády presbyteria a některých detailů věže, známe ještě profilaci klenebního žebra, zachovaného ve zdivu goticko-renesančního kněžiště.²⁰⁷ V 1. polovině 16. století došlo ke goticko-renesanční přestavbě kostela, z této doby zůstal zachován portál sakristie [41] z roku 1532. Sešly se zde slohově a typově nesourodé prvky v originálním celku. Typem jde o pozdně gotický sedlový portál protínaných prutů, komponovaný do pozdně gotického portálového schématu pravoúhlého ostění s římsou v nadpraží. Renesanční prvky jsou užity dekorativně, bez tektonického pojetí a konstrukčních souvislostí. Portál sakristie je blízký portálům z kaple sv. Jiří v Litovli [49 – 62], k nim se připojuje portál ve věži hradu Sovince [43]. V jednodušších formách je to také portál v patře západního průčelí radnice v Olomouci [44] nebo portálu v interiéru z domu č. p. 15 na Masarykově náměstí v Prostějově [45].

Kameníci ve 30. letech 16. století začínají přejímat renesanční ornamentiku a detaily, počátek tohoto procesu můžeme hledat právě u portálu sakristie nebo u honosného portálu měšťanského domu v Masarykově ulici č. 2, č. p. 769 v Litovli z roku 1542 [72]. Portál sakristie jeví možné autorské souvislosti s portálem domu č. p. 67 v Uničově.²⁰⁸ Ke stejnému

²⁰⁴ Vlasta Kauerová – Tomáš Vítek, *Muzeum. Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1997, s. 24-25.

²⁰⁵ Irena Kubešová – Helena Richterová, Městské hradby, in: Ivo Hlobil – Marek Perůtka (eds.), *Od gotiky k renesanci: výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550*, Sv. 3, Olomoucko (kat. výst.), Brno 1999, s. 193-194.

²⁰⁶ Karel Žurek, Městské hradby, in: Ivo Hlobil – Marek Perůtka (eds.), *Od gotiky k renesanci: výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550*, Sv. 3, Olomoucko (kat. výst.), Brno 1999, s. 224.

²⁰⁷ Vlasta Kauerová – Tomáš Vítek, *Kostel sv. Marka. Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1999, s. 31-32.

²⁰⁸ Ivo Hlobil, Základní přehled o raněrenesančních portálech střední Moravy (1492-1540), *Vlastivědný věstník moravský*, 1974, s. 224.

stylovému proudu jako portál sakristie patří také portál domu č. p. 55 v Lošticích, dnes v arboretu Bílá Lhota, který byl vytvořen před rokem 1541 pro Hanuše Haugvice z Biskupic²⁰⁹ [46], anebo portál kostela sv. Bartoloměje v Dlouhé Loučce datovaný letopočtem 1535²¹⁰ [47]. Přímou obdobu tohoto typu spojení pozdně gotického kompozičního schématu a raně renesančního dekoru však nenacházíme. Z raně renesanční přestavby se v sakristii zachovala ještě dvě okenní ostění na severní a východní stěně (jedno datované letopočtem 1529) [48] a profilací jim příbuzný obdélný portálek. Okenní ostění i portálek jeví jistou příbuznost s architektonickými detaily soukenického cechovního domu [63 – 67] a částečně i radnice [14 – 27].²¹¹

Významnou pozdně gotickou památkou města Litovle je kaple sv. Jiří (dokončena v roce 1484) [49 – 62]. Podélná orientovaná stavba klenutá nad půdorysem širokého obdélníka s trojbokým závěrem, s lomenými okny a portály, byla původně hřbitovní kaplí. Kaple je přístupná dvěma vstupy (severním a západním) s kamennými profilovanými portály s vysokými odstupňovanými sokly. Portály kaple sv. Jiří jsou blízké portálu věži hradu Sovince [43] nebo portálu v interiéru domu č. p. 15 na Masarykově náměstí v Prostějově [45]. Portály kaple představují formální inspiraci pro portál sakristie kostela sv. Marka [41], ne-li přímé vztahy k němu.²¹² Západní portál v pravé špaletě nese jednoduchou kamenickou značku, která opouští pečlivé konstrukční řešení značek gotických a stává se kamenickou značkou s lehce nahozenými znaky. Značka západního portálu kaple sv. Jiří má paralelu na okenním ostění v ulici Branská č. p. 6 v Moravské Třebové²¹³ [62]. V nadpraží lomeného oblouku severního portálu se nachází vysoký reliéf Ukřižovaného Krista [53]. Kameník jistě vycházel z konkrétní předlohy, to naznačují pečlivě podané vlající vlasy, pojetí roušky, otvory pro trny koruny, ale zejména typ písma s dělicími znaménky v pásce na kříži.²¹⁴ Prostor kaple sv. Jiří osvětluje šest lomených oken. Fasádě schází někdejší pravidelný rytmus gotických staveb (okna nejsou v každém poli klenby a jsou různé výšky). Kaple je zaklenuta síťovou žebrovou klenbou. Vzory kružeb vycházejí z parlérovských plaménkových motivů ze 14. století. Klenba kaple využívá žebra klasického hruškového profilu. Klenební vzorec kaple

²⁰⁹ Viz Hlobil (pozn. 131), s. 189.

²¹⁰ Petr Čehovský, Jan Matějův – donátor edikulového portálu kostela sv. Bartoloměje v Dlouhé Loučce, *Střední Morava (Vlastivědná revue)*, 2003, s. 117-118.

²¹¹ Viz Myslivečková (pozn. 200), s. 22.

²¹² Zdenka Bláhová, Portál sakristie kostela sv. Marka v Litovli a proměny pozdně gotického ostění, *Sborník Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Olomouci*, 2009, s. 25-26.

²¹³ Zdenka Bláhová, Architektura kaple sv. Jiří v Litovli, in: Vladimír Maňas, *Gotické klenoty v kapli sv. Jiří v Litovli*, Litovel 2012, s. 53.

²¹⁴ *Ibidem*, s. 46-47.

navazuje na konkrétní parléřovské vzory. Příkladem může být klenba Staroměstské mostecké věže v Praze nebo klenba presbytáře kostela sv. Jiljí v Milevsku. Kaple je celkově zachovanou stavbou související se stavební aktivitou pánů z Vlašimi. Další kamenosochařská díla pozdní gotiky spojená s tímto rodem na jejich moravském panství jsou jen několika osamocenými stavebními fragmenty, které jsou určeny erbovními štítky. Patří sem portál dvorního vjezdu v litovelské radnici z roku 1489 [15], konzola s figurou štítonoše na hradě Úsově z konce 15. století (dnes na nároží vlašimského křídla v nádvoří), portál z roku 1520 v sakristii farního kostela v Medlově²¹⁵ nebo znaková deska, připojená k náhrobku Adama Štolbašského z Doloplaz, ze začátku 16. století, v ambitu kláštera dominikánů v Olomouci.²¹⁶

Od roku 1513 náleží město Litovel rodu Boskoviců. Město je bohaté na raně renesanční stavební a kamenické památky z této doby. Nejvýznamnějším a nejbohatším cechem v této době se ve městě stává cech soukenický. Památek na tento cech je v Litovli dochováno více – náhrobek Pavla Hauschilda na fasádě kostela sv. Marka [40], portál domu soukenického mistra Lorenze Langa [72] nebo dům soukenického cechu [63 - 67]. Počátek výstavby domu soukenického cechu je kladen už do 30. let 16. století. Tuto dataci dokládá gotický charakter kamenických článků, které souvisí s architektonickými detaily sakristie kostela sv. Marka, z nichž portál je datován do roku 1532 [41]. Z druhé stavební fáze domu soukenického cechu zůstala zachována čtyři okna v prvním patře na hlavní fasádě, dále také torzo portálku v patře s letopočtem 1570. V souvislosti s úpadkem soukenického cechu byl dům prodán Lichtenštejnům, kteří v něm zřídili špitál pro chudé a nemocné, fungující až do 20. let 20. století. Během této doby nedošlo k radikálnější přestavbě, byly jen zvětšovány okenní a dveřní otvory, což vedlo k porušení nebo zničení jejich ostění. Stejně tak i interiér domu si uchoval starší renesanční dispozici téměř beze změn.²¹⁷

Zámožný litovelský soukeník, později radní, Lorenz Lang se roku 1542 stal majitelem původně přízemního domu v Masarykově ulici č. 2, č. p. 769. Tzv. Langův dům [71 – 75] vznikl spojením dvou původních středověkých parcel. Ze starších objektů, před Langovou přestavbou, zůstal jen sklep pod středním a východním traktem hlavního křídla, který pravděpodobně vymezuje rozsah jednoho z gotických domů. Vznik pozdně gotického podzemí nelze přesně časově určit. Mohlo být dostavěno i nedlouho před Langovou přestavbou k roku 1542. Trojtraktovou dispozici domu, dodnes dochovanou, určila renesanční

²¹⁵ Ibidem, s. 51.

²¹⁶ Viz Hlobil (pozn. 131), s. 184-185.

²¹⁷ Vlasta Kauerová – Tomáš Vítek, *Kostelní náměstí čp. 63 (Lichtenštejnský špitálek). Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1994, s. 15-16.

přestavba soukenického mistra Lorenze Langa. Ani rozsáhlé pozdější úpravy zcela nesetřely architektonickou náročnost domu, který si tento měšťan postavil na litovelském náměstí. Svou kamenickou úrovní detailů zaujímá čelní místo mezi městskými domy té doby nejen v regionální oblasti, ale i na celé Moravě. Z renesanční fasády zůstal zachován jen bohatě zdobený portál ve střední ose, jehož význam v kontextu vývoje rané renesanční architektury u nás již byl hodnocen v umělecko-historické literatuře, avšak dosud nebylo upozorněno na velmi časně užití portálu s balkonem, které je v té době ojedinělé, zejména v soukromé měšťanské architektuře. Město Litovel až do roku 1557 nemělo radnici a městská rada proto patrně využívala domu Lorenze Langa, jenž se v té době, kdy svůj dům budoval, stal konšelem. Balkon pak mohl sloužit k vyhlášení usnesení městské rady obyvatelům shromážděným na náměstí, podobně jako lodžie a balkony na budovách radnic. Tuto domněnku může podpořit i fakt, že střední štítek nad portálem nese městský znak.²¹⁸ Vnější portál Langova domu má po tektonické stránce originální charakter, pro který nemáme v regionu Olomoucka žádnou přímou analogii. Portál je příkladem tzv. smíšeného stylu,²¹⁹ který byl oblíbený ve středoevropských regionech. V tomto stylu tvořila portály skupina domácích kameníků na střední Moravě v okolí Olomouce. Dílna vytvářela tyto portály v blízkém okolí přibližně mezi lety 1538-1542. Některé portály této dílny obsahují gotická rezidua, jako i portály Langova domu. Práce těchto kameníků nebyla v okolí Litovle ojedinělá, tento portál jeví souvislosti např. s portálem farního kostela sv. Bartoloměje v Dlouhé Loučce [47] nebo s bývalým portálem domu č. 55 v Lošticích (dnes se nachází v Arboretu v Bílé Lhotě [46]). Kameník, který vytvořil portál Langova domu, mohl být i autorem portálků v domě č. p. 67 na náměstí v Uničově.²²⁰

Řeka Morava protékající Litovlí je překlenuta kamenným tzv. Svatojánským mostem, který pochází z přelomu 15. a 16. století nebo z konce 16. století (první zmínka z roku 1592). Stavbu mohl nařídit Jan Šembera Černoorský z Boskovic,²²¹ který Litovel koncem 16. století vlastnil.²²²

²¹⁸ Vlasta Kauerová – Tomáš Vitek, *Masarykova č.p. 769. Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1995, s. 13-14.

²¹⁹ Hellmut Lorenz, *Spätgotik und Renaissance in Mitteleuropa - Ein „Stil zwischen den Stilen“*, in: Evelin Wetter (ed.), *Die Länder der böhmischen Krone und ihre Nachbarn zur Zeit der Jagellonienkönige*, Ostfildern 2004, s. 31-47.

²²⁰ Viz Hlobil (pozn. 131), s. 184-185.

²²¹ Dušan Josef, *Encyklopedie mostů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002, s. 258-259.

²²² Při rekonstrukci náměstí Přemysla Otakara II. v Litovli byl objeven most přes Nečíz, který je pravděpodobně starší než Svatojánský most. Datován je nejpozději do 15. století, ale mohl být postaven i dříve.

5. Katalog gotických a renesančních staveb

5. 1 Kostel sv. Filipa a Jakuba [10 – 12]

Staroměstské náměstí

2. polovina 12. až 1. polovina 13. století

Dějiny stavby

Historikové se dosud shodují na názoru, že zástavba kolem návsi Staroměstského náměstí vzdálená 0,5 km severně od centra města Litovle, je litovelským předlokačním sídlištěm.²²³ Většina badatelů označila tento sídelní útvar v důsledku zavádějícího výkladu zmínky o rybářích v listině z roku 1287 [1]²²⁴ za původní rybářskou osadu. Avšak archeologický výzkum v prostoru Starého města²²⁵ odkryl půdorys původního středověkého kostela, jehož vznik je kladen do 2. poloviny 12. až 1. poloviny 13. století, což koresponduje s obdobím existence objeveného předlokačního sídliště.²²⁶

O vzniku původního kostela nemáme dochovanou žádnou konkrétní písemnou zprávu. Vzhledem k vývoji osídlení, zjištěnému realizovaným archeologickým výzkumem, stavba kostela proběhla buď v závěrečné fázi existence sídliště nebo vzhledem k útlumu osídlení na Starém městě ve 2. polovině 13. století a současné výstavbě farního kostela sv. Marka [34 – 48] v nově založené Litovli až na počátku 14. století, kdy je opět doložen výrazný rozvoj osídlení ve Starém městě.²²⁷ V obou případech je však možné se domnívat, že zde stával původní dřevěný kostelík předcházející výstavbě kamenného kostela, snad v centru již existující původní slovanské osady.²²⁸ Údajně zde byl nalezen náhrobní kámen s letopočtem 1303,²²⁹ který by mohl potvrdit dataci vzniku kostela.

Prvním připomínaným knězem ve městě byl jistý Bedřich, který podle zápisu věnoval zahradu litovelskému řádu sv. Duchy. Což dokazuje listina vydaná v Litovli 24. září 1342.²³⁰

²²³ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 5-7.

²²⁴ Viz pozn. 24.

²²⁵ Karel Faltýnek, *Kostel sv. Filipa a Jakuba. Litovel. Záchraný archeologický výzkum. Nálezová zpráva*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1998.

²²⁶ Viz Šlězár (pozn. 21).

²²⁷ Ibidem.

²²⁸ Pavel Šlězár, Archeologické výzkumy na Starém městě a počátky města Litovle, *Ročenka Muzejní společnosti Litovelska*, 2007, s. 24-35.

²²⁹ Viz Pinkava (pozn. 9), s. 78.

²³⁰ Je opatřená pečetí vydavatele přivěšenou na pergamenovém proužku. Dnes je listina uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 4, sig. A-II-4.

Tato listina dokazuje, že se jednalo o kněze při kostele sv. Jakuba²³¹ (zasvěcení sv. Filipu je až novověkého původu), neboť v této době ještě nebyl vybudován kostel sv. Marka. Ten vznikl až v 1. polovině 14. století.

Dalším doloženým kazatelem v kostele byl v roce 1379 kněz Petr. Poprvé je kostel jmenovitě připomínán v litovelské městské knize z roku 1382, kdy je zmiňován spolu s kostelem sv. Marka. Litovelský měšťan Sietrer tu věnuje kostelu sv. Marka tři hřivny grošů a kostelu sv. Jakuba jednu hřivnu grošů.²³²

Kostel byl nejprve používán jako kostel farní, ale po dokončení stavby kostela sv. Marka se stal filiálním a věnování pro něj nadobro ustala. Mezi poslední nadání patří i ustanovení jisté Zelinkové ze mlýna, která ustanovila před svou poutí do Říma, že v případě, že se domů nevrátí, má připadnout 1 hřivna sv. Duchu, 1 hřivna sv. Marku a 1 hřivna sv. Jakubu. Od konce 14. století spolu s ukončením darů pozbyl kostel také vlastních kněží, kteří se přestěhovali k novému farnímu chrámu sv. Marka. Od roku 1384 ustávají veškeré zprávy o kostele. Kostelu však zůstalo veškeré doposud nabyté jmění, jak dokazuje zápis v Městské knize, kdy v roce 1479 měl kostel své vlastní jmění ve výši 18 hřiven, ačkoliv již nebyl farním.²³³

Staroměstský kostel byl stejně jako kostel sv. Marka zpočátku podřízen farnosti v Medlově. Když byla roku 1448 litovelská farnost odloučena od medlovské a měla vlastního faráře, spadl pod její správu nejspíš i kostel sv. Jakuba. V každém případě to platilo po roce 1562, kdy patronát nad kostelem sv. Marka získali Boskovicové od abatyše Starobrněnského kláštera Kateřiny Haugwitzové z Biskupic, smlouvu potvrdil o rok později císař Ferdinand I.²³⁴

Během třicetileté války došlo k poničení samotné stavby kostela i jejího vnitřního zařízení. Dne 12. května 1665 byla z kostela sv. Filipa a Jakuba snesena bář, proražená vojenskou koulí. Uvnitř bář se nacházela listina z 18. června 1636 s krátkým německým textem: *„18. června 1636 z nařízení veledůstojného pana faráře V. Bergra z Mohelnice, jakož i s dovolením ctihodného V. Ratha byla tato bář posazena na tuto nově zbudovanou věžičku a tesaři Jiřímu Eichlerovi bylo zapláceno za nasazení bář 32 moravských zlatých. Podpisy: Václav Berger, farář, Jan Pilát, knížecí rychtář, otcové chudých u sv. Jakuba Bartoloměj*

²³¹ Původně byl kostel pravděpodobně zasvěcen pouze sv. Jakubovi, proto u kazatele Bedřicha není uvedeno zasvěcení kostela, které se uvádělo hlavně v případech, kdy bylo patronů kostela více.

²³² Viz Šlězár (pozn. 197), s. 20.

²³³ Viz Kauerová – Vitek (pozn. 195), s. 4.

²³⁴ Lubomír Šik, *Kostel Filipa a Jakuba*, Litovel 2005, s. 7. Uloženo v Muzeu Litovel.

Knieknecht a Ondřej Freisstadter.“ Tato listina nás informuje o nedávné výstavbě nové věže a také o stávajícím zasvěcení kostela sv. Jakubu. Do bání na oplátku vložili novou listinu, kde farář Jiří Bartoloměj Fischer popisuje události tehdejší doby.²³⁵

Z roku 1667 pochází velmi podrobný a zajímavý soupis inventáře kostelního vybavení a jmění, pořízený tehdejším litovelským farářem A. Clarem.²³⁶ Obsah inventáře, zvony i hotovost můžeme považovat za důkaz toho, že kostel byl zpočátku opravdu kostelem farním.²³⁷

Kostel pomalu přestal sloužit věřícím svými rozměry a také celý postupně chátral, proto bylo v roce 1692 rozhodnuto o jeho přestavbě. Ze starého kostela zůstala zachována jen část zdi uprostřed po obou stranách, oltářní i chórová strana byla rozšířena. O samé přestavbě svědčí dodnes zachovaná pamětní kamenná deska osazená ve zdi kůru. O přestavbu se značnou měrou zasloužily litovelské cechy řemeslníků, zvláště soukeníků, řezníků a pláteníků, což ostatně dokládaly znaky jednotlivých cechů na vnitřním vybavení kostela.²³⁸

Kostel byl takřka celý zbořen a prodloužen. Do současné raně barokní podoby byl postaven zedníkem Adamem Glöcklem z Olomouce a polírem Ambrožem Lachmannem z Olomouce spolu se zednickými tovaryši a pomocníky z Olomouce v letech 1692-1694.²³⁹ A na den sv. Filipa a Jakuba roku 1694 pak uničovským děkanem P. Karlem Doleatorem vysvěcen.²⁴⁰

Okolo kostela býval také první a nejstarší litovelský hřbitov. Kromě toho mohli měšťané pohřbívat své nebožtíky ještě na hřbitově kláštera sv. Ducha. Později se však hlavním hřbitovem stal hřbitov při kostele sv. Marka. Ten byl ale roku 1784 zrušen a hrobky přeneseny na staroměstský hřbitov ke kostelu sv. Filipa a Jakuba, který se jako jediný litovelský hřbitov postupně zaplnil a 19. září 1927 byl oficiálně uzavřen pro další pohřbívání.²⁴¹

V současné době se kostel sv. Filipa a Jakuba využívá jen velmi zřídka.

²³⁵ Viz Šik (pozn. 16), s. 95.

²³⁶ Kostel tehdy vlastnil jeden stříbrný pozlacený kalich, dva oltáře zasvěcené sv. Jakubovi, šest vyšitých oltářních plachet, jeden stříbrný pozlacený kalich s patinou, tři staré plachty na oltář, dva černé dřevěné svícny, čtyři zelené dřevěné svícny, čtyři dřevěné dubové svícny, 10 chatrných dubových svícnu, 10 menších plachet, jeden měděný kotlík, dva velké obrazy, 20 malých obrazů a další. Součástí kostela byly i tři zvony – sv. Jakuba, sv. Václava a o třetím se tradovalo, že pocházel ze zaniklého kláštera sv. Ducha. Na hotových penězích měl 528 zlatých 29 krejcarů 6 denárů, na dlužných úpisech 555 zlatých 15 krejcarů 2 denáry.

²³⁷ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 73.

²³⁸ Nalezli bychom znak řeznického, tkalcovského, soukenického cechu a také zde byl znak města Litovle.

²³⁹ Spolupracovali s nimi také Prokop Morwitzer, městský tesař z Olomouce se svým tovaryšem Christianem Auerem, kteří zhotovili krovy a vazbu kostela i věže.

²⁴⁰ Viz Šlězár (pozn. 197), s. 20.

²⁴¹ *Ibidem*, s. 19-22.

Popis stavby

Kostel sv. Filipa a Jakuba je situován v centrální části někdejšího litovelského předměstí Staré Město. Objekt se nachází uprostřed Staroměstského náměstí. Okolí kostela, zabírající plochu zrušeného hřbitova, je parkově upraveno.

Stavba je řešena jako orientovaná jednolodní podélná s podélným presbytářem, na východě ukončeným trojbokým závěrem. Na jižní straně je v nároží mezi lodí a presbytářem vestavěna pětipodlažní zvonice. Mírně převýšená loď je opatřena sedlovou střechou s jednoduchým zděným západním štítem a bohatěji pojednaným štítem východním, který má volutová křídla a vrcholový trojúhelný fronton. Štít doplňují koule a piniové šišky, ve vrcholu je umístěn dvojramenný kříž. K východnímu štítu přiléhá nižší sedlová střecha presbytáře. Zvonice je zastřešena jednoduchým osmibokým jehlancem, který vychází ze čtvercového půdorysu.²⁴²

Raně barokní exteriér stavby má architektonické členění pomocí lizénových rámců, základní řešení fasád je dvouetážové. Jednoosé západní průčelí je završeno hladkým trojúhelným štítem s mírně zalomenými dolními rohy. V ploše štítu jsou situována dvě půlkruhem zakončená okna, ve vrcholu je prolomeno malé kruhové okénko. Vlastní fasáda je vymezena jedním lizénovým rámem, s širokými bočními lizénami. Zatímco lizény jsou hladké, základní plocha je pojednána hruběji strukturovanou omítkou, která byla použita i v ploše štítu. Do lizénového rámu je vepsána dvojice zrcadel s obloučkovým zakončením, jejichž plocha je rovněž pokryta hrubou omítkou. Celému průčelí v přízemí dominuje kamenný portál s půlkruhovým záklenkem, jehož ostění člení profilace, přerušena v patkách oblouku a v jeho vrcholu klenáky s diamantovou bosáží. Nad portálem je zahlobena oblouková nika se štukovou mušlí tvořící konchovité zaklenutí. Kamenný sokl v nice je prázdný.

Obdobné členění pomocí lizénových rámců je použito rovněž na severním a jižním průčelí lodi a na fasádách presbytáře. Fasády lodi jsou tříosé, podélné strany presbyteria dvouosé a každá strana polygonálního závěru má po jedné ose. Okna prolomená v horních partiích všech lizénových polí mají stejný tvar. Ve všech případech jsou také horizontální lizény pročleněny zrcadly s obloučkovým zakončením.

Portál situovaný do střední osy jižního průčelí je opatřen kamenným profilovaným ostěním s ušima, pod nimiž jsou zavěšeny kapky. Ve střední ose překladu je umístěn reliéfní znak Litovle v rolverkové kartuši. Na ostění je posazena plochá deska, z níž vyrůstá rozeklaný

²⁴² Viz Kauerová – Vitek (pozn. 195), s. 15.

trojúhelný fronton, za kterým je prolomena trojice vysokých obloukových nik, z nichž střední je mírně převýšena. Z rozebrané partie frontonu prostupuje bohatěji pojednaný sokl sochy s hladkými patkami a postranními volutami zdobeným nástavcem. Sokly v krajních nikách jsou hladké. Štuková výzdoba je stejná jako na západním průčelí a rovněž zde scházejí původní sochy.

Do nároží mezi lodí a věží je situováno válcové těleso vřetenového schodiště zpřístupňujícího první dvě patra věže. Pokryto je hrubou omítkou jako plocha ostatních fasád. Korunní římsa je jednoduše profilována. Trojice okének osvětlující schodiště lemují ploché šambrány s vnějším olištováním a ušima v rozích. Neprofilovaný portálek v přízemí má jednoduché kamenné ostění. Stejně jako okna schodiště je lemováno i obdélné okno z jižní strany pod kruchtou.²⁴³

Severní portál je opatřen stejným ostěním s ušima jako jižní portál, ale je menších rozměrů a supraporta je nahrazena nadpražní římsou dosedající na ostění.

Masivním lizénovým rámem jsou opatřeny i fasády věže. Mezi svislé lizény jsou vloženy kordonové římsy, vydělující horní podlaží prolomené do všech stran velkými okny s půlkruhovým záklenkem a bosovanými šambránami. Pravoúhlá okna v ostatních podlažích lemují ploché šambrány s ušima. Kordonovou římsou je odděleno i čtvrté podlaží na jižní a východní straně.

Podobné architektonické řešení má i interiér kostela. Presbytář je zaklenut valenou půlkruhovou klenbou s neckovitým ukončením na východě a pročleněnou dvěma páry protilehlých výsečí trojúhelného tvaru a trojicí stejných lunet v závěru. Klenba dosedá na bohatě profilovanou oběžnou římsu. V čele lunet, kromě lunety v závěru, jsou prolomena obloukově zakončená okna. Po stranách oltáře se nachází okna rovněž pod římsou, mají opět půlkruhové záklenky, ale jsou vyšší. Klenbu zdobí dvojice kruhových zrcadel.²⁴⁴

Po pravé straně presbytáře je situován pískovcový portál do podvěží s ušima a zavěšenými kapkami. Na ostění dosedá mezičlánek tumbovitého tvaru, z něhož vyrůstá profilovaná nadřímsa, doplněná po stranách dvojicí koulí. Nad portálem je prolomena arkáda oratoře v prvním patře věže. Arkáda má půlkruhový záklenek, nad kterým se dolní část oběžné římsy zalamuje. Oratoř je opatřena dřevěnou balustrádou stejnou, jaká je použita v kručtě.

²⁴³ Ibidem, s. 15-16.

²⁴⁴ Ibidem, s. 17.

Lod' je zaklenuta půlkruhovou valenou klenbou, rozdělenou širokými pasy do tří částí, z nichž je v každé dvojice protilehlých výsečí, stejného tvaru jako v presbytáři. Půlkruhová okna jsou prolomená v osách čel lunet, další okno je ve střední ose západní stěny. Pasy kleneb vyrůstají z předsazených pilastrů s římsovými hlavicemi, stejně je řešen triumfální oblouk s půlkruhovým záklenkem. Kladí, které obíhá celou loď, se kolem pilastrů zalamuje. Střed každé klenby zdobí motiv zrcadla s profilovaným rámem.

V šířce prvního klenebního pole od západu je do lodi vložena kruchta, podklenutá valenou klenbou. Dřevěná balustráda kruchty je pročleněna čtyřmi pilířky s diamantovou bosáží. Z prostory pod kruchtou je na jih prolomeno okno v nice se zešíkmenými špaletami a segmentovým záklenkem. Na protější straně je situován vstup na vřetenové schodiště.²⁴⁵

V interiéru kostela se nachází několik epigrafických památek. Je to pískovcová deska zazděná na jižní stěně kruchty, která sem byla přemístěna pravděpodobně sekundárně. V podkruchtí nalevo od západního portálu byl zazděn klasicistní reliéfní náhrobník ve tvaru pyramidy s lebkou a zkříženými stehenními kostmi na vrcholu, posazenou na dvojici koulí, spočívajících na další soklové desce.

V lodi jsou dále rozmístěny čtyři konsekrační kříže a jeden se ještě také nachází v presbytáři.

Sakristie se nachází v přízemí věže. Jedná se o prostoru čtvercového půdorysu zaklenutou mírně stlačeným půlkruhem tvarovanou valenou klenbou. Střed klenby tvoří malé kruhové zrcadlo s motivem zavěšeného hroznu. Oratoř v prvním patře věže je opatřena stejným zaklenutím jako sakristie. Druhé a třetí patro věže jsou plochostropé s trémovými stropy. Nejvyšší patro je otevřené do krovu a je zde zavěšen jediný zvon.²⁴⁶

Analýza stavby

I když první přímá zmínka o kostele pochází až z roku 1382, předpokládá se jeho mnohem starší původ, a to vzhledem k faktu, že se nachází v centru slovanské předlokační osady. Skutečné datum vzniku není známo, je však jisté, že tato stavba je starší než dnešní farní kostel sv. Marka [34 – 48].²⁴⁷

Zachované nadzemní konstrukce charakterem zdiva i někdejší dispozicí stavby jsou nejspíš raně gotické, nejdříve z 2. poloviny 13. století, tedy asi až po lokaci Litovle. Případný

²⁴⁵ Ibidem, s. 17-18.

²⁴⁶ Ibidem, s. 18-19.

²⁴⁷ Budovaný asi od 30. let 14. století.

starší objekt nebyl v archeologických sondách prokázán.²⁴⁸ Přesnějším časovému zařazení brání absence blíže datovatelných slohových detailů. Objeveno bylo jen nevelké, hrubě opracované pastoforium na pravé straně presbytáře [78] a fragment nezdobeného sedile vedle. Druhé pastoforium na protější levé straně bylo patrně druhotně osazeno [79].

Původní kostel měl obdélnou loď a pravouhlý presbytář a jeho celková délka činila 19 m. V exteriéru byla průčelí kostela prolomena vysokými gotickými okny, mezi kterými mohly být opěráky. Podélné strany presbyteria i lodi byly dvouosé, ve střední ose východního průčelí presbytáře, završeného trojúhelným štítem, bylo jedno okno rovněž gotického tvaru.²⁴⁹

Dokladem rané renesanční úpravy kostela by mohlo být již zmíněné druhé pastoforium s torzem malby s námětem Kalvárie [79]. Malba je komponována v trojúhelném vimperku a dochovala se ve špatném stavu. Náznaky původního ornamentálního pojednání kolem niky pastoforia odkazuje k renesanční estetice. Vznik můžeme alespoň rámcově klást do 1. poloviny 16. století a to vzhledem k ještě gotizujícím reziduím v pojednání Kristovy fyziognomie.²⁵⁰

V době radikální barokní přestavby se kostel, jak vypovídá nápisová deska na kruchtě, nacházel ve špatném stavu, kdy dokonce hrozilo jeho zřícení. Zmíněný latinský nápis hovoří o zboření kostela a výstavbě nového chrámu, kterou realizoval olomoucký zednický mistr Adam Glöckl v letech 1692-1696. Avšak nález gotického zdiva jižního a severního průčelí dokládá, že starý kostel zcela zbořen nebyl. Stavba byla prodloužena a to asi o 8 dvojkroků na západní a východní straně.

Nový kostel dostal jednoduchou raně barokní podobu podélného jednolodí s trojboce uzavřeným presbytářem s valeně klenutou lodí. Stěny interiéru pročlenily pilastry se zalamovaným kladím, fasády byly řešeny lizénovými rámci. Nová zvonice na severní straně mezi lodí a presbytářem byla završena cibulovou bání.²⁵¹ Jednotný slohový charakter kostela již nebyl změněn.

²⁴⁸ Viz Kauerová – Vitek (pozn. 195), s. 21.

²⁴⁹ Takto byl kostel vykreslen na Wernerově vedutě z roku 1752, která měla vycházet ze staršího nedochovaného vyobrazení. Z vnější strany presbytáře byla provedena sonda, která vylučuje okno v podobě, jaké podává veduta. To poněkud snižuje věrohodnost daného vyobrazení.

²⁵⁰ Viz Kauerová – Vitek (pozn. 195), s. 22.

²⁵¹ Dokumentovanou na starších vedutách města.

5. 2 Areál sv. Ducha

sídlíště Vítězná

50. až 60. léta 13. století

dnes zaniklý

Řád sv. Ducha – Bratři sv. Ducha (Ordo Sancti Spiritus, Ordo Fratrum Canonicorum Regularium Sancti Spiritus de Saxia, špitálníci z Montpellier, bratři ze Sassie)

Původně laické bratrstvo s charitativním posláním založil v závěru 12. století bl. Quido (Guido) z Montpellier, který v témže městě zřídil velký špitál svěřený pod ochranu sv. Ducha. Papež Innocenc III. stvrdil přeměnu bratrstva v církevní řád a roku 1204 jeho členy povolal do Říma ke kostelu Panny Marie „in Sassia“, ležícímu v sousedství Vatikánu. Za papeže Honoria III. bylo v roce 1217 rozděleno řeholní společenství do dvou větví se středisky v Montpellier a v Římě. Bratři sv. Ducha se řídili řeholí sv. Augustina a spravovali četné špitály, u nichž zřizovali řádové domy řízené mistry. Členové řádu bývali rozděleni na profesní rytíře, laické bratry a kněze, řazené k řeholním kanovníkům. Za pontifikátu papeže Pia IX.²⁵² byl nejprve předán římský špitál sv. Ducha milosrdným bratřím a posléze k ukončení činnosti řádu. V Polsku ovšem dosud působí ženská řádová větev – kanovnice sv. Ducha. Jedná se o společenství, jehož generální dům se nachází v Krakově.²⁵³

Do českých zemí pronikli bratři ze Sassie v letech 1208-1211, kdy je rakouský vévoda Leopold uvedl do Vídně. Krakovský biskup je usadil v roce 1220 při špitálu poblíž Krakova, odkud přesídlili roku 1244 do vlastního města. Řád se rozšířil i do dalších polských měst. Jediný řádový dům na Moravě se nacházel před hradbami města Litovle při špitálu, jehož zakladatelem byl král Přemysl Otakar II. S činností řádových bratří se přitom Přemysl Otakar II. měl možnost seznámit v 50. letech 13. století po převzetí vlády v Rakousích. Litovelský dům spadal pod pravomoc mistra vídeňského špitálu a pro členy řádu měl zjevně význam rovněž jako zastávka při cestách do Polska. Poslední doklad o působení řeholníků v Litovli pochází ze závěru 15. století. V literatuře se setkáváme s tvrzením, že existoval středověký dům řádu sv. Ducha i na Starém Brně, v Olomouci a v Telči. Svatodušní zasvěcení patřilo

²⁵² Doba jeho pontifikátu byla mezi lety 1846-1878.

²⁵³ V roce 1996 zde bylo zhruba 190 sester, z nichž několik žilo v Itálii a africkém Burundi.

ovšem u špitálů a špitálních svatyň k obecně oblíbeným a samo o sobě nepostačuje k jejich připsání tomuto řádu.²⁵⁴

Hábit členů řádu byl černý, do chóru nosili bílou komži s fialovým pláštěm. Jako rozpoznávací znamení užívali řádový kříž našitý na levé straně oděvu. Znak tvořil černý štít s patriarším křížem, jehož ramena byla kotvovitě zakončená či rozevřená. Dvanáct hrotů tak symbolizovalo dvanáct plodů sv. Ducha. Hlavního patrona řádu připomínala rovněž holubice, kladená někdy na kříž.²⁵⁵

Dějiny stavby

První písemné zprávy o existenci špitálu řádu sv. Ducha se vyskytují na falzu, listinách datovaných rokem 1267, které roku 1836 vložil do sbírky moravských listin „*Codex diplomaticus et epistolarus Moraviae*“ moravský falzátor Antonín Boček. V první z nich Přemysl Otakar II. potvrzuje řeholníkům, že jim již před časem dal svolení ke koupi dvorce a zahrady od jistého Crisona a že mu proto rychtář Litovle nemá bránit. Ve druhé listině z téhož roku je věnování Sudělmy, vdovy po Ludřku z Uničova, řeholi sv. Ducha v Litovli. Jednalo se o zahradu a lán na Starém městě. Originály ani kopie těchto listin dnes neexistují, pravděpodobně ani nikdy nebyly.²⁵⁶

Autentický doklad o existenci litovelského kláštera ve 13. století se našel koncem 19. století v klášteře sv. Pavla v Korutanech. Je to listina z roku 1297, v níž nejvyšší představený řádu sv. Ducha v Římě (S. Spirito in Sassia) bratr Simon žádá krále Václava II. o podporu a přízeň špitálu v Litovli, který nechal z vlastních prostředků vystavět k užitku nemocných a chudých jeho královský otec. Můžeme tedy předpokládat, že litovelský dům řádu sv. Ducha i se špitálem založil Přemysl Otakar II. současně s městem Litovlí, které vzniklo někdy v 60. letech 13. století.²⁵⁷

Podle Josefa Bezděčky²⁵⁸ byl špitál umístěn původně do Olomouce a poté přesunut do Litovle, avšak svůj názor neodůvodnil. Litovelský historik Jan Smyčka²⁵⁹ pokládal špitál za starší než samotný klášter, neboť zasvěcení kaple sv. Josefovi je v řádu sv. Ducha neobvyklé

²⁵⁴ Například již v roce 1214 se rozhodují zříditi špitální probošství sv. Ducha augustiniáni kanovníci ve slezské Vratislavi, stejné zasvěcení bylo původně zvoleno i pro kostel roku 1252 založeného špitálu křížovníků s červenou hvězdou v Praze.

²⁵⁵ Dušan Foltýn a kolektiv, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 112.

²⁵⁶ Viz Šik (pozn. 196), s. 10.

²⁵⁷ Libor Jan, Litovel (Olomouc), Zaniklý dům řádu sv. Ducha s kostelem a špitálem, in: Dušan Foltýn a kolektiv, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 416.

²⁵⁸ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 35-36.

²⁵⁹ Jan Smyčka, Příspěvek k dějinám špitálu a kláštera sv. Ducha v Litovli, *Selská stráž*, 1916, č. 44.

a nikde jinde se nevyskytuje. Soudil proto, že špitál vznikl ještě před založením města, za tatarského vpádu roku 1241 byl opuštěn a teprve na příkaz krále Přemysla Otakara II. znovu osazen mnichy řádu sv. Ducha. Dalším argumentem může být, že kdyby Přemysl Otakar II. špitál nově zakládal, volil by spíše Olomouc než nově založené město Litovel.

V klášteře žilo asi 12 bratří, mimo to klerici, novicové, žáci a almužníci, kteří sbírali příspěvky pro špitál. Mezi řeholníky kláštera sv. Ducha je uveden i Petro scolare, učitel, který v klášteře učil řádové čekatele i děti. Je to tedy i první informace o škole v Litovli.²⁶⁰

Před polovinou 14. století se objevují v písemnostech první zbožné odkazy. Roku 1342 získal špitál sv. Ducha od kazatele farního kostela Bedřicha přilehlou zahradu.²⁶¹ K největším odkazům patří věnování půlky mlýna „*který po pravé straně cesty do Uničova před vrbkami leží,*“ který věnovala listem Jitka, vdova po Čěňku z Unčovic 25. listopadu 1361. Mlýn byl později nazván Špitálský²⁶² a nacházel se při cestě do Uničova.

List papeže Bonifáce z 15. května 1350 povolil řádu sbírky pro špitál, zřízení hřbitova a pochovávání v kostele sv. Panny Marie Saské. Pohřbívalo se u kostela sv. Jakuba na Starém městě [10, 11] a pak v areálu kláštera sv. Ducha.

Řeholníků v klášteře však nebylo dost, aby se mohli o svěřený majetek řádně starat. O nepřilíh dobrých vztazích se správou města svědčí, že při potížích se řád neobracel na měšťany přímo, ale prostřednictvím svého mateřského kláštera ve Vídni. Dne 14. června 1373 povolil mistr vídeňského špitálu a představený řádu sv. Ducha v německých zemích Jindřich litovelské městské radě, aby ve shodě s mistrem domu v Litovli Jansem pronajímala zpustlé a neobdělávané špitální pozemky.²⁶³ „*Pole a dědictví našeho domu v Litovli, která většinou jsou pustá a neobdělána, vysázeti a takovým lidem, kteří našemu božímu domu jsou užiteční a dobří, přenechati za věčnou činži.*“ Město tak postupně přebíralo správu a hospodaření špitálu, mlýna i dalšího majetku a řeholníkům zůstala jen duchovní péče o špitálníky.²⁶⁴

Roku 1373 byl osídlen nedaleký Rybníček, také v majetku kláštera, v roce 1377 se uvádí, že špitální mlýn je pustý a městská rada jej dala osadit za nájem 16,5 hřivny ročně. Nájemce měl mimo to dávat i jednu hřivnu řeholníkům.

²⁶⁰ Viz Šik (pozn. 196), s. 11.

²⁶¹ Viz pozn. 231.

²⁶² Jitka, vdova po Čěňku z Unčovic, darovala polovinu mlýna špitálu sv. Ducha „*pro choré a chudé, pohřešující útěchy vezdejšího života a dočasných radostí.*“ Mlýn později přešel do majetku obce Litovle, která ho opět prodala v roce 1752. Nejdéle byl v majetku rodiny Konečných, a to od roku 1863 do roku 1961. Po regulaci řeky Moravy byl zřízen parní pohon. Nyní slouží jako skladiště.

²⁶³ Viz Jan (pozn. 257), s. 416.

²⁶⁴ Viz Šik (pozn. 196), s. 12.

Měšťan Václav z Jevíčka roku 1384 obdařil špitál ročním platem osmi hřiven ze vsi Brníčko.²⁶⁵

Klášteř byl v okolí Litovle velmi oblíbený, ke kostelu Panny Marie se později konaly i poutě. Majetek klášteřa se zvětřoval dary a odkazy, veřkerá věnování se však děla před měřtským právem a k rukám litovelských měřřanů. Zdá se tedy, že koncem 14. století řili řeholníci sv. Ducha jen klášteřním řivotem a o řpitál se řiř nestarali.²⁶⁶

Kdyř koncem 14. století propukly války mezi markrabaty Prokopem a Jořtem, řivřřenci markraběte Prokopa zabírali okolní vsi, plenili Jořtův i cířkevní majetek. Dořlo to tak daleko, ře 4. března 1399 Jindřich, řevor klášteřa ve Vídni, nařídil duchovním olomoucké diecěze, aby litovelského heřtmana Řřibíka i purkrabího Hařka exkomunikovali a nad Litovlí byl vyhlášen interdikt, tedy zákaz cířkevních obřadů. V této situaci se uplatnilo papeřské privilegium klášteřa sv. Ducha, který směl vykonávat cířkevní obřady dále. Pohřby se také konaly na klášteřním hřbitově.²⁶⁷

Za husitských válek byl klášteř sv. Ducha vydrancován. Známe řediné významněřší věnování z roku 1429, kdy Margareta Schinpendlová odkázala řpitálu svůj dům ve Vísce se vším řřisluřenstvím. Po uklidnění poměrů se klášteř stal v sousedství utrakvistického města střediskem pravověřných katolíků. Řád se proto ucházel o papeřskou podporu a Mikuláš II. listinou z 11. prosince 1450 potvrdil všechny dosavadní výsady, zejména vybírání almuřen a pohřbívání.

Roku 1475 byl pro klášteřní kostel ulit nový zvon Anděl.²⁶⁸ Na zvonu je latinský nápis: „Ó králi slávy, řřijď s mířem! Ulil mne kovář Václav 1475.“²⁶⁹

K nejvýznamněřším památkám klášteřa sv. Ducha z 15. století patří *Registrum domus s. Sp. Lutoviae*. Zde jsou zaznamenány peněžní nároky (činře, dávky, odvody z úrody) a přehled majetku řpitálu. Záznamy vedl bratr Valentin, řevor klášteřa od roku 1498.²⁷⁰ Řejstřík platů počínaje rokem 1490 ukazuje ekonomickou situaci instituce.²⁷¹

²⁶⁵ Viz Jan (pozn. 257), s. 416.

²⁶⁶ Viz řik (pozn. 196), s. 12.

²⁶⁷ Ibidem.

²⁶⁸ Jeho tvůřce, olomoucký zvonář Václav, pocházel ze slavné olomoucké umělecké rodiny. Narodil se roku 1430 v Olomouci a byl nejstarřím známým měřřivřřcem, mimo to zlatníkem, cinařem a zvonářem. V letech 1473-82 byl olomouckým purkmistřem.

²⁶⁹ Kdyř za třicetileté války klášteř sv. Ducha vyhořel, byl koncem roku 1699 zvon umístěn na věři fariího kostela sv. Marka. Před druhou světovou válkou pukl a v roce 1939 byl opraven v Brně.

²⁷⁰ Viz řik (pozn. 196), s. 13.

²⁷¹ řpitál měl řřijem z kapitálu, který byl rozptýlen mezi lidmi z města a okolí ve formě půjček. Další řřijmy pocházely z pozemkové renty a z naturálních dávek, jeř však nebyly velké. Přehled chudého vybavení řpitální instituce končí rokem 1499, kdy se řřevorem stal Jan z Oleřnice.

Špitál představoval do konce 15. století pravděpodobně důležitou zastávku pro poutníky z polských zemí do Říma, na trase z Krakova do Vídně.

Další rejstřík příjmů pochází z roku 1548, tehdy však již špitál podléhal městské radě. Od počátku 30. let 16. století se také rozmohly katolické poutě ke špitálnímu kostelíku.²⁷²

Když v 16. století získali převahu protestanti, byli mnichové kláštera sv. Ducha vypuzeni. Na klášterním hřbitově se tehdy pochovávali jen vandráci, nemanželské děti a lidé opovrhovaní.²⁷³

Procesu násilné rekatolizace v Litovli předcházela požár, který vypukl 25. dubna 1623, ve svátek patrona kostela sv. Marka.²⁷⁴ Požár se rychle šířil přes Uničovskou bránu na klášter a špitál sv. Ducha a Uničovské předměstí. Vyhořelo 135 domů, celá severovýchodní část města. Klášter sv. Ducha s kostelem už nebyl obnoven, po celá desetiletí ještě přetrvávala v této části města prázdná spáleniště.

Zkázu dovršila švédská okupace roku 1643. Řeholníci byli vyhnáni a bohoslužebné předměty ukradeny. Poslední převor odevzdal správu knížeti Lichtenštejnovi a odešel do Krakova. Poslední zachráněné pozůstatky (misály, kalichy, obraz, zvon) převzal farní kostel.²⁷⁵

Poslední pozůstatky kláštera sv. Ducha byly odstraněny roku 1717, pozemek zůstal jako farská zahrada litovelské faře. Klášterní špitál však sloužil původnímu účelu nadále a staralo se o něj město. Roku 1854 byl od základu přestavěn stavitelem Vincencem Cerhou na městský chudobinec.²⁷⁶

Další proměnu přinesla regulace řeky Moravy, kdy bylo špitální rameno řeky zvané Dušní zasypáno a vznikla zde nová ulice (dnešní Kysucká). Kaple sv. Josefa [13], která zde stála na břehu řeky, se dostala na rušnou křižovatku a po mnoha sporech musela ustoupit dopravě a v březnu roku 1938 byla zbourána.²⁷⁷

Je třeba připomenout, že dům řádu sv. Ducha v Litovli byl jediným svého řádu v českých zemích a nikdy neexistoval dům řádu sv. Ducha v Olomouci, v Brně ani v Telči,

²⁷² Viz Jan (pozn. 257), s. 417.

²⁷³ Zbylí katolíci si proto zřídili hřbitov u Nasobůrek tzv. U tří křížů. Sem později katolíci organizovali poutě z Litovle, ale zejména z Choliny. Byla zde postavena hřbitovní kaple.

²⁷⁴ Vypukl v domě U černého medvěda – dnešní Záložna, náměstí Přemysla Otakara II. č. p. 762.

²⁷⁵ Při přestavbě kostela sv. Marka roku 1699 se byly zavěšeny mimo tři nových zvonů i dva ze zaniklého kláštera sv. Ducha – Walburgisglocke a Umíráček.

²⁷⁶ Viz Šik (pozn. 196), s. 14.

²⁷⁷ Zvon z této zbořené špitálské kaple byl v 50. letech předán do Střemenička.

jak často uvádí starší literatura, byt' v těchto místech působily ústavy či svatyně sv. Duchu zasvěcené.²⁷⁸

Popis stavby

Výstavbou panelového sídliště Vítězná v 80. letech 20. století na místě bývalé farské zahrady došlo k narušení památek po zaniklém řádovém domě sv. Ducha se špitálem a kostelem. Areál řádů sv. Ducha se rozkládal před Uničovskou (severní) branou města, ve směru na původní litovelské osídlení, napravo za mostem přes rameno řeky Moravy, na východní straně dnešní Vítězné ulice. V areálu řádu sv. Ducha se nacházel řádový dům, špitál a kostel Panně Marii Saské,²⁷⁹ který obklopoval nevelký hřbitov.

Areál byl archeologicky zkoumán pouze okrajově v roce 1980, kdy bylo objeveno šest blíže nedatovaných kostrových hrobů bez milodarů a 150 cm široká kamenná zeď. Náhodné nálezy kostrových hrobů v místě farské zahrady jsou zmiňovány již před rokem 1900, a také v souvislosti s regulací řeky Moravy v 30. letech 20. století.²⁸⁰

Při vyústění ulice Kysucké do Vítězné v prostoru Uničovského předměstí byly během archeologického výzkumu²⁸¹ odkryty kamenné základy budovy o celkové délce 18 m. Koruna zdi ležela přímo pod vozovkou a pata zdi ležela v hloubce 230 cm. Součástí zdiva byl i druhotně osazený mlýnský kámen o průměru 92 cm a výšce 50 cm, dnes uložený před budovou litovelského muzea [31 – 33]. Základy zdiva ležely na dřevěném dubovém věnci na jílovém podloží, z kterého byl datován vzorek skácení stromu „*po roce 1655*“. I vzhledem k nálezům novověké keramiky se zdivo podařilo ztotožnit se špitální kaplí sv. Josefa u městského chudobince, u pravého dnes zaniklého ramene řeky Moravy – Špitální strouhy u Špitálského mlýna. Kaple doložená zde od roku 1671 byla v roce 1854 nahrazena novou stavbou, která stála až do roku 1938, kdy byla zbořena při přestavbě komunikace kvůli svému nevhodnému situování.²⁸²

Bližší informace o podobě areálu sv. Ducha a jeho jednotlivých budov bohužel nemáme.

²⁷⁸ Viz Jan (pozn. 257), s. 417.

²⁷⁹ Kostel mohl být zasvěcen i sv. Duchu.

²⁸⁰ Viz Šlězár (pozn. 197), s. 54-55.

²⁸¹ Při výstavbě kanalizace v roce 2003.

²⁸² Viz Šlězár (pozn. 197), s. 56.

5. 3 Radnice včetně tzv. Panského domu [14 – 27]

náměstí Přemysla Otakara II. č. p. 777, 778

1287

Dějiny stavby

Budova má středověké jádro městské rychty, která byla předchůdcem pozdějšího sídla městské rady. Litovel, řídící se magdeburským právem, měla od počátku ve svém čele rychtáře jmenovaného králem.²⁸³ Byl majitelem rychty na náměstí, což dokládá listina z roku 1287.²⁸⁴ Podle této listiny král Přemysl Otakar II. daroval dědičné rychtářství lokátoru Litovle Jindřichu Epichovi. Byl majitelem největšího statku ve městě. Jeho bohatství a postavení mělo jistě vliv i na vzhled rychty, což býval zpravidla velký dům umístěný na náměstí, kde byla vyhrazena jednak místnost pro soudní vykonávání a správní agendu a jednak místnost pro městského písaře. V přízemí se často nalézalo vězení a šenk.²⁸⁵ Jindřich Epich část příslušného k rychtě odprodal, ale jeho nástupce, rychtář Jindřich z Olomouce, vymohl na králi Václavu II. potvrzovací listinu na původní rychtářství.²⁸⁶

O tom, co se potom dělo s rychtou a rychtářstvím do roku 1359, se zprávy nezachovaly. Známe jen rychtáře jménem Jakob, kterého vystřídal Ondřej z Chornice, roku 1382 je uváděn rychtář Mikeš ze Žerotína a roku 1387 Hanuš Glauer. V roce 1398 koupil rychtářství Přibík z Odlochovic pro markraběte Prokopa. Rychtářství pak odkoupil v roce 1402 Sulík z Turovic, markraběcí purkrabí v Litovli. V letech 1407 až 1427 bylo rychtářství v držení Hanuše z Husovic. Jemu také rychtářství v původní velikosti potvrdil svou listinou z roku 1421 král Zikmund Lucemburský za roční poplatek deset hřiven stříbra.²⁸⁷

V září 1429 litovelský hejtman, bývalý olomoucký písař, Mikuláš Fénix, část rychty, „z kamene vystavěný rychtářský dům, ležící na břehu řeky, po levé straně když se jde k horní lázni“, ²⁸⁸ tedy dnešní radnici, prodal Jankovi ze Sovince a Pňovic za 52 hřiven. Rychtářská práva si však ponechal a přenesl je na svůj druhý dům na protějším břehu. Prodejem se tedy

²⁸³ Měl na starosti obecnou bezpečnost a pořádek, stál v čele městské rady 12ti konšelů.

²⁸⁴ Viz pozn. 24.

²⁸⁵ Vlasta Kauerová – Tomáš Vitek, *Radnice č. p. 180. Litovel. Podpovrchový průzkum fasád*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1994, s. 5.

²⁸⁶ Za což měl ovšem platit královské komoře jednu hřivnu zlata nebo deset hřiven stříbra.

²⁸⁷ Lubomír Šik, *Náměstí Přemysla Otakara II. v Litovli*, Litovel 2005, s. 5-6. Uloženo v Muzeu Litovel.

²⁸⁸ Viz Kux (pozn. 6).

bývalá rychta stala samostatným domem odloučeným od rychtářství. Zmenšené rychtářství přešlo v roce 1431 na Petra Jevíčského, v jehož rodině zůstalo po šedesát let.²⁸⁹

Během husitských válek (zejména při vpádu Jana Parduse roku 1437) byla Litovel poničena, ustal obchodní ruch a obyvatelstvo zchudlo. Litovel požádala o pomoc zemský sněm, ochráncem a hejtmanem byl ustanoven Karel starší z Vlašimi, pán na Úsově. Roku 1460 získal Karel město do zástavy, získal původní rychtu a nechal ji přestavět na své panské sídlo. Dům byl tehdy nejspíše jednopatrový, z této doby pochází rodový znak Vlašimů, dvě supí hlavy s letopočtem 1489 [15, 16], který se nyní nalézá ve dvoře, kam byl přemístěn z přední strany radnice při osazování boskovického portálu v roce 1572.²⁹⁰

Následovník rychtáře Zikmunda Jevíčského, Martin Tepfer, mezitím v roce 1483 prodal rychtářství, ale bez domu s ním souvisejícího (tedy rychtářská práva), měšťanům za 290 kop grošů. Kup byl později na přímlovu Karla staršího z Vlašimi dne 19. ledna 1502 potvrzen králem Vladislavem Jagellonským a rychtářství připsáno k majetku města. Martin Tepfer byl tak posledním dědičným rychtářem v Litovli. Od této doby se rychtář stává obecním úředníkem.

Roku 1513 daroval král Vladislav Jagellonský panství Úsov s městem Litovlí Ladislavu z Boskovic. Realizace královského daru však nebyla snadná, úsovské panství měli dále Vlašimové v zástavním držení a z ničeho nevyplývá, že je král vyplatil. Na úsovském zámku vládl Jiří z Vlašimi a po něm jeho sestry. Teprve syn Ladislava z Boskovic Kryštof záležitost uzavřel. V roce 1523 se před králem řešil spor Boskoviců o úsovské panství, pak se Kryštof s vlašimskými dědičkami vyrovnal²⁹¹ a roku 1530 dal panství vložit do zemských desek. Tím přestala být Litovel zeměpanským majetkem, ztratila postavení královského města a stala se městem poddanským, dědičným majetkem rodu pánů z Boskovic.²⁹²

Tři roky před svou smrtí, v roce 1547, prodal Kryštof Litovel svému strýci Janu Dětřichovi z Boskovic. Boskovicové v Litovli nesídlili, neměli o bývalou rychtu zájem a tak dne 1. ledna 1557 Jan Dětřich prodává svůj dům „v rynku vedle Nečíze až k horní lázni ležící“, prodává purkmistru, radě i obci města Litovle za 500 kop grošů českých, aby „domu mohli k obecnému dobrému užívat, rathaus z něho udělat, do něho scházeti, v něm souditi a všechny

²⁸⁹ Mezi lety 1455-1471 byl rychtářem jeho syn Zikmund.

²⁹⁰ Viz Šik (pozn. 287), s. 6.

²⁹¹ Měl za manželku jednu z dědiček vlašimského rodu.

²⁹² Viz Šik (pozn. 287), s. 7.

obecní potřeby působiti mohli“. Zároveň zakazuje měšťanům prodej tohoto domu pod pokutou 300 zlatých uherských. Litovel tak získala skutečnou radnici.²⁹³

Po smrti Jana Dětricha roku 1561 zdědil statky Boskoviců Albrecht z boční větve Černoohorských z Boskovic a po něm jeho bratr Jan Šembera. Tento poslední mužský potomek boskovického rodu pobýval často v Litovli na městské radnici. Ta však v této době poskytovala málo prostoru a pohodlí tomuto panskému hostu, neodpovídala ani představě o reprezentaci měšťanů, a tak bylo rozhodnuto o provedení přestavby. Stalo se tak roku 1572, což dokládaly dvě kamenné desky, dříve umístěné na radnici nad novou boskovickou branou. Jedna z desek s českým nápisem „*dům tento vystavěn léta páně 1572*“ byla později odstraněna a ztratila se. Druhá kamenná deska byla při přestavbě v letech 1872-1873 přemístěna z původního místa do průjezdu [17].²⁹⁴

Pro potřeby městské rady byla nově upravena přízemní klenutá síň, v průsečících klenby se střídají boskovické a městské znaky. Jan Šembera snad přispěl finanční částkou na úpravu radnice a za svůj dar si vymínil užívání místnosti nově přistaveného druhého patra.

Historikové předpokládali, že při přestavbě roku 1572 přibyla k radnici i věž. Ta měla být nižší než současná, lemována cimbuřím, v rozích měla čtyři menší věžičky a jednu vyšší uprostřed, zakončenou pozlacenou makovicí. V listinách z roku 1604 nacházíme krátké zmínky o první opravě litovelské radniční věže, kdy byla obnovena vadná střecha. Jedná se o první skutečně doloženou opravu věže.²⁹⁵

Dne 25. dubna 1623, ve svátek patrona kostela sv. Marka [34 – 48], vypukl v domě hejtmana Presingera²⁹⁶ veliký požár, který se rychle šířil přes Uničovskou bránu na klášter a špitál sv. Ducha a Uničovské předměstí.

Roku 1642 Litovel zpustošila švédská vojska. Obnova zničeného města započala až po roce 1648. Dne 7. září 1654 rada města odkoupila dům č. p. 777, který sousedil s věží radnice po pravé straně.²⁹⁷ V roce 1657 byla provedena výměna střechy radniční věže. Roku 1665 byla snesena dolů makovice věže a současně provedeny opravy čtyř nárožních věžiček a celé střechy. V této době sloužil za radnici trakt jižně od věže, v druhém poschodí byla světnice městského podpisaře a ve věži měl svůj příbytek vězník (městský trubač), který konal na věži

²⁹³ I když je v záznamech městské rady dříve zmiňována radnice, kde se radní scházeli k jednání, nebyla to budova dnešní radnice. Uvažuje se o domě U černého orla v Poděbradově ulici, který má totiž v klenbě městské znaky.

²⁹⁴ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 285), s. 8.

²⁹⁵ Ibidem, s. 9.

²⁹⁶ Viz pozn. 274.

²⁹⁷ Dům byl odkoupen od vdovy Anny Želecké za 4000 tolarů moravských.

strážní službu. V přízemí radnice se nalézala úřadovna městské rady, velká radní síň a vedle klenutá komora k úschově truhel s penězi a dokumenty. Následně roku 1684 se součástí radnice stal Panský dům, který s ní byl spojen překlenutím Šerhovní uličky a propojením některých místností. Zprávu o přestavbě podává kamenná deska se dvěma nad sebou plovoucími rybami s nápisem „*renovatum 1684*“, nyní nad portálem Sochovy vily [18] (Husova ulice č. p. 805).²⁹⁸

Roku 1714 ve městě propukla morová nákaza. Sotva byla dokončena stavba morového sloupu na náměstí, postihla město další rána. Dne 26. června 1724 vypukl požár, který se rychle šířil. Vyhořelo 32 měšťanských domů, věznice, obecní dům a radnice. Zde shořela nejen veškerá dřevěná konstrukce věže až po třetí patro, ale byly zničeny i věžičky, měděné střechy a železné hodiny. V tomto neštěstí pomohlo město Olomouc, které poskytlo dříví ke stavbě nových krovů. Kníže Lichtenštejn dodal lacino železo a hejtman 12. pěšího pluku, který byl tehdy ve městě s posádkou, zhotovil model, podle něhož byla postavena nová radniční věž v dnešní podobě. Městská rada musela přikročit k jedné z největších oprav během existence věže.²⁹⁹ Věž byla zvýšena o další dvě patra, která přistavěl olomoucký zednický mistr Kristián Auler.³⁰⁰ Na věž byla nasazena nová cibulovitá střecha s makovicí. Při opravě byly zhotoveny nové věžní hodiny.³⁰¹

Dne 8. května 1813 vypukl v noci v zadní části domu v Boskovicově ulici č. p. 789 požár, který poškodil 17 domů a věž radnice. Oprava věže po požáru se uskutečnila až v roce 1823.³⁰²

Roku 1841 se naklonila střecha věže jihozápadním směrem a následně byla opravena. Po roce 1850 se Litovel stala sídlem okresu a litovelský magistrát uvolnil pro okresní úřady obě patra radnice i celý dvorní trakt a městská správa se odstěhovala do přízemí. Tehdy byla nově upravena dnešní obřadní síň a vchod z náměstí změněn na okno. Byl proražen nový vchod z průjezdu, zrušena komora a snížena podlaha.³⁰³

Velká stavební úprava radniční budovy i sousedního Panského domu proběhla roku 1872. Obě budovy dostaly jednotnou fasádu koncipovanou v duchu pozdního klasicismu, charakteristického užitím štukových, terakotových a kamenných doplňků. Středem je původní

²⁹⁸ Viz Šik (pozn. 287), s. 11.

²⁹⁹ Ta městskou pokladnu stála 3016 zlatých.

³⁰⁰ Za svoji práci obdržel Kristián Auler 330 zlatých a 8 měříc ovsa.

³⁰¹ Jejich tvůrcem byl medelský kovář Grussel. Umístěny byly do nového šestého patra. Původně byly v pátém patře.

³⁰² Kdy byly zaomítány a obíleny boční zdi a spraven ciferník i hodiny.

³⁰³ Viz Šik (pozn. 287), s. 12-14.

renesanční věž, jejíž fasáda nebyla výrazněji změněna. Proměna zasáhla i Šerhovní uličku. Nečíz [28] byl původně překlenut a nad ním stálo severní křídlo radnice. Ze dvora radnice vedla úzká ulička k záchodům, které stály přímo nad Nečízem, stála zde také věznice a za ní velká kuchyň.

Další oprava věže byla provedena poté, co se po větrné smršti 7. srpna 1902 věž naklonila na stranu.

V roce 1933 se konalo slavnostní odhalení dvou bronzových desek se jmény obětí z 1. světové války, které byly osazeny v dolní části věže na náměstí. Oprava celé spodní části věže probíhala v květnu 1938, kdy do okna byla vsazena železná mříž se znakem města a datem 25. května 1938. V roce 1944 byla obřadní síň radnice vymalována Františkem Flasarem, který zde vyzdvihl sedm výjevů z dějin města.³⁰⁴

V 50. letech byla pod oknem instalována deska s nápisem „*My jsme zemřeli, abyste vy žili*“ a datum 9. červenec 1950. Pod bronzové desky byly osazeny další dvě kamenné desky se jmény obětí 2. světové války a nápisy památných míst 1. a 2. odboje. Později byl ještě nad oknem osazen pískovcový reliéf znázorňující poprsí muže držícího v levé ruce pochodeň.

Když v roce 1960 přestala být Litovel okresním městem, převzal celou budovu městský úřad.³⁰⁵

Popis stavby

Litovelská radnice je situována do řadové zástavby západní fronty náměstí Přemysla Otakara II., při levém břehu ramene řeky Moravy zvaného Nečíz, které protéká středem městského jádra. Věž radnice je postavena přímo nad touto strouhou.

Nynější hlavní průčelí do náměstí Přemysla Otakara II. pochází ze 70. let 19. století, kdy došlo ke sjednocení fasád radnice a sousedního okresního hejtmanství (tzv. Panský dům) v duchu pozdního klasicismu. Napravo se nachází bývalé okresní hejtmanství o šesti okenních osách a nalevo vlastní radnice o stejném počtu os, která fasádu hejtmanství zrcadlově opakuje. Rozdíl délky průčelí obou křídel vyrovnává rychlejší rytmus okenních os na kratší fasádě radnice.³⁰⁶

Přízemí, členěné pásovou rustikou, od patra odděluje kordonová římsa, pod kterou probíhá vejcovce. Okna přízemí jsou zasazena v mělké špaletě a zakončena jsou přímým

³⁰⁴ Viz Kauerová – Vitek (pozn. 285), s. 14-15.

³⁰⁵ Viz Šik (pozn. 287), s. 15-17.

³⁰⁶ Viz Kauerová – Vitek (pozn. 285), s. 21.

obloukem tvořeným vždy šesti klenáky. Do třetí osy zleva je umístěn portál se segmentovým záklenkem, který je rámován plochými pilastry. Do supraporty je uprostřed vkomponována rozeta v terčíku, sevřená cvikly, rámovanými profilovanou páskou.

Edikulová okna v patře mají profilovanou šambránu. Vnější edikulu tvoří subtilní pilastry, na které dosedá přímé kladí s vpadlinou, ve které je uprostřed umístěna puklice s rozetou. Nadokenní římsa je vysazena na konzolách.

Okno nad portálem je tvarováno poněkud odlišně. Šambrána má složitější profilaci. Pilastry, kolem kterých se zalamuje parapetní římsa, jsou širší a zakončuje je korintská hlavičce. Nadokenní římsa není na konzolách a do kladí je namísto puklice umístěn medailón s hlavou. Parapetní výplň byla odstraněna, pravděpodobně v souvislosti s umístěním nápisu.³⁰⁷

Okna druhého patra jsou vybavena jednodušeji. Mají šambrány, parapetní římsy na konzolách a přímé nadokenní římsy.

Z úzkého půdního patra, oddělujícího kordonovou římsu, jsou prolomena úzká obdélná okna. Celé průčelí je završeno jednoduchou korunní římsou.

Okna a balkonové dveře v šesté okenní ose z obou stran radniční věže nemají řádné rámování. Původně zde byly umístěny arkýře sahající přes první a druhé patro. Balkon v prvním patře, vysazený na mohutných kamenných krakorcích, zdobených rozetami a vejcovcem, je pozůstatkem tohoto arkýře.

Radniční věž má sedm pater a ochoz s balustrádovým zábradlím, děleným sokly toskánských sloupků, nesoucích střechu, na tři pole. Na ochoz dosedá dvoustupňová cibulová střecha zakončená lucernou a makovicí. Báň je pokryta měděným plechem, makovice je zlacená. Na ní je ještě nasazena šesticípá hvězda a slunce a pak vlastní korouhev, v níž je vyřezáno datum 1841 před žerdí a na ní ještě datum 1904.³⁰⁸

Nárožní rustika provedená v omítce, probíhá od přízemí až k ochozu. Celá fasáda je dělena kamennými kordonovými římsami tak, že římsy vždy svírají dvě podlaží. V posledním patře pod ochozem jsou na všechny světové strany umístěny hodiny s kruhovým ciferníkem. V nárožích věže jsou pod ochozem osazeny čtyři kamenné zoomorfní chrliče. V přízemní partii věže na straně do náměstí se nachází pomník obětem 1. a 2. světové války. Středem tohoto památníku je starší, raně renesanční okno s boskovickým znakem ve střední ose překladu [19]. Profil ostění tvořený oblým přetínavým prutem v ústupku, se v jedné třetině

³⁰⁷ Ibidem.

³⁰⁸ Ibidem, s. 22.

svislých bočních částí nad podokenní římsou pravoúhle zalamuje.³⁰⁹ Okno také nese několikrát se opakující kamenickou značku provádějícího mistra, který se objevuje v hutích Riedových následovníků [20].³¹⁰

Do okna je zasazena mříž se znakem města Litovle a datem 28. května 1938. Napravo i nalevo jsou umístěny bronzové desky se jmény obětí 1. světové války z Litovle. Desky byly osazeny 2. července 1933. Roku 1950 byl pomník rozšířen o spodní část věnovanou obětem 2. světové války. Ze stejné doby pochází i pískovcová plastika nad oknem. Ve vysokém reliéfu je provedeno poprsí muže, držícího v levé ruce pochodeň, ke které otáčí hlavu. Pravá ruka je spoutána okovem, z kterého visí přetržený řetěz. V levé části je umístěn znak Československé republiky a nahoře nad ním mírová holubice. Muž má diagonálně přes prsa přehozenou drapérii, pojednanou kontrastně k hladkému tělu jen hrubou povrchovou úpravou. Pozadí je členěno soustřednými paprsky.

Ostění oken prvního, druhého a třetího patra mají přetínavé pruty, stejně jako okno v přízemí, avšak bez znakových štítků. Ostění okna ve třetím patře má odsekaný překlad, takže okenní otvor dosahuje až k nadokenní římsě. Další okna postrádají kamenná ostění a jsou opatřena jen nadokenní a podokenní římsou.³¹¹

Průčelí věže z Šerhovní uličky [21] je členěno obdobně jako do náměstí, ale v rohu mezi věž a radnici bylo umístěno válcové těleso vřetenového schodiště, které je osvětleno zešikmenými okénky s prostým kamenným ostěním s okosenou vnitřní hranou. Nad schodištěm je prolomen otvor rámovaný ostěním, které má rovněž zkosenou hranu. Spodní a levý dílec tohoto ostění je dodatečně vyměněný, je z méně kvalitního kamene a postrádá okosení.

Dvorní fasáda radnice o pěti okenních osách je hladká, nečleněná. V přízemí je druhotně osazen pozdně gotický portál výrazné přetínavé profilace, nad kterým nalezneme rodový znak pánů z Vlašimi v kolčím štítě (dvě červené supí hlavy ve stříbrném poli), obklopeném fafrnochy a datovaný rokem 1489 [15, 16].³¹² Profilace ostění je značně porušená, vrchol oblouku je částečně zakryt zmíněnou erbovní deskou, ale je patrné, že pod ní se pruty přetínají.³¹³ Vlašimská brána, která se nalézá ve dvoře dnešní radnice, stála původně

³⁰⁹ Ibidem.

³¹⁰ Hana Myslivečková, Radnice, in: Ivo Hlobil – Marek Perůtka (eds.), *Od gotiky k renesanci: výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550, Sv. 3, Olomoucko* (kat. výst.), Brno 1999, s. 171.

³¹¹ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 285), s. 23.

³¹² Viz Myslivečková (pozn. 310), s. 171.

³¹³ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 285), s. 23.

v průčelí domu na rynku, teprve později roku 1572 byla přenesena do dvora a nahrazena novým portálem.³¹⁴

Radnice má zachovanou příčně trojtraktovou dispozici. Přízemí budovy je celé klenuté. Jižní trakt do náměstí zaklenuje síťová žeberní klenba, střední průjezd klenba hřebíková a v traktu severním i ve věži jsou klenby křížové a valené. Do středního traktu byla přemístěna kamenná deska [17] při přestavbě v letech 1872-1873. Její obdélníkový tvar je rozdělen vodorovným pruhem na dvě části. Horní polovina má uprostřed štítek se zlatým sedmizubým hřebenem v červeném poli (znak pánů z Boskovic). Po každé straně štítu klečí jeden štítonoš, který jej rukou přidržuje. Po krajích vedle štítonošů jsou umístěny stylizované šerpy, původně modré barvy se zlatým nápisem – heraldicky vpravo „*Verbum domini*“, heraldicky vlevo „*Manet in aeternum*“. Což v překladu znamená „*Slovo páně trvá na věky*“. Spodní polovina je podobná horní části. Ve středovém štítu se nalézá znak města Litovle (stříbrný kapr a štika v modrém poli), po heraldicky levé straně klečí štítonoš se zlatými křídly opět přidržující štítek, v pravé straně štítu spočívá na podušce lidská postava, opírající se o lidskou lebku. Po její levé straně stojí přesýpací hodiny a na okrajích desky jsou opět modré šerpy se zlatými nápisy – heraldicky vlevo „*Hodie mihi, cras tibi*“. V překladu „*Dnes mně, zítra tobě*“ a heraldicky vlevo „*Letha Panie 1572*“. Na prázdném pruhu středem desky při pravém okraji je bílou barvou napsáno „*Schimonski*“, tj. jméno litovelského pasíře a malíře, který desku kolem roku 1871 nově koloroval a zlatil.³¹⁵ Nápis a námět jsou připomínkou nejen pomíjivosti času, ale i lidského života. Deska byla původně umístěna nad vstupním portálem radnice, který byl v roce 1872 rozebrán a jeho vnitřní ostění se dnes nalézá pod balkónem západního vchodu tzv. Sochovy vily [22, 23] (Husova ulice č. p. 805).

Podobný dispoziční rozvrh jako přízemí má i první patro s renesančními klenbami ve střední (horní) síni i v traktu severním, zatímco radní síň v jižním traktu zastropuje krásný barokní štukový strop.³¹⁶

Celková výška dnešní radnice je 65,5 m, samotná čtvercová zděná věž má výšku 34,5 m, nachází se zde ochoz, který je v současné době využíván pro turistický ruch jako vyhlídka na město a okolí.

³¹⁴ Jan Smyčka, Paměti městské radnice a věže v Litovli, *Selská stráž*, 1905. Opis E. Stoklas 1943, uložen ve Státním okresním archivu Olomouc sig. A 7191.

³¹⁵ Viz Šik (pozn. 287), s. 8-9.

³¹⁶ Zdeněk Fišera – Karel Kibic, *Historické radnice Čech, Moravy a Slezska, 1. díl*, Praha 2009, s. 106-109.

Analýza stavby

Pozdně gotická architektura z první poloviny 15. století, renesančně a barokně upravená, představuje nejhodnotnější objekt v historické zástavbě města.

Je obtížné stanovit, co zůstalo zachováno ze starších gotických konstrukcí, případně architektonických detailů. Jediným reliktem gotické výstavby, patrným na fasádě, je lomený portál s vlašimským erbem a letopočtem 1489 [15, 16]. Portál je nyní umístěn na dvorním průčelí, ale původně se nacházel na průčelí do náměstí. Je pozůstatkem renesanční přestavby za doby vlády pánů z Vlašimi. Reliéfní znak pochází z ruky kvalitního sochaře. Architektonický rozvrh portálu má společné rysy s portály kaple sv. Jiří [49 – 62]. Neobvyklé zapuštění znakové desky do vrcholu portálu, považované za druhotnou úpravu, má své analogie i na jiných památkách v regionu – např. v obdobném řešení na portále v presbytáři farního kostela v Mohelnici.

Další doloženou přestavbu máme až z roku 1572. Toto datum se také nachází na jedné z kamenných reliéfních desek, které byly součástí radničního portálu, odstraněného z hlavní fasády při přestavbě v 70. letech 19. století. Archivolta portálu se zachovala druhotně použitá na bývalé Sochově vile [22, 23].

Starší literatura³¹⁷ spojovala toto datum rovněž s výstavbou věže. Tento závěr však zpochybnila Hana Myslivečková³¹⁸, která její výstavbu klade již do závěru 15. století a dává ji do souvislosti se stavebními podniky pánů z Vlašimi. Uvedla rovněž příbuznost profilace okenních ostění věže a nadokenních říms, která je prakticky totožná s profilací oken první slohové vrstvy na domě soukenického cechu [63 – 67], jehož výstavbu autorka článku situuje do 30. až 40. let 16. století. Na budově dnešní radnice a její věži můžeme nalézt okenní ostění a portály, které svou jednoduchou profilací přetínajícího se oblého prutu, odpovídají kamenickým detailům soukenického cechu. Jsou to například ostění oken radniční věže, která jsou podobná oknům soukenického cechovního domu, dále fragment okenního ostění v průjezdu radnice [24], půlkruhově zaklenutý portál vedoucí do přízemí věže [25], obdélné portály do vřetenovitého schodiště věže a jejího druhého patra [26]. Jejich autorství je možné připsat jedné skupině kameníků pracujících po určitou dobu na zakázkách Boskoviců, města a také soukenického cechu v Litovli.³¹⁹

³¹⁷ Viz Smyčka (pozn. 314). Viz Pinkava (pozn. 9).

³¹⁸ Viz Myslivečková (pozn. 200), s. 21.

³¹⁹ Ibidem, s. 23.

Není pochyb, že roku 1572 k přestavbě radnice skutečně došlo. S tímto datem lze spojit i hřebínkové klenby v interiérech. Rovněž renesanční ochoz a báh věže se čtyřmi vížkami v rozích³²⁰ vznikla v této době.

Další úpravy radnice až do roku 1724, kdy ji postihl velký požár, byly menšího rozsahu. Za zmínku snad stojí jen rekonstrukce po třicetileté válce, která se však týkala především střech a věže. V letech 1724-1727 byla radniční věž zvýšena o dvě další patra a nadstavena o nový ochoz s masivní kuželkovou balustrádou. Renesanční chrliče byly přesunuty pod tento nový ochoz.³²¹

Z renesanční a barokní podoby hlavního průčelí, kromě částečně zachovalého portálu z roku 1572, dnes nezbylo vůbec nic. Podle starších vyobrazení je jisté, že fasáda byla završena atikou, snesenou při přefasádování roku 1873. Podle plánů z roku 1804 na opravu krovu byla budova zakryta dvěma sedlovými střechami a hřebeny orientovanými kolmo k frontě náměstí. Po stranách byly ještě dvě střechy pultové. Ze dvora byla napojena podélně orientovaná sedlová střecha po celé délce dvorní fasády.

Návrh na nynější podobu radnice pochází od olomouckého stavitele Johanna Aulegka. Fasáda je koncipována v duchu pozdního klasicismu charakteristického užitím subtilních štukových, terakotových a kamenných doplňků.

Ve 20. století byly odstraněny arkýře při věži, dřevěná vstupní vrata nahrazena prosklenými. Hodiny byly původně umístěny o patro níž, na dnešní místo se dostaly roku 1904.³²²

³²⁰ Patrná na Willenbergerově dřevořezu z Paprockého Zrcadla slavného Markrabství moravského [27].

³²¹ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 285), s. 25.

³²² Ibidem, s. 25-26.

5. 4 Měšt'anský dům [68]

Boskovicova ulice č. 1, č. p. 780

13. století

Dějiny stavby

První zmínka o právozárečném domu v dnešní Boskovicově ulici č. p. 780 (dříve Postgasse 2) pochází až z roku 1592, kdy byl vlastníkem purkmistr Franz Renner. V témže roce dům přešel na Daniela Rennera, pravděpodobně syna předchozího majitele.³²³ V roce 1620 dům patřil Margaretě Rennerové, která jej o deset let později prodala Hansi Köllerovi.³²⁴

Po třicetileté válce byly domy z větší části zpustošeny, dvory a mlýny vypáleny, obchod i veškerý společenský život ve městě utichl. Nakolik byl dům č. p. 780 zasažen válečnými událostmi, nevíme, známe pouze jméno majitele. Od roku 1675 jím byl Johann Fodermüller. V roce 1698 vlastnila dům Rosina Zillichová, v roce 1716 Augustin Stief, který zastával významný úřad litovelského purkmistra. V roce 1720 dům přešel na Magdalenu Stiefovou, která se provdala za Johanna Grusse.³²⁵

Dne 26. června 1724 vypukl v půl desáté v dnešní Komenského ulici, která je rovnoběžná s ulicí Boskovicovou, v domě Ondřeje Gerischa požár, který zničil 32 domů, radnici a šenkovnu.³²⁶

Pět let po požáru patřil dům dalšímu z rodiny Stiefů – Johanu Martinovi. V roce 1753 byl dům převeden na Antona Malega a v roce 1762 na Antona Pauera, řezníka. Dalším majitelem byla v roce 1771 Anna Maria Schwarzmánová provdaná Scharková, ovšem následně o dva roky později dům patřil již Franzi Lindnerovi. V 80. letech 18. století přešel dům na Johanna Weidlinga, lazebníka.³²⁷

V březnu 1813 poničil požár právě v Boskovicové ulici 17 domů a asi i dům č. p. 780, který pak v roce 1817 získal Josef Weidling. Můžeme tedy předpokládat, že dům, poničený požárem, prodělal právě v této době svou přestavbu.³²⁸

Další majitele již nemáme zaznamenány. Z dochovaného torza stavebního archivu města Litovle víme, že v roce 1923 byl dvorní trakt zastřešen novou krytinou. V roce 1966

³²³ Viz Kauerová – Kubešová (pozn. 201), s. 5.

³²⁴ Viz Kux (pozn. 6).

³²⁵ Ibidem.

³²⁶ Viz Pinkava (pozn. 9).

³²⁷ Viz Kux (pozn. 6).

³²⁸ Viz Pinkava (pozn. 9). Viz Kux (pozn. 6).

pak byl dům podroben generální opravě, která znamenala především redukci fasády. Rovněž zmizela i většina kleneb pravého traktu. Opraveno bylo také dvorní křídlo.³²⁹

Dům, který byl až donedávna v majetku města Litovle, přešel nyní do soukromých rukou.

Popis stavby

Objekt v Boskovicově ulici č. p. 780 je součástí řadové uliční zástavby. Sestává z hlavního trojtraktového křídla půdorysu písmene L a k němu napojeného jednotraktového dvorního křídla obdélníkového půdorysu. Obě křídla jsou jednopatrová, hlavní křídlo má navíc půdní polopatro otevřené na straně do ulice okenními otvory. Střechy jsou sedlové s plechovou střešní krytinou, krovy dřevěné.³³⁰

Hlavní průčelí hlavního křídla obrácené do Boskovicovy ulice je pětiosé, s rytmem os 2+1+2. Po novodobých zásazích je plastická výzdoba průčelí značně zredukovaná. Nad terénem probíhá sokl obdélného průřezu, přízemí od patra dolů jednoduše profilovaná kordonová římsa. Dalším výrazným prvkem je profilovaná korunní římsa. Vertikálně spínají průčelí čtyři ploché pilastry přetínané jak soklem, tak kordonovou římsou, které mají jednoduché, dvakrát odstupňované hlavice a nesou krovňí římsu. Pilastry jsou umístěny po stranách fasády a dále rámuji plochu střední osy s průjezdem. Okna jsou nevelkých rozměrů, v půdním patře je vyplňují ozdobné terakotové mříže. Ostatní okna jsou obdélníková, mají profilovanou parapetní římsu a dvojité tříkřídle výplně za špaletou bez dalšího členění. V přízemí jsou umístěny dva vstupy a okna, která svými rozměry přesahují velikost ostatních oken. Vstup do průjezdu po levé straně je segmentově zaklenutý s okosenými hranami.

Ve dvoře se v průčelí projevuje půdorys, tvaru písmene L. Kratší část je dvouosá, s dvěma okenními otvory v patře a přízemí. V přízemí jsou okenní výplně osazené za špaletou shodného typu jako na hlavním průčelí. V patře se dochovala klasicistní okna. Vpravo od oken vede vstup na dřevěnou pavlač, ta obíhá celé patro. V přízemí vlevo ústí do dvora průjezd, otvor je situován v nice se záklenkem tvaru stlačeného oblouku. V patře ústí na pavlač vstup z chodby.

Dvorní křídlo má do dvorní části obrácena dvě průčelí – boční průčelí, tvořené štítovou zdí, které nemá žádné okenní otvory, obsahuje 1 obdélný otvor a hlavní průčelí, které nemá pravidelné osové členění. Při čelním pohledu je první zprava okno osazené za špaletou s

³²⁹ Kauerová – Kubešová (pozn. 201), s. 6.

³³⁰ Ibidem, s. 12.

jednoduchou dvoukřídlou výplní. Sousední vstup má na vnější straně vezděny dvě části pozdně gotického kamenného portálu (umístěného druhotně). Vedlejší vstup se záklenkem tvaru stlačeného oblouku vede ke schodišti, na jehož dolní části je vstup k němu rámován částmi kamenného ostění s pravouhlym ústupkem na vnitřní straně.³³¹

Objekt je pouze částečně podsklepen, a to pod částí levého traktu hlavního křídla. Přízemí i patro hlavního křídla jsou řešeny jako trojtrakt. V přízemí hlavního křídla je ve středním traktu situován průjezd s valenou lunetovou klenbou s hřebínky. V levém traktu byly za sebou původně situovány tři místnosti, ale střední místnost je dnes rozdělena příčkami. Místnost, při hlavním vstupu průčelí přístupná z Boskovicovy ulice, je zaklenuta valenou klenbou s dvěma páry mimoběžných lunet. Z této místnosti vede průchod do střední části se záklenkem tvaru segmentu. V této místnosti se zachovala část obdobné valené klenby s lunetami jako v předchozí místnosti, zbylá část střední místnosti je oddělena příčkou a je plochostropá. Zadní místnost nese klenbu s jednou lunetou nad vstupem a dvěma lunetami nad obdélníkovými okenními nikami obrácenými do dvora. V pravém traktu je původní velká místnost při hlavním průčelí dělena podélnou příčkou na dvě místnosti, které jsou plochostropé a vzájemně průchozí.

V patře hlavního křídla v levém traktu je při průčelí místnost se dvěma okny do Boskovicovy ulice. Strop je zde fabionový. Původní průchod do sousední místnosti ve středním traktu je zazděn. Vstupy vedou pouze do bývalé střední místnosti v levém traktu, která je dělena příčkami. Následuje pokoj, ze kterého vede dále vstup v nice se segmentovým záklenkem do chodby, která je plochostropá. Z ní je novodobou příčkou oddělena část chodby, odkud vede vstup na pavlač, vstup do místnosti v levém traktu a do místnosti v pravém traktu. Místnost v levém traktu je zaklenuta půlkruhovou klenbou a jedním párem pětibokých lunet a vede odtud vstup do další místnosti se stejnou klenbou. Místnost při hlavním průčelí ve středovém traktu je přístupná z chodby. Pravý trakt má obdobné členění jako v přízemí.³³²

V přízemí dvorního křídla, které je jednotraktové, jsou za sebou řazeny tři místnosti. První s valenou půlkruhovou klenbou vede do druhého pokoje se stejnou klenbou, kde je vydělen prostor schodiště s valenou segmentovou klenbou. Třetí pokoj je opět zaklenut valenou půlkruhovou klenbou. První patro dvorního křídla má obdobné členění i zaklenutí jako v přízemí.

³³¹ Ibidem, s. 13.

³³² Ibidem, s. 16-18.

Analýza stavby

Dům v Boskovicově ulici č. p. 780 stojí v oblasti, kde můžeme předpokládat existenci dřevěné zástavby již krátce po založení města. Její podobu dnes nelze bez archeologických průzkumů rekonstruovat. Jisté však je, že současná uliční síť se začala konstituovat již v průběhu 13. století a uliční čára se v této oblasti stabilizovala nejpozději v 15. století, z něhož se nám dochovaly do současnosti fragmenty kamenných pozdně gotických staveb.³³³

Dům v dnešním rozsahu vznikl spojením dvou středověkých parcel. Patrně kolem poloviny 16. století byly parcely gotických domů spojeny a na jejich místě vznikl jednopatrový renesanční trojtraktový objekt s průjezdem do dvora ve středním traktu. Ve dvoře vzniklo rovněž jednopatrové dvorní křídlo. Ve dvorním křídle se dochovaly renesanční klenby. Hlavní křídlo má beze zbytku zachovanou klenbu s hřebínky v průjezdu, upravované klenby v levém traktu a částečně v pravém traktu přízemí. Dochovaná je bez podstatných změn i základní dispozice v obou patrech. O tom, že šlo o objekt bezesporu významný a patrně jeden z nejhonosnějších ve městě, svědčí skutečnost, že jej před koncem 16. století (je doložen rok 1592) vlastnil litovelský purkmistr Franz Renner.³³⁴

Dle dochovaného stavu můžeme soudit, že se objektu příliš nedotkly události třicetileté války, ani doložené požáry. Z barokní podoby domu se mnoho nezachovalo. Objektu se zřejmě alespoň částečně dotkl požár roku 1813, kdy hořelo přímo v Boskovicově ulici a dům byl následně klasicistně upraven - vznikla pavlač ve dvoře, příčky zejména v pravém traktu a schodiště bylo nahrazeno novým.

Dle dochovaných konstrukcí můžeme soudit, že další úpravu dům prodělal kolem poloviny 19. století – z té doby pochází fabionové stropy, podoba fasády a některé další podobné úpravy.

³³³ Ibidem, s. 23.

³³⁴ Ibidem.

5. 5 Měšťanský dům [69]

1. máje č. p. 792

2. polovina 13. století

Dějiny stavby

Původní práвовárečný dům zde stál již v druhé polovině 13. století. První písemná zmínka o domech na rynku je datována rokem 1291.³³⁵ Avšak první písemný zápis zmiňující tento dům pochází z roku 1359. Je uveden v nejstarší litovelské městské knize z let 1359-1577: „*Adam Schuster sein Haus gelegen am Ring an der Ecke als man zeucht zur Olmütz auf die linke Hand*“, čili „*Dům Adama Schustera (ševce) na rynku na rohu, jak se ukazuje k Olomouci po levé ruce.*“³³⁶

Další doložené záznamy již pocházejí z gruntovních knih města Litovle z konce 16. století. V letech 1571 a 1579 je uváděn jako majitel domu Jan Jandeis. V roce 1602 jej koupil Jakob Watzlaff, soukenický tovaryš z Moravské Třebové.³³⁷ V roce 1621 od něj uvedený dům odkoupila za 2000 hřiven Dorothea, vdova po Hansi Rennerovi. Později se dům dostal do rukou Valentina Gabriela, knížecího lichtenštejnského hejtmana černohorského panství, od něhož jej v roce 1629 koupil za 2000 hřiven Lucas Schwarcz.³³⁸

Dne 12. ledna 1637 byl zapsán dům po zemřelém Lucasi Schwarzovi v ceně 2000 hřiven magistru Stephanu Heinrichu Münnichovi, městskému písaři, který dosáhl v roce 1640 úřadu purkmistra a v letech 1647-1661 vykonával nejvyšší úřad knížecího rychtáře.³³⁹

Po Münnichově smrti v roce 1661 se rozhořel soudní spor o pozůstalý majetek mezi dědici. Sledovaný dům získala vdova Rosina Münnichová.³⁴⁰ Později vlastnil dům purkmistr Heinrich Wentzl Rößlroth, po jehož smrti v roce 1692 jej zdědil v ceně 2000 hřiven jeho zeť, švec Bernard Tirniel. V roce 1699 prodal svůj dům za stejnou sumu Wentzlovi Fabiankovi.

Od Wentzla Fabianka koupil dům v roce 1713 za 2000 zlatých městský úředník Mauritz Engelmann. V roce 1748 ho zdědil ve stejné hodnotě po matce Rosině purkmistr a pozdější městský úředník Frantz Mauritz Engelmann. Po jeho smrti koupila dne 5. května

³³⁵ Viz pozn. 46.

³³⁶ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 51.

³³⁷ Viz Kux (pozn. 6), s. 246.

³³⁸ Ibidem.

³³⁹ Ibidem, s. 134 a 246.

³⁴⁰ Dcera uničovského císařského rychtáře Wenzla Wladiky. Ve druhém manželství byla provdána za Felixe Adama Fessla, obchodníka se solí v Olomouci.

1774 dům s pozemky v dražbě za 2400 zlatých vdova Engelmannová. Po ní jej v roce 1797 zdědil spolu s dalšími pozemky její syn, soukenický mistr Franz Engelmann.

V roce 1832 převzala právozárečný a šenkovní dům s původním č. p. 196 v hodnotě 2000 zlatých od své matky Anny, vdovy po Franzi Engelmannovi, na základě otcova testamentu dcera Theresia.³⁴¹

Po roce 1884 vlastnili dům manželé Josef a Terezie Vernerovi. Od roku 1885 zde provozovala lékárnu Laura Scholdová. V roce 1903 byl nájemcem lékárny Ludvík Gregor. V roce 1907 koupil dům František Kollmann a pod názvem „*U dobrého pastýře*“ provozoval rovněž lékárnu, která je zde umístěna dodnes.

Ve sklepních prostorách objektu, dochovaných v původní podobě z konce 13. století, vybudoval jeho současný majitel prodejnu vína s názvem „*Šenk pod apatykou*“. Cílem bylo navázat na dávnou historickou tradici tohoto původně šenkovního domu.

Popis stavby

Nárožní jednopatrový dům o výměře 629 m² v ulici 1. máje č. p. 792 na náměstí Přemysla Otakara II. s dnešní lékárnou U dobrého pastýře v přízemí patří mezi nejstarší stavby v Litovli.

Do současné podoby byl tento objekt s pozdně klasicistní fasádou přestavěn v roce 1876, kdy se jeho původní podsklepená dispozice o výměře asi 300 m² zvětšila zástavbou dvorního traktu, ukončeného menší přízemní stavbou z období baroka.

Třípodlažní budova je postavena z cihelného zdiva, sklep převážně z kamene a částečně pálených cihel. Vnitřní domovní komunikaci umožňuje točité pískovcové schodiště, a to od přízemí až do bývalých půdních, dnes kancelářských prostor.³⁴²

Analýza stavby

Sklepní část domu je zachována v původní podobě s klenutými stropy. Její dispozice zahrnuje polovinu nynějšího objektu. Pozdně románský charakter nynějších sklepních prostor potvrzuje kamenný románský pilíř, zřejmě z poslední třetiny 13. století. Obdobné pilíře jsou dochovány již z konce 12. století.³⁴³

³⁴¹ Provdaná za perníkářského mistra Antona Kleina, který vykonával v letech 1844-1850 funkci magistrátního rady a v prvním voleném obecním představenstvu v roce 1850 zastával úřad prvního obecního rady.

³⁴² Vítězslav Kollmann, *Šenk pod apatykou*, Litovel 2001, s. 11.

³⁴³ Ibidem.

5. 6 Měšťanský dům [70]

náměstí Přemysla Otakara II. č. p. 779

14. století

Dějiny stavby

První zmínka o domě na dnešním náměstí Přemysla Otakara II. č. p. 779 pochází z gruntovních knih z roku 1592, kdy dům patřil Tomasi Stehrovi, tehdejšímu litovelskému purkmistrovi. V roce 1615 je uveden jako majitel Daniel Stehr, který dům koupil za 2000 hřiven od své matky Uršuly, vdovy po Tomasi Stehrovi.³⁴⁴

V roce 1629 vlastnil dům jistý Gierg Grien, který ho prodal v roce 1630 za sumu 2000 hřiven Hansi Friezovi. V roce 1630 je poprvé s tímto právozárečným domem zmíněna i existence hostince, majitelem byl Hans Friez.³⁴⁵ To, že je dům označován v pramenech jakožto „*Gasthaus*“, znamenalo především místo k ubytování a nocování.³⁴⁶ Od roku 1637 se dalším majitelem domu stal Hans Knüssling.

V roce 1698 byl uveden jako majitel Martin Mazal. S pojmenováním hostince „*Zum gelben Löwen*“, tedy „*U žlutého lva*“ se poprvé setkáváme v roce 1711, kdy dům patřil Gottfriedu Biersackovi.³⁴⁷ Dne 29. listopadu 1718 byl právozárečný a šenkovní dům s uvedeným hostincem a pozemky zapsán v ceně 1600 hřiven Tobiasi Walckerovi, jenž jej zdědil po své zesnulé manželce Marině, vdově po Martinu Mazalovi.

Při velkém požáru v Litovli dne 26. července 1724 dům vyhořel. Událost připomíná letopočet nad vstupními vraty. V roce 1736 převzala dům s hostincem vdova Barbara Walckerová, která se provdala za Martina Böseho. Zámožný řezník a hostinský Martin Böse byl v roce 1741 jmenován císařovnou Marií Terezií prvním litovelským poštmistrem³⁴⁸ a dům s hostincem U žlutého lva se stal na dlouhou dobu sídlem litovelské pošty.³⁴⁹

V roce 1760 koupil dům s hostincem za 1700 zlatých od věřitelů Martina Böseho ševcovský mistr Johann Wentzel Schneider, v roce 1765 jej však prodává vdova Petra Bösová za 4100 zlatých i s poštou Jakobu Röthigovi.³⁵⁰ Jakob Röthig (Rättig, Rettig) držel dům

³⁴⁴ Viz Kux (pozn. 6), s. 252.

³⁴⁵ Ibidem.

³⁴⁶ Viz Šik (pozn. 16).

³⁴⁷ Viz Kauerová – Vitek (pozn. 202), s. 4.

³⁴⁸ Jelikož vlastnil několik tažných koní, obstarával osobní a listovní přepravu na úseku Olomouc – Litovel – Nové Zámky – Loštice.

³⁴⁹ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 217-222.

³⁵⁰ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 45.

s hostincem U žlutého lva a poštovním oprávněním až do roku 1797, kdy jej koupil za 5000 zlatých jeho syn a nástupce ve funkci c. k. poštmistra Karl Röthig. Po jeho smrti v roce 1820 zdělila dům s dědičným poštovním oprávněním v ceně 3956 zlatých jeho dcera Antonie Honheiserová.

Roku 1870 se jako majitel domu uvádí kupec Hafland. Po roce 1884 se dům nacházel ve vlastnictví Marie Paulové a Bedřicha Paula, posledního dědičného poštmistra. Po jeho smrti v roce 1891 byla litovelská pošta zestátněna, její sídlo ale zůstalo v domě až do roku 1913.

Roku 1929 odkoupilo budovu v sousedství radnice město, zrušilo hospodu a zřídilo zde obecní kanceláře, správu městské elektrárny a ve dvoře hasičskou zbrojnicí. V meziválečných letech se nacházel v přízemí domu obchod s textilem Josefa Kavana, později cukrárna Jana Petziny. V 50. letech 20. století zde byla kancelář Cestovní informační služby, od poloviny 80. let do roku 1995 zde byly umístěny kanceláře městské matriky. V letech 1990-95 sídlily ve dvoře budovy Technické služby města Litovle.³⁵¹

Popis stavby

Tzv. Stará pošta se nachází v západní frontě náměstí Přemysla Otakara II. v Litovli v sousedství budovy radnice. Dům je patrový s vysokým půdním patrem, dvorní křídla jsou přízemní, seskupená kolem obdélného dvora.

Průčelí do náměstí člení kordonové římsy mezi podlažími. V přízemí jsou čtyři okna a střední průjezd. Na tento rozvrh zhruba navazují půdní okénka, zatímco sedm oken patra je mimo osy. Plocha přízemí je opatřena pásovou rustikou, zalamující se do klenáků nad půlkruhově zakončeným průjezdem. Pod kordonovou římsou nad průjezdem je plastické datum 1724.

Dnešní rozsah domu vznikl sloučením nejspíš dvou původních středověkých parcel. Dispozici přízemí lze charakterizovat jako hloubkový čtyřtrakt, přičemž druhý trakt zleva zabírá původní mázhauz, nověji předělený na dvě prostory a narušený vestavbou nynějšího klasicistního schodiště do patra. Na mázhauz navazuje průjezd do dvora. Úzký trakt napravo od mázhauzu obsahuje dvě hloubkově řazené klenuté místnosti a velkou čtvercovou prostorou do dvora, druhotně rozdělenou příčkami. Oba trakty nalevo mázhauzu obsahují tři základní prostory. V přední části do náměstí plochostropou místnost, oddělenou půlkruhovým

³⁵¹ Ibidem.

obloukem s druhotně vloženou příčkou od neosvětlených prostor ve středu, rovněž plochohostropých.

Podsklepený je jen pravý krajní trakt a částečně mázhauz, ze kterého je suterén přístupný jednoramenným schodištěm, zaklenutým segmentovou klenbou. Schodiště ústí do prostory zaklenuté půlkruhovou valenou klenbou, která spojuje dva sklepy v přední části a zadní části. Průchody do předních sklepů mají segmentové záklenky, do zadního sklepa je vstup půlkruhovým portálem. Zadní sklep se skládá ze čtyř prostor. Do obvodových zdí jedné z prostor jsou vezděny starší kamenické články a dělové koule. Nejzajímavější je díl ostění portálu s hladkým soklem a okosením.³⁵²

Mázhauz v přízemí je zaklenut renesanční lunetovou klenbou, v zadní části, v sousedství schodiště, je vloženo pole plackové klenby. Směrem k náměstí je valená klenba zakončena koutovými lunetami, směrem ke dvoru následuje pár lunet mimoběžných a menší lunetová výseč s čelem ve tvaru výrazně převýšeného půloblouku naproti schodišti, kde se nachází mladší klenba od úseku renesanční klenby oddělena příčkou s půlkruhovou arkádou.³⁵³

Zastropení průjezdu se skládá ze tří částí – valené klenby pod vyústěním schodiště v patře, užší valené klenby s párem širokých lunet, jejichž hrany jsou vytaženy do hřebínků s kapkou ve vrcholu a úseku rovného novodobého stropu v místech vrat do dvora.

Komora napravo mázhauzu, klenuta valenou klenbou s lunetami, je propojena s vedlejší prostorou, taktéž zaklenutou valenou klenbou.

Původní zadní komora do dvora se dělí na tři prostory. Jedna prostora vytváří spojovací chodbu s předsálím obřadní síně radnice. Druhá prostora je přístupná z průjezdu a propojená s třetí místností.

Dva levé trakty mají v podstatě obdobnou základní dispozici. Dvojamenné schodiště z přízemí, jehož horní rameno je zaklenuto stlačenou valenou klenbou s odsazenou patkou, vyúsťuje do malé prostory, rovněž s plackovou klenbou a oddělenou od sousedních prostor, které komunikačně spojuje. Prostora v zadním traktu je zaklenuta půlkruhovou valenou klenbou s párem lunet. Prostora ve středním chodbovém traktu je zaklenuta vzdutou plachtou, stejně jako prostora, která na ni navazuje. Vedlejší místnost zaklenutá plackovou klenbou je přístupná z prostory půlkruhově zakončeným průchodem.

³⁵² Viz Kauerová – Vítek (pozn. 202), s. 12.

³⁵³ Ibidem.

Přední plochostropý trakt do náměstí obsahuje čtyři nestejně velké prostory. Z chodby je přístupná prostora propojená s vedlejší místností, propojená též s koncovou prostorou. Z koncové prostory se lze dostat širokým průchodem do další prostory ve středním traktu s fabionovým stropem.

V zadním, dvorním traktu se nacházela klenutá černá kuchyně a její sousední prostora zaklenutá soustavou dvou plackových kleneb oddělených pasem. Obě prostory jsou komunikačně napojeny na chodbu. Pravá část dvorního traktu se dvěma místnostmi je novodobě řešena v souvislosti s proražením průchodu z radnice.³⁵⁴

Analýza stavby

Dnešní dům č. p. 779 stojí na místě dvou původních středověkých domů. Gotický suterén prvního domu je složen ze dvou hloubkových, valeně klenutých prostor, navazujících na chodbu do zadního sklepa s půlkruhovým okoseným portálem. Takto tvarované portály jsou ve sklepech užívané již od 14. století.³⁵⁵

Ke spojení domů došlo patrně až v závěru 16. století, kdy je objekt připomínán jako majetek purkmistra Stehra. Do té doby se oba domy vyvíjely dispozičně samostatně. Renesanční přestavba domu napravo, přiléhajícího k radnici, proběhla patrně někdy ve třetí čtvrtině 16. století, kdy vznikl reprezentativní mázhauz s hřebínkovou klenbou. Původní dispozice levého domu byla však, patrně až po sloučení domu, přetvořena a snad tehdy byl zasypan i předpokládaný sklep. Patrně starší je fragment ostění okna se zalomenou profilací nad hladkým soklem, zachovaný na čelní fasádě pod omítkou v krajní ose zleva.

Roku 1724 postil město požár, který zasáhl tento objekt, to dokazuje datum na průčelí. Následky požáru a rozsah oprav však nemůžeme dnes stanovit.

Odlišitelnou stavební fází byla přestavba klasicistní, po roce 1765, kdy dům koupil J. Röthig. Další stavební zásahy lze zaznamenat ve třetí čtvrtině 19. století. Nejnověji byla opravena fasáda, na níž byla stavbě vrácena její klasicistní podoba.³⁵⁶

³⁵⁴ Ibidem, s. 13-15.

³⁵⁵ Ibidem, s. 18.

³⁵⁶ Ibidem, s. 18-19.

5. 7 Městské opevnění [30]

1327

Dějiny stavby

Brzy po založení města Litovle přistoupili obyvatelé k vybudování zpočátku provizorního opevnění, kdy bylo město pravděpodobně chráněno pouze valem a dřevěnou palisádou.³⁵⁷ Později, a to se souhlasem panovníka, město vystavělo pevné kamenné hradby. Tuto výsadu, která patřila k atributům středověkého města, získala Litovel od krále Jana Lucemburského listinou vydanou v Brně 3. února 1327 [4].³⁵⁸

Výstavbu hradeb zachycuje i Gregor Tarco³⁵⁹ ve svém veršovaném vyprávění: „*bojovný z Lucemburku Jan, v královské své důstojnosti, povolil hradby, ozdobnosti.*“³⁶⁰

Podle příkazu krále v této listině mělo být město Litovel obeháno hradbami ve výši 16 loktů (necelých 5 m) a v délce 42 obyčejných lánů (asi 1280 m), tak aby každý rok byly postaveny 2 lány. Litovel byla na 12 let osvobozena ode všech platů a z královských lesů v okolí směla brát bezplatně dřevo na stavbu i pálení vápna a rovněž kámen, ať byl kdekoliv.³⁶¹

Středověké hradby Litovle odolaly i husitským válečníkům a zdohány byly teprve za třicetileté války Švédy, kteří je po dobytí města v roce 1643 dali z větší části strhnout a rozbořit. Po odchodu Švédů (po roce 1643) byla na zbylou hradební zeď v místě bývalé Olomoucké brány umístěna pískovcová deska s tímto nápisem:

*„IN DEM 1643 IHAR DEN 19 IVNI HAT DIE
SCHWEDISCHE HAVPTARMADA STADT LITTA
BELEGERT AN DIESEM ORTH PRESS GESCHOSSEN
VNDR NACHMALS DIE STADT MIT STURM
WROBERT DARAVF DREY HOHE WOHLERBAVTE
THVRM SAMBT BEIDEN THOREN GESPRENGT
DIE BRVSTWHER DER MAVREN EINGEHAFT
DEN ZWINGER VNDR WAHL GESCHLEIFFET
VNDR DIE STADT NACH FEINDTLICHEM
BELIEBEN ERBARMLICH RVNIRT“*

³⁵⁷ Viz Samek (pozn. 19), s. 378.

³⁵⁸ Viz pozn. 59.

³⁵⁹ Viz pozn. 1.

³⁶⁰ Viz pozn. 49.

³⁶¹ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 10-11.

Český překlad tohoto textu zní: „19. června roku 1643 oblehla hlavní švédská armáda město Litovel. Na tomto místě střílela z děl a útokem dobyla město. Pak vyhodila tři vysoké vybudované věže včetně obou bran do povětří, strhla předprsně hradeb, srovnala zwinger a valy a město podle nepřátelské libosti bídě zruinovala.“³⁶²

V následujících stoletích vojenský význam hradeb postupně klesal. Stávaly se překážkou rozvoje města. Nejdříve byly zbourány obranné věže, po požáru roku 1813 i věž Olomoucké brány. V letech 1871 a 1872 byly zbořeny Olomoucká a Uničovská brána a hlavní průjezdní komunikace se tak rozšířila. Postupně byl likvidován pás hradeb. Poslední větší demolice se stala roku 1924, kdy byly zbourány až na malé zbytky za Střelníci hradby v úseku od městského muzea k elektrárně a současně byla zavedena strouha obtékající opevnění. Získané pozemky byly rozprodány jako stavební parcely pro výstavbu soukromých vil.³⁶³

Popis stavby

Délka opevnění v Litovli činila asi 1280 m, hradby byly asi 4,8 m vysoké a v průměru 2 m široké. Na nich byl upraven ochoz s úzkými střílnami o výšce 2 m a šířce 0,6 m. Podle královské listiny se ročně mělo vystavět něco přes 30 m hradeb, takže stavba byla rozvržena na 21 let. Úlevy však byly poskytnuty jen na 12 let. Můžeme tedy předpokládat, že litovelské hradby stály již v roce 1346, kdy město uzavřelo obranný spolek s Olomoucí a Uničovem.

Hradba byla prolomena pouze na čtyřech místech. Ve směru hlavní severojižní komunikace byly postaveny dvě brány – horní tzv. Uničovská a dolní tzv. Olomoucká. Na západě a východě vznikly obranné věže - Mlýnská věž u městského mlýna, která prokazatelně existovala ještě v 1. polovině 18. století a na východě za jatkami se nacházela Jateční věž (tzv. Kuttelturm), na níž se Litovelští hrdinně bránili při přepadení města husity v roce 1437. A později vznikla Prašná věž (tzv. Pulverturm) v dnešní Havlíčkově ulici.

Před hradbami byl vykopán příkop naplněný vodou. Z vybrané hlíny a šterku byl navršen val, před ním byl menší příkop s hrází a toto vše obklopovala ramena Moravy (Valchovní a Klášterní strouha).

Mimo hradby zůstávalo na jihu Olomoucké předměstí s Bílou brankou, oddělené dalším ramenem Moravy (Příkopou), a na severu Uničovské předměstí s areálem sv. Ducha, oddělené Špitálským a Svatojánským ramenem od Starého města.³⁶⁴

³⁶² Přepis převzat z: Josef Bezděčka, *Dějiny města Litovle od počátku až do roku 1948*, 1. díl, 1991, s. 171.

³⁶³ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 10-11.

³⁶⁴ Ibidem.

Město bylo postaveno a obeháno hradbami, které měly nepravidelný čtvercový tvar, a uzavíraly město z obranných důvodů. K opevnění se připojoval i důmyslný vodní systém, v němž bylo využito přírodních podmínek.³⁶⁵ Litovel se nacházela mezi dvěma rameny řeky Moravy, takže bylo chráněno také vodou od jihu a od severu, na západ od města byl splav, který plnil severní rameno a také zásoboval Nečíz [28], a toto rameno zásobovalo město vodou. Na východě pak byly pravděpodobně v této nebo pozdější době založeny rybníky, které bylo možno napouštět a vypouštět, stejně jako příkop pod hradbami. Z tohoto hlediska byl obranný charakter hradeb velmi dobře promyšlený.

Analýza stavby

S výjimkou několika izolovaných zbytků hradební zdi, při budově někdejšího domu soukenického cechu [63 – 67] a v budově bývalé měšťanské střelnice [31 – 33], zůstal do dnešních dnů uchován jen souvislý pás hradeb v parku Míru [30], podél Švédské uličky u Olomouckého rybníku v jihovýchodní části města, představující jednu z vzácných stavebních památek staré Litovle.

³⁶⁵ Slavomíra Kašpárková, Litovel (okres Olomouc), in: Ivo Hlobil – Marek Perůtka (eds.), *Od gotiky k renesanci: výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550, Sv. 3, Olomoucko* (kat. výst.), Brno 1999, s. 170.

5. 8 Měšťanská střelnice [31 - 33]

Smyčková ulice č. p. 795

1327

Dějiny stavby

Král Jan Lucemburský povoluje listinou z roku 1327 postavit kamennou zeď a hradby na místě valu, aby tak jejím prostřednictvím „*upevnil moc královskou a ochránil obyvatele*“.³⁶⁶ Základem opevnění byla městská hradební zeď. Obtáčela souvisle město a její linie byla přerušena pouze 4 branami. Před hradební zdí na vnějším okruhu byl podle tehdejších zvyklostí vybudován příkop, v době války naplněný vodou z městské strouhy.

Během třicetileté války byla Litovel obsazena Švédy a ani její mocné hradby ji neuchránily před zničením. V roce 1643 švédské vojsko zničilo valy a zbořilo hradby i se všemi vstupními věžemi. Po skončení války byly hradby a brány znovu postupně obnoveny. Památkou na tyto nešťastné události je do dnešních dnů kamenná deska umístěná na zbytku hradební zdi před střelnicí.³⁶⁷

V dubnu roku 1758 přešel pruský král Fridrich se svým vojskem moravskou hranici a po staré opavské a bruntálské cestě postupoval směrem k jihu. Král nechal opravit litovelské hradby a zvýšil i valy. Ale již v červnu, po zrušení obležení Olomouce, bylo město pruskou armádou opuštěno.

Budova dnešního muzea v Litovli je postavena na místě bývalé měšťanské dřevěné střelnice, kterou využívali členové střeleckého bratrstva, jež byla vybudována v linii dřívějších městských hradeb.³⁶⁸

Střelecká bratrstva vznikala v našich zemích již od 14. století, a to nejprve ve městech královských. Jejich zakládání podnítila především potřeba obrany měst ve válečných dobách. Samotná bratrstva byla organizována podle přísných cechovních regulí a jejich patronem se stal sv. Šebestián. Pro cvičení se zbraněmi jim byl vyhrazen zvláštní prostor, kde v dobách míru cvičili i ostatní měšťané. Nalézt takový vhodný prostor, který by splňoval především bezpečnostní podmínky, ve zdech středověkého města nebylo nikterak jednoduché, a tak se velmi často stávalo, že se střelecká cvičení odbývala za hradbami města.

³⁶⁶ Viz pozn. 59.

³⁶⁷ Vlasta Kauerová, Měšťanská střelnice, *Střední Morava: Kulturněhistorická revue*, 1998, roč. 4, č. 6, s. 78.

³⁶⁸ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 204), s. 4.

Cvičení ve střelbě se záhy stalo nejen povinností, ale i příjemným rozptýlením. Bylo pořádáno střelení dvojího druhu – na terč a ku ptáku, což představovalo střeleckou disciplínu nám již dnes neznámou. Provozovala se obvykle ve svatodušní pondělí a spočívala v tom, že se na vysokém prostranství vztyčila žerd' s nahoře volně zavěšeným dřevěným ptákem, do něhož se střelci střefovali ze svých kuší. Kdo urazil první pravé křídlo, byl vyhlášen za pravého maršálka, kdo levé, stal se levým maršálkem. Komu se podařilo sestřelit zbytek, byl vyhlášen ptačím králem. Celé zápolení rámovala slavnost ukončená průvodem a hostinou ve spolkovém domě.³⁶⁹

Právě tyto litovelské střelecké spolky byly jedny z nejstarších na Moravě. Dokladem jejich starobylosti jsou dodnes dochované tzv. střelecké a maršálské řetězy s přívěsky, z nichž jeden nese letopočet 1518. Představují jediný dochovaný doklad existence bratrstva až do 18. století.³⁷⁰

V roce 1705 na místech dnešního muzea stávala dřevěná budova na hlubokých kvádrových základech. Když se vody, tekoucí mezi promenádou a valy, v roce 1924 odváděly do Olomouckého rybníka, našel se na jednom kamenném kvádru letopočet 1705. Jak tato budova vypadala, není dnes známo. V roce 1747 stála však již zde budova nová, a to zděná, jednopatrová s téměř čtvercovým půdorysem. Vchod se nacházel na její východní straně, na průčelí i v patře byly tři okna. Po stranách vedle vchodu bylo jedno okno a v patře okna dvě.³⁷¹

V roce 1786 došlo k rozšíření kamenné stavby o dřevěnou přístavbu, neboť sloučením dvou tehdy existujících střeleckých sdružení (ostrostřelců a střelců z ručnic) vznikla potřeba většího prostoru pro střelby. Na památku spojení obou spolků byla osazena do městských hradeb pískovcová deska, dnes umístěná vedle vchodu do výstavních sálů muzea, s tímto nápisem, jehož chronogram udává rok 1747: „*ANNO QVO FOEDERI LITHOVIA VNIEBATVR HONORI IACVLATORIVM RESTAVRABATVR*“. Což v překladu znamená: „*V roce, kdy se Litovel sjednotila ve spolku, obnoveno bylo k počtě střelců.*“³⁷²

Vzrůstajícímu společenskému životu brzy přestala střelnice vyhovovat. Rozhodnutí o vybudování nového objektu uspíšila nešťastná událost, ke které došlo v roce 1822. Tehdy střela z pušky mladého střelce prorazila dřevěný strop a usmrtila osmnáctiletou číšnici.

³⁶⁹ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 77.

³⁷⁰ Ibidem.

³⁷¹ Viz Kauerová (pozn. 367), s. 79.

³⁷² Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 77-78.

Dřevěná přístavba byla ihned zbourána a padlo rozhodnutí vybudovat zděnou dostavbu budovy.

Střelecký spolek přikoupil navíc pozemek zahrady na valech. Dne 24. června 1822 došlo ke slavnostnímu položení základního kamene nové budovy.³⁷³ Byla to stavba na svoji dobu velmi nákladná. Však si také větší část peněz musel spolek vypůjčit. Ve 30. letech 19. století se rozhodla litovelská střelecká společnost převést střelnici i se zbývajícím dluhem na město Litovel s podmínkou, že se zde i nadále budou moci konat střelecká cvičení. Město zařadilo budovu do tzv. měšťanského fondu bytů pro důstojníky. V ujednání mezi městem a spolkem bylo uvedeno, že budova přiléhá k městské zdi a prachárenské věži, u níž stojí obranná zeď proti střelám. Součástí spolkového majetku byla i řada ovocných stromů a kuželna. Přesnější popis střelnice se nám dochoval z roku 1834: „*Celá budova má délku 17 sáhů a 5 stěvíců, široká je 8 sáhů a 5 stěvíců.*”³⁷⁴ *Budova je stavěná na jedno patro poschodí a dolejší předsíň je klenutá. V přízemí je jeden obývací pokoj, ložnice, větší kuchyň a dva sklepy. V prvním poschodí je předsíň, taneční sál s orchestrem 8,5 sáhu dlouhý a 6,5 sáhu široký. Je zde nový velký lustr a dva starší lustry. Ve vedlejší místnosti po obou stěnách visí 10 svítidel a v jídelně jsou umístěny čtyři lampy. Vedle jídelny je herna a vzadu dva altánky. Výstup na orchestr má 13 cihlových schodů. Za budovou jsou dvě cílové budky z dobového materiálu.*“³⁷⁵

Jelikož město nevyužívalo skoro vůbec svého ubytovacího práva, stala se střelnice postupně centrem společenského života v Litovli. K tomu napomohla nejen existence víceúčelového sálu, ale i právo hostinské živnosti. I výstavní sál byl vyhledáván pro pořádání plesů, večírků a karnevalů, jichž se účastnila nejpřednější měšťanská elita, důstojníci a úředníci.

V roce 1872 proběhla podstatná přestavba budovy.³⁷⁶ Společné česko-německé slavnosti se konaly až do roku 1876, kdy nacionální neshody vyústily v rozdělení litovelského společenského života a střelnice se stala čistě německým střediskem.³⁷⁷

³⁷³ Na stavbu přispěli i materiálně členové spolku. Celá stavba přišla na 7982 zlatých 55 krejcarů. Slavnostní otevření se konalo po dvou letech od započetí stavby v roce 1824.

³⁷⁴ 1 sáh = 1,896 m, 1 stěvíc = 1 stopa = 31,6 cm.

³⁷⁵ Viz Kauerová (pozn. 367), s. 79-80.

³⁷⁶ Ta získala svou nynější podobu nákladem 10000 zlatých.

³⁷⁷ Češi se začali soustřeďovat v tehdejších hostinci U černého medvěda.

Mezi lety 1882-1884 se začalo s dalšími vnitřními úpravami a opravou střechy. Při opravách v roce 1882 byl zazděn střelecký znak (dvě křížené pušky, zelenobílý praporek a roh na prach).³⁷⁸

Střelba přestávala být postupně hlavní náplní spolkového života litovelských střelců. Stále více se prosazovala hra v kuželky a společenské zábavy. Když v roce 1899 poprvé v Litovli zvítězila česká strana ve volbách, rozpoutal se boj o existenci německé střelecké společnosti. Velký soudní spor začal zákazem provozování střelby z důvodů hluku a bezpečnosti, který české zastupitelstvo vydalo v roce 1900. Střelci se odvolali k zemskému soudu v Brně a ten tento zákaz zrušil, takže se střelba provozovala dále až do roku 1911, kdy se litovelské zastupitelstvo opětovně snažilo svým zákazem střelby rozpustit německý střelecký spolek. Zemský výbor v Brně však tentokrát výnos města potvrdil.³⁷⁹ Nakonec ostrostřelecká společnost podala 13. února 1924 žádost, v níž navrhovala odstoupení budovy střelnice městu za částku 5000 Kč. Tak byl spor po 24 letech ukončen a město Litovel získalo do svého majetku celou budovu.³⁸⁰

V roce 1912 proběhlo v Litovli první kinematografické představení a to právě na střelnici. V prvním patře se nacházel taneční sál a restaurační sál (zde se plánovalo umístění projekční komory), kuchyň, záchod a spíž. V přízemí byl mimo spolkovou místnost, starou střelnici a restauraci, jednopokojový byt a komora. Ve dvoře existovaly navíc dva sklepy, prádelna a zděná kůlna.³⁸¹

Během 1. světové války se zde nacházel v jedné části budovy vojenský lazaret s kuchyní. K 1. říjnu 1915 byl magistrátem pořízen soupis místností: v přízemí se nalézal průjezd, kuchyň, spíže, větší hostinská místnost, byt (není známo, z kolika místností se skládal), menší hostinská místnost a ze dvora byly přístupy do prádelny a na záchody. V patře byl taneční sál, jídelna, předsíň, kuchyň, záchod, přízemí s patrem spojovalo schodiště.³⁸²

Se vznikem samostatné republiky v roce 1918 nastaly i změny v životě Litovle. Dne 12. července městské zastupitelstvo rozhodlo, že městské muzeum bude přemístěno do prvního patra střelnice a dne 16. května 1920 pak proběhlo jeho slavnostní otevření.

³⁷⁸ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 79.

³⁷⁹ Své písemné rozhodnutí zaslal vedení spolku 18. května 1912. Ten se ihned odvolal až k nejvyššímu správnímu soudu ve Vídni. Jeho stížnost byla však 13. května 1913 zamítnuta. Soudní spor pokračoval složitou cestou civilního práva u soudu v Olomouci.

³⁸⁰ Viz Kauerová (pozn. 367), s. 81.

³⁸¹ Ibidem.

³⁸² Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 81.

Město začalo vyvíjet snahu zrušit výčep v přízemí a přetvořit tak střelnici na důstojný kulturní stánek města. Následně střelnici začaly využívat různé spolky.³⁸³ V roce 1932 byla budova osvobozena od placení činžovní daně. Tehdy již tam neexistoval žádný výčep.

Celá budova se postupně stávala místem uložení muzejních a archivních sbírek. Až do roku 1961 zůstala v prakticky nezměněné podobě od své poslední úpravy v roce 1926. Od roku 1962 bylo muzeum, umístěné v budově střelnice, součástí tehdejšího Vlastivědného ústavu v Olomouci a to zabezpečilo jeho generální opravu. Poslední velká oprava proběhla mezi lety 1985-1990, avšak záznamy o jejím průběhu se nepodařilo nalézt ani v archivu Vlastivědného ústavu ani na stavebním odboru litovelského městského úřadu.

V současné době je objekt využíván pro muzejní expozice v prvním patře a nově pro ně bude využito i půdní vestavby.³⁸⁴ V přízemí budovy se nachází restaurace.

Popis stavby

Budova litovelského muzea, dříve měšťanské střelnice, je situována do prostoru někdejšího parkánu na jižní straně městského opevnění. Postavena je zhruba v šíři původní parkánové bašty, jež je zachována patrně jen v úrovni přízemí v půlválcovém zakončení stavby na jižní straně.

Průčelí mají velmi jednoduchou klasicistní koncepci. Architektonické členění fasád je stejné pro celý vnější plášť stavby. Čelní fasádu dělí sedm okenních os v nepravidelném rytmu, přičemž v přízemí je mezi pátou a šestou osu zprava vsunuto ještě jedno okno. Partie přízemí je hladká, nečleněná. Předstoupené architektonické rámování má jen vstupní portál se segmentovým záklenkem ve střední ose, které tvoří hladké pilastry na jednoduchých soklech, mezi nimiž je vzepjat segment kopírující záklenek vstupu. V ploše pod kordonovou římsou, do níž rám portálu zasahuje skosenou horní římsou odlišné profilace, je vpadlé pole vroubené jednoduchým profilem. Všechna okna patra jsou rámována štukovými profilovanými rámy, odsazenými v plochem pásu od špalet a mají rovněž nadokenní římsy. Pod bohatěji profilovanou korunní římsou jsou zavěšena obdélná pole se štukovým rámováním stejného profilu jako u oken. Cylindrické jižní průčelí je v úrovni přízemí skosené a prolomené pěti nepravidelně rozmístěnými otvory, v patře čtyřmi. Střecha je sedlová se severním štítem a zkosená do půlkuželového tvaru na jižní straně.³⁸⁵

³⁸³ Okresní osvětový sbor, Spolek československého červeného kříže, Krajinská muzejní společnost, Okrášlovací spolek, Muzejní rada a Místní osvětová komise.

³⁸⁴ V roce 2015 bude otevřena expozice i v půdní vestavbě.

³⁸⁵ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 204), s. 19.

Půdorysná dispozice přízemí [32] je v zásadě hloubkový trojtrakt, na který navazuje samostatný trakt někdejší bašty. Střední trakt chodby komunikačně spojující prostory v krajních traktech, má na západním konci dvouramenné schodiště do patra, vysunuté částečně do pětibokého rizalitu. Obvodové stěny chodby člení jednoduché pilastry se zrcadly, nad nimiž se nahoře zalamuje oběžná římsa. Pilastry jsou překlenuty břevny.

Krajní trakt, přiléhající k někdejší hradbě, je dělen dále podélně, obdobně jako trakt jižní. Směrem západním je prostora s trojdílnou klenbou, složenou z úseku valené klenby. Ve středu jsou do klenby vetknuty pětiboké styčné lunety. Čela kleneb mají tvar vysokého stlačeného půloblouku. Z chodby je dále přístupná předsíňka, komunikačně spojující zbylé prostory severního traktu. Zadní místnost má neckovou klenbu s kruhovým zrcadlem ve středu, lemovaným profilovaným štukovým rámem. Po obvodu je klenba prolomena pětibokými výsečemi, na západní straně spojenými do podoby koutových lunet. V obou rozích na západě jsou v klenbě segmentové záseky, vzniklé patrně druhotně. Chodbička zpřístupňuje ještě dvě protilehlé místnosti, zaklenuté segmentovými klenbami. V prostoře napravo od vstupu je segmentová nika zahloubená do zdi, nahoře výrazněji obloukově zešíkmená - možný fragment starší klenby.³⁸⁶

Jižní trakt je rozdělen podélně na dvě prostory. Přední, téměř čtvercového půdorysu, má neckovou klenbu s pětibokými výsečemi po obvodu a oválným zrcadlem se štukovým rámem ve středu. Zadní prostora je zaklenuta klenbou rozdělenou na pasy do třech polí. Sousední plochostropá prostora je oddělena arkádou ve tvaru stlačeného půloblouku. Prostor bývalé bašty je rozdělen na dvě plochostropé místnosti, propojené segmentově sklenutým průchodem.

Plochostropé patro [33] je přístupné schodištěm v závěru chodby v přízemí, které ústí do haly a pokračuje dvěma rameny dále do krovu. Celou jižní polovinu patra zabírá jeden velký sál, propojený dvojitým průchodem se středním pilířem s obdélným sálem v severní části. Zbylá část patra – trakt severně od schodiště – obsahuje dvě prostory. V jedné je zachován původní odsazený fabion stropu. V sousední prostoře je fabion jen při průčelní zdi.³⁸⁷

Podsklepená je jen část budovy kryjící se půdorysně s traktem jižně od chodby ke schodišti. Sklep je zaklenut nízkou valenou klenbou, tvarovanou do stlačeného půloblouku, vyzděnou z lomového kamene. Uprostřed je klenba podnesena širokým pasem. Do

³⁸⁶ Ibidem, s. 19-20.

³⁸⁷ Ibidem, s. 20.

jihozápadního rohu prostory je vezděn úsek mladší segmentové klenby a také zeď, která ji podpírá. Tento zásah zřejmě souvisí se dvěma průchody se segmentovými záklenky, později zazděnými, které ústily do dnes nepřístupných částí suterénu. U otvoru ve východní stěně mohlo být schodiště z přízemí. Sklep ve dvoře je začleněn do křídla hospodářských přístavků, přiléhajících k původní městské hradbě. Je zaklenut valenou klenbou, do níž je v jihovýchodním rohu proraženo schodiště ze dvora.³⁸⁸

Analýza stavby

Nejstarší konstrukce objektu jsou úseky gotického hrzení města a parkánové bašty, k nimž byla v 18. a 19. století postavena vlastní střelnice. Situování do prostoru parkánu jistě není náhodné a navázalo tak na starší tradici, kdy zde probíhaly střelecké slavnosti a cvičné střelby. Kamenná městská hradba vzniklá na základě privilegia krále Jana Lucemburského z roku 1327 je zachována v severní štítové zdi objektu a to v úrovni přízemí. Půlkruhová parkánová bašta, začleněná původně do sypaného valu, jehož zbytek je dosud zachován západně od muzea, je bezpochyby mladší, pravděpodobně až z konce 15. století nebo z první čtvrtiny století následujícího.

Dnešní podoba fasády muzea v duchu pozdního klasicismu je z roku 1872.³⁸⁹

³⁸⁸ Ibidem, s. 20-21.

³⁸⁹ Ibidem, s. 24-25.

5. 9 Kostel sv. Marka [34 – 48]

náměstí Svobody

1340

Dějiny stavby

Kdy vznikl litovelský chrám, mající pro naše země méně obvyklé zasvěcení, nedokážeme uspokojivě zodpovědět, neboť nemáme přímých archivních důkazů. Není však pochyb, že dějiny kostela jsou nedílně svázány přímo s dějinami vlastního města.

V době, kdy Přemysl Otakar II. pověřil lokátora Jindřicha Epicha založením nového města, existovala v místech dnešního Starého města již slovanská předlokační ves, v jejímž centru stál dnešní kostel sv. Filipa a Jakuba [10, 11], sloužící náboženským potřebám osadníků. Při vyměřování nového města lokátor samozřejmě pamatoval i na místo pro kostel, důležitou stavbu pro tehdejšího člověka. Kostel v jeho honosnější podobě však osadníci započali budovat až po postavení základů městské zástavby, neboť tento úkol byl prioritní – vázal na sebe důležitá panovníkova privilegia, která ve svém konečném dopadu napomohla urychlenému hospodářskému rozvoji mladého města.³⁹⁰

Rok výstavby dnešního farního kostela sv. Marka není přesně znám, ale je možné se domnívat, že se začal stavět nejspíše až v době, kdy již měla Litovel dokončeny své hradby, které nařídil v roce 1327 vystavět král Jan Lucemburský [4],³⁹¹ tedy kolem roku 1340. Původně patronátní právo nad novým kostelem měl panovník, ale v roce 1342 jej získala královna Eliška Rejčka, vdova po Václavu II., která měla na Litovli i věno.³⁹²

Nevyjasněnou záhadou zůstává, zpráva o kazateli Bedřichovi v Litovli, který v roce 1342 učinil věnování řádu sv. Ducha v Litovli. Ve zmíněné zprávě je všeobecná řeč o kazateli kostela města Litovle bez dalšího označení. Je jasné, že v tu dobu byl ve městě i jiný kostel než kostel Panny Marie řádu sv. Ducha – a to buď kostel sv. Filipa a Jakuba [10, 11], což se jeví jako nejpravděpodobnější, anebo kostel sv. Marka. Proti existenci kostela sv. Marka v tomto období však hovoří ta skutečnost, že první odkazy k němu se podle zápisů v Městské knize litovelské vztahují až v 80. letech 14. století, ačkoliv kniha počíná již rokem 1359.³⁹³

V knize, ve které se zaznamenávaly nejdůležitější události v životě města, je kostel uveden v roce 1382, kdy Jakob Sietrer, litovelský měšťan, poručil ke kostelu 4 hřivny grošů a

³⁹⁰ Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 63.

³⁹¹ Viz pozn. 59.

³⁹² Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 63.

³⁹³ Viz Kauerová – Vitek (pozn. 207), s. 4-5.

to tak, že se mají vyplatit 2 hřivny o velikonocích, 1 hřivna o sv. Janu a 1 hřivna na sv. Michala. O rok později věnoval Jakub Arnold ze Tří Dvorů 12,5 hřiven na vychování jednoho sirotka. Po jeho smrti měl připadnout celý obnos na stavbu kostela sv. Marka. V tu dobu již asi probíhala stavba kostela v gotickém slohu a na jeho stavbu se shromažďovaly finanční dary. Podle městské knihy se jednalo o několik odkazů – v roce 1382 Jakub daroval 4 hřivny, roku 1384 jistá Zelinková věnovala 1 hřivnu, 1386 Velko Kule s manželkou Lucií 4 hřivny i dům se zahradou.³⁹⁴

V té době Moravou začala zmítat válka markraběte Jošta a Prokopa, takže další zprávy o kostele chybí. Nato v roce 1399 postihlo Litovel vyhlášení papežského interdiktu, takže se mohlo uplatnit privilegium papeže klášteru sv. Ducha, který směl i nadále vykonávat církevní obřady, což se vztahovalo i na pohřbívání v klášterním hřbitově. Okolo kostela sv. Marka nesměli být pohřbívání žádní mrtví.

Peněžité odkazy měšťanů pro kostel sv. Marka se koncem 14. století stávají častějšími, můžeme tedy usuzovat, že kostel v tu dobu již patrně stál a sloužily se v něm i bohoslužby. Je pravděpodobné, že již stála hlavní chrámová loď s hlavním oltářem zasvěceným sv. Trojici, ale budování bočních oltářů začalo později. Toto tvrzení můžeme opřít o latinský originál listiny, kterou vyhotovila městská rada dne 8. února 1434.³⁹⁵ Jí byla založena fundace k vydržování kněze při oltáři s povinností sloužit 4 mše.³⁹⁶

O původu patronátního práva nad kostelem sv. Marka neexistují přímé doklady, ale prvotně příslušelo jistě patronátní právo zeměpánu jakožto držiteli královského města. Po smrti krále Václava II. přešla Litovel do majetku Elišky Rejčky, ta patronátní právo přenesla na jeptišky cisterciáckého kláštera na Starém Brně, které si jej ponechaly až do roku 1562.

Husitské hnutí zasáhlo samozřejmě i město Litovel. Nespokojenost se stavem církve, jejím bohatstvím a málo příkladným životem duchovních nakonec vyústila v revoluci, která ve svém důsledku otřásla postavením církve a přispěla tak k proměnám uvnitř jí samotné. V roce 1437 přepadl v noci hejtman táborský Pardus město Litovel, které počala jeho tlupa drancovat. Městu přispěly na pomoc ozbrojené oddíly z Olomouce a táborské posily. Při tomto plenění byl vyloupen i farní kostel sv. Marka, obrazy a bohoslužebné nádoby ukradeny, nebo dokonce na místě zničeny. Takto zneuctěný kostel musel být opětovně vysvěcen a tři oltáře znovu konsekrovány, což se stalo dne 15. října 1444. Zástupce tehdejšího olomouckého

³⁹⁴ Ibidem, s. 5.

³⁹⁵ Dnes je listina uložena ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Litovle, inv. č. 20, sig. A-II-3. Dvě pečeti z ní byly odtrženy z pergamenových proužků a ztraceny.

³⁹⁶ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 64.

biskupa Pavla, Vilém, znovu posvětil i hřbitov. Samotný kostel připadl k farnosti medelské, což způsobilo značnou nelibost zvláště bohatých litovelských měšťanů. K odloučení došlo v roce 1448, kdy abatyše Helena jakožto majitelka patronátního práva dala svolení biskupu Pavlovi, aby litovelští mohli ustanovit svého faráře. S tím vydal svůj souhlas i medelský farář Albert.³⁹⁷

V roce 1450 byl do Litovle dosazen na faru kněz Jiří a spolu s ním oltárníci pro oltář sv. Trojice, sv. Barbory a Navštívení Panny Marie. Karel Starší z Vlašimi, podkomoří markrabství Moravského, založil nadace ke kostelu sv. Marka, a to v roce 1464 a 1472.³⁹⁸

To, že chrám ke konci 15. století již v nějaké podobě stál, dokazuje i další věnování, a to z Městské knihy litovelské z roku 1485. Jistá měšťanka Clara poručila „*I hřivnu ke kostelu na sv. Marka na opravenie*“. Mohlo se jednat o dostavbu kostela či jeho opravu.³⁹⁹

Po husitských válkách vznikla náboženská bratrstva, která měla přivést lid ke katolické zbožnosti. V roce 1496 vzniklo v Litovli Bratrstvo Panny Marie a Evangelisty sv. Marka.⁴⁰⁰ Jeho členem byl i bohatý soukeník, majitel domu na náměstí [71 – 75], Lorenz Lang, který zřídil v roce 1524 nadaci 14 hřiven a 11 grošů pro nový oltář sv. Anny. Z této nadace byla pak financována přestavba kostela v renesančním duchu, na kterou dnes upomínají dva letopočty - jeden umístěný na zdobeném portálu sakristie (1532) a druhý na vnější severní zdi chrámu nad oknem sakristie (1529). Jaká byla renesanční podoba kostela sv. Marka, můžeme vidět na dřevorezu J. Willenbergera z roku 1593 [27].

Počátkem 16. století existovalo v kostele nejméně sedm oltářů, z nichž ke každému činili litovelští měšťané nadání, a to bez rozdílu, zda šlo o katolíky nebo věřící podobojí.

Vzdálená poloha Litovle a Brna nakonec přiměla abatyši Kateřinu Haugvicovou z Biskupic, aby vyměnila v roce 1562 své patronátní právo nad kostelem sv. Marka s pánem Úsova, Albrechtem Černoorským z Boskovic, za jiné farnosti poblíž Brna. Tímto se stalo patronátní právo majetkem pánů z Boskovic.⁴⁰¹ Albrecht dosadil na zdejší faru roku 1566 protestantského kněze Jiřího. V roce 1582 daroval Jan Šembera Černoorský z Boskovic⁴⁰² patronátní právo litovelským měšťanům.⁴⁰³

³⁹⁷ Ibidem, s. 64-65.

³⁹⁸ V roce 1479 činil kostelní kapitál sv. Marka 60,5 hřivny.

³⁹⁹ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 65.

⁴⁰⁰ Bratrstvo bylo zrušeno 1655. Více o bratrstvu: Vladimír Maňas, Bratrstvo Panny Marie a sv. Marka v Litovli, in: Vladimír Maňas, *Gotické klenoty v kapli sv. Jiří v Litovli*, Litovel 2012, s. 40-45.

⁴⁰¹ Viz Kauerová – Vitek (pozn. 207), s. 6.

⁴⁰² Viz pozn. 155.

⁴⁰³ Bylo jim odňato Karlem Eusebiem z Lichtenštejna v roce 1633.

Ke konci 16. století byla již Litovel zcela protestantským městem.⁴⁰⁴ Po Bílé hoře se i v Litovli prosadila násilná protireformace – luteránští kněží byli z města ihned vypovězeni a prvním katolickým farářem se stal Václav Berger.⁴⁰⁵ Při svém nástupu shledal ve městě jen 18 katolíků, ale již roku 1633 oznámil na konzistoř, že pouze dvě ženy jsou luteránského vyznání a ostatní vyznávají katolickou víru.⁴⁰⁶ V roce 1666 přišel do Litovle farář Ondřej Alexander Claar z Moravské Třebové. Právě za jeho působení vydal tehdejší panující kníže Karel Eusebius z Lichtenštejna příkaz na přestavbu kostela. Popis přestavby a její datování je nám dnes známo díky kamenné desce umístěné na jižní straně poblíž varhan a dále z popisu pamětních listin uložených v makovici věže litovelské radnice, které sepsal tehdejší městský písař František Stieff. Podle tohoto nápisu byla v roce 1677 stavěna, rozšířena a zaklenuta chrámová loď, ale presbyterium zůstalo staré. Věž byla postavena v roce 1699. Na proběhlou obnovu se dochovalo na kostele až do dnešních dnů několik památek. Nad jižním vchodem je v nadpraží vstupního portálu umístěn alianční erb lichtenštejnsko-ditrichštejnský (Kníže Karel Eusebius a Božena z Ditrichštejna). Lichtenštejnský znak najdeme ještě nad severním ochozem. Na východní straně kostela pod římsou presbytáře je znak města a letopočet 1675.⁴⁰⁷

Kostel byl 22. července 1741 slavnostně vysvěcen olomouckým biskupem Jakubem Ernestem hrabětem z Lichtenštejna. To už zde působil jako farář Kristian Ehrlich.⁴⁰⁸ V roce 1857 byl kostel vymalován a nově byl zbudován i hlavní oltář.

Listiny nalezené ve věži makovice z roku 1858 pojednávají o dalších osudech kostela sv. Marka. Jejich autorem byl městský purkrabí Donath Ulrich. Podle nich v roce 1855 byla věž kostela sv. Marka rozebrána, poněvadž byla už na spadnutí. Její dřívější podoba byla blízká radniční věži. Nově byla však opatřena jehlancem. Mezi lety 1900-1901 proběhla obnova tzv. Mariánské kaple, přistavěné k jižní chrámové lodi. Tehdy vznikla i výzdoba kopule.⁴⁰⁹ Mezi lety 1931-1932 byla provedena celková oprava kostela. Po skončení 2. světové války byl kostel poškozen a již v roce 1949 opraven. Avšak v březnu a v červenci

⁴⁰⁴ Výčet luteránských kazatelů při kostele sv. Marka: 1568 Jan (Janke), 1571-1574 Hanuš Figauške, 1575-1583 Ambrož Osvald, 1583 Martin, 1590 Eliáš Horný, 1593-1596 Ondřej Handel z Olomouce, 1596-1598 Filip Bradáč, 1598 Jeremiáš Getterus, 1599 Berting, 1601-1610 Daniel Berisch, 1617-1619 Kašpar Lambert.

⁴⁰⁵ Farářem zde byl mezi lety 1625-1636.

⁴⁰⁶ Mezi lety 1636-1653 zde působil Jiří Leopold a po něm Melichar Angel.

⁴⁰⁷ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 67-68.

⁴⁰⁸ Byl farářem do roku 1752.

⁴⁰⁹ Výzdobu kopule provedl prostějovský malíř J. Taschner a zpodobnil zde čtyři výjevy ze života Panny Marie – Narození, Zvěstování, Nanebevzetí a Korunování.

roku 1956 se přehnala nad Litovlí vichřice, která strhla střechu kostelní věže, takže musela být zhotovena nová.⁴¹⁰

V nedávné době byla v kostele opravena střecha, restaurován boční oltář, proběhla oprava fasád a vnějších omítek a kostel získal nynější vzhled.

Popis stavby

Kostel sv. Marka se nachází v severozápadním nároží městského jádra, v jehož pravidelně rozvržené pravoúhlé síti ulic byl pro jeho stavbu vynechán jeden blok. Prostor dnešního náměstí Svobody, v jehož středu je objekt situován, zabíral hřbitov, těsně před západním průčelím uzavřený městskou hradbou zbořenou v 19. století. Dnes je v těchto místech park, rozkládající se až k rameni řeky Moravy, protékajícím před někdejším parkánem.

V zástavbě obklopující kostel jsou rovněž solitérní památky vytvářející hodnotný urbanistický soubor – směrem na jih pozdně gotická kaple sv. Jiří [49 – 62] a severně od kostela je situován goticko-renesanční dům soukenického cechu [63 – 67].

Kostel sv. Marka tvoří orientované bazilikální trojlodí s pětiboce zakončeným podélným presbytářem, jehož plášť člení masivní opěráky. Jižní boční loď uzavírá na východní straně barokní mariánská kaple a na západě hranolová věž, mírně vyvázaná z čelního průčelí. K severní boční lodi na východě přiléhá patrová sakristie.

Západní průčelí střední lodi, k němuž zprava přiléhá věž a zleva hladké průčelí severní lodi, završuje trojúhelný štít, členěný kordonovými římsami na tři části, přičemž spodní jsou v osách dvou lizénových rámu prolomena úzká, půlkruhově zakončená okna, lemovaná jednoduchými plochými šambránami a ve střední části je hladká plocha vymezená subtilními pilastry, na něž jsou napojena po stranách volutová křídla. Na římsu nad pilastry dosedají kamenné koule a na vrchol trojúhelného frontonu je posazen kovový kohout.⁴¹¹

Před západní portál je představena drobná předsíň s trojúhelným štítem, uprostřed rozděleným plochým pilastrem a po stranách s plastickými volutami. Portál na čelní fasádě předsíně má jednoduché profilované ostění, zakončené půlkruhovým záklenkem, do jehož středu a patek jsou situovány masivní klenáky s motivem diamantu.

Půlkruhové okno, prolomené ve střední ose, má kamenné ostění s ušima v dolních rozích, profilované pouhým olištováním vnějšího okraje. V patkách záklenku a v jeho středu

⁴¹⁰ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 207), s. 12.

⁴¹¹ Ibidem, s. 17.

jsou opět klenáky s diamantem. Tento typ ostění je použit v různých variantách na všech fasádách kostela. Severní a jižní fasádu lodi člení lizénové rámy, v nichž jsou prolomena u bočních lodí okna ve dvou podlažích. Hlavní loď osvětlují půlkruhová okna. Severní strana lodi je čtyřosá, na jihu je namísto krajního pole vložena mírně ustoupená věž.

Severní a jižní portály jsou umístěny v protilehlé poloze do třetí osy od východu na fasádách bočních lodí. Oba jsou tvarovány stejně, tvořené pravoúhlým ostěním s ušima v horních rozích a segmentově prošlým překladem, do něhož je vykrojen vlastní vchod s půlkruhovým záklenkem. Do volných ploch cviklů jsou umístěny okřídlené andílčí hlavy. Ostění je podloženo plochými pilastry s římsovými hlavicemi, které jsou spolu s ostěním přepásány úsekem římsy v úrovni patek záklenku vstupu. Na uši dosedají ještě další hlavice tumbovitého tvaru, mezi nimiž je ve vlysu nápisová deska. Na zalamovanou nadřímsu dosedá dále rozeklaný segmentový fronton s piniovými šiškami, do něhož jsou vkomponovány kartuše s erby a nápisy.⁴¹²

Na vnější severní zdi je zasazen náhrobní kámen s reliéfní figurou Pavla Hauschilda z roku 1567 [40]. Náhrobní kámen je z pískovce, jeho výška je 200 cm a šířka 90 cm. Kámen je posazen 80 cm nad zemí. Je na něm vyobrazen muž v městském šatě, stojící, pravou nohu má mírně předsunutou. Pravou ruku má položenou na štítu, na němž jsou nůžky a dvě štětky, které svědčí o tom, že šlo o člena soukenického a postřihačského cechu. Na štítu se také objevují dva monogramy „PH“, tedy iniciály tohoto měšťana. Postava na náhrobku je 170 cm vysoká a je zasazena do oblouku. Náhrobek je lemován německým nápisem: „*Anno domini 1567. In den mittwoch nach Simoni Jude ist der Her Paule Hauschildt in Gott selig entschlafen. Der ewige Gott wol sich aller armen sinder erbarme und annemen.*“⁴¹³ Tento nápis v překladu zní: „*Léta Páně 1567. Ve středu po sv. Šimonu Judovi pan Paul Hauschildt odešel v Bohu k odpočinku. Necht' milostivý Bůh se slituje nad všemi ubohými hříšníky.*“⁴¹⁴ Náhrobek je mírně poškozen, a to v místě obličejové postavy. Je uražen nos, ret a brada. Zčásti je též poškozen nápis. Drapérie i jemné vzory jsou však dobře viditelné.

Na jižním portálu je umístěn alianční erb lichtenštejnsko-ditrichštejnský a latinský nápis s chronogramem (vyjadřující rok 1622). Na obou stranách jsou nalevo portálu v ploše

⁴¹² Ibidem, s. 17-18.

⁴¹³ Přepis převzat z: Marie Mlčochová, *Příspěvek k počátkům a současné podobě některých významných litovelských památek renesanční architektury a plastiky* (seminární práce), Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 1997, s. 1.

⁴¹⁴ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 207), s. 17-18.

lizény prolomena dvě okénka s jednoduchým ostěním, osvětlující vřetenová schodiště zpřístupňující empory nad bočními loděmi.

Štít mezi lodí a presbytářem člení ve dvou vrstvách hladké pilastry s římsovými hlavicemi nesoucí kladí a zcela nahoře je posazen trojúhelný fronton se zkoseným vrcholem, na němž je do kamenného soklu vsazen kovový patriarchální kříž. Do ploch mezi pilastry jsou prolomena mělká slepá okna – dole dvě půlkruhová a v horní etáži jedno pravoúhlé. Křídla štítu jsou v obou patrech konkávně prohnutá, zakončená stlačenými volutami. Obrys obohacují kamenné koule, piniové šišky a čučky.

Fasády Mariánské kaple, uzavírající na východě jižní boční loď, mají v nárožích ploché pilastry s profilovanými patkami a plastickými korintskými hlavicemi, na něž dosedá kladí s hladkým vlysem a masivní korunní římsou, napojenou na římsu boční lodi. Pilastry ve volném jihovýchodním nároží jsou podloženy. Kladí, včetně korunní římsy, se nad pilastry zalamuje. Na jižní fasádě je prolomeno rozměrné oválné okno s kamenným ostěním profilovaným při vnějším okraji páskou a členěným čtveřicí klenáků s diamantem. Na východní straně je menší oválné okno s jednodušším ostěním. Nad korunní římsou je ještě posazena nízká zděná nástavba završená subtilní římsou a v nárožích rovněž členěna nízkými lizénami. Z vrcholu stanové střechy kaple vyrůstá válcová lucerna členěná lizénami na čtyři pole, v nichž jsou okna s půlkruhovými záklenky. Měděná helmice zakrývající lucernu je opatřena ještě zlacenou makovicí.⁴¹⁵

Plášť presbyteria člení opěráky, jejichž čelní strany jsou vyzděny z pískovcových bloků. Opěráky spolu s fasádou obíhá předsazený sokl s horní zkosenou hranou a dále ještě původní podokenní římsa, profilovaná nahoře zešikmením a dole půlkruhovým vyžlabením. Ve vyšší úrovni jsou opěráky mělce odstoupeny a nahoře zakryty výrazně prohnutými kamennými stříškami s profilovanými římsami. Barokní okna v jednotlivých polích mezi opěráky jsou řazena do dvou pater. Pod korunní římsou je na východní straně polygonu závěru vezděn podélný kamenný blok s reliéfem dvojice ryb a letopočtu 1675. Plocha tří polí mezi opěráky na jižní straně presbytáře má segmentové zaklenutí a pultové stříšky tvořící niky pro umístění sousoší. Na čelní straně druhého opěráku od jihozápadu je vsazen kamenný profilovaný pravoúhlý rám.

Fasády jednopatrové sakristie jsou členěny jednoduchými lizénovými rámy, vyrůstajícími z předsazeného soklu. Přes lizény obíhá mezi patry plochá kordonová římsa. Okna v přízemí, situovaná mimo osy, jsou opatřena goticko-renesančním pískovcovým

⁴¹⁵ Ibidem, s. 18-19.

ostěním. V obou ostěních jsou do špalet vsazeny patrně původní, pravoúhlé, provlékané mříže z hranolových prutů. Nadpraží severního okna nese vytesané datum 1529. V prvním patře je od severu prolomena dvojice nevelkých oken a od východu jedno. Všechna jsou opatřena jednoduchým ostěním s olištovaným okrajem a mřížkou. Mezi okna na severní straně je zazděna drobná kamenná kartuš.

Průčelí věže jsou hladká, vyjma posledního zvonického patra, s okny obrácenými bez osového řazení na jižní stranu. Pouze nad prvním patrem je vedena kordonová římsa, a celá věž je završena bohatěji profilovanou korunní římsou, pod níž je veden hladký pás oddělený od plochy fasády další jednoduchou římsou. Z východní strany jsou pod touto římsou patrně zavěšené kapky, odkazující na nedochované členění pásu triglyfy a zřejmě i barokní vertikální řešení nároží věže lizénami nebo pilastry. Rovněž vstup do věže je situován od jihu a tvoří jej prostý, segmentově zaklenutý průchod s přímými špaletami, vzadu uzavřený jednoduchými dveřmi. Okénko v prvním patře má ostění s lomeným záklenkem, do něhož je vepsán kružbový motiv jeptišky. Okno dalšího patra má jednoduché okosené ostění a okno v posledním patře pod zvonicí lemuje barokní pravoúhlé ostění profilované jen tenkou páskou při vnějším okraji. Šambrány půlkruhových oken zvonice, otvírající se do všech stran, opakují vzor ostění s diamantovanými klenáky.⁴¹⁶

Hlavní vstup do kostela představuje západní předsíní skrývající starší portál. Prostora je zaklenuta křížovou klenbou, v bočních stěnách jsou zahlobeny niky se segmentovými záklenky. Portál s půlkruhovým záklenkem je opatřen členitou profilací, vyrůstající z rovněž profilovaných soklů. Záklenek je opatřen římsovými patkami a klenákem s reliéfním nápisem IHS.

Presbytář, využívající staršího obvodového zdiva, má podélný tvar s pětiboce ukončeným závěrem. Zaklenut je barokní klenbou, která je hladkými pasy členěna do tří obdélných polí a trojdílného závěrového pole. Nalezneme zde trojici zrcadel lemovaných profilovaným rámem. V zrcadlech jsou novodobé malby překrývající snad starší fresky.⁴¹⁷ Do každého pole klenby se vsekávají protilehlé páry lunetových výsečí, v jejichž čelech jsou prolomena okna. Oběžná římsa pod klenbou je nesena plochými pilastry s římsovými hlavicemi, na něž ještě dosedají kvádrové pilířky se zlacenými rozetami v ploše scházejícího

⁴¹⁶ Ibidem, s. 19-20.

⁴¹⁷ V jednotlivých zrcadlech jsou vyobrazení sv. Jan Křtítel a Evangelista Marek, nad oltářem sv. Trojice a při triumfálním oblouku Mojžiš na Sinaji přijímající desatero od Boha.

vlysového pásu kladí. Triumfální oblouk je utvářen stejnými, jen mírně předsazenými pilastry a pasem na hraně klenby.⁴¹⁸

Vstup do sakristie na evangelijní straně presbyteria je pozoruhodný pozdně gotickým sedlovým portálem, který je charakteristický prolínáním gotických a renesančních prvků [41, 42]. Z hladkých hranolových soklů, na nízkých deskách s oblým tvarováním,⁴¹⁹ se zešikmenou hranou a s jednoduchým profilem na hraně zešikmené horní plochy, vyrůstají vertikální pruty, které se posléze rozdvoují, jeden pokračuje nahoru, druhý se otáčí do sedla oblouku a posléze láme, aby opět pokračoval vertikálně vzhůru. Tři horizontální profily překladu se pak se všemi profily přetínají v nadpraží. Dva vnitřní profily portálu jsou pojednány ještě v gotickém duchu, třetí vnější je z části přetvořen již renesančním ornamentem – jeho vertikálně běžící část je pojednána kandelábrovým motivem, zatímco do oblouku se odpojovací část profilu má ještě gotickou formu. Všechny pruty mají vysoké vlastní soklíky. Soklíky dvou vnitřních prutů jsou pojednané tordováním a diamantováním, s odstíněným prstencem v horní části. Na ně navazuje oblý prut. Vnější vertikální pás s rovněž oddělenou soklovou částí má plochu soklu vyplněnu nízkým reliéfem vinných hroznů. Na tento sokl navazuje kandelábrový motiv na obou stranách souměrný, ač se v drobných detailech liší. Plocha překladu – zleva doprava: šestilistý květ s kulatým středem a s ostrým zakončením okvětních lístků – projmutá „váza“ – ptáček [42] – hrozen – osmilistý květ s kulatým středem a oblým zakončením okvětních lístků – letopočet 1.5.3.2. – osmilistý květ se středem a s oblým zakončením okvětních lístků – hrozen – ptáček s malým hroznem v ploše pod zobákem – projmutá „váza“ – šestilistý květ se středem a ostrým zakončením lístků. Šikmá plocha římsy obsahuje tyto motivy: tři lístky vertikálně položené – snopková váza – osmilistý květ se středem a oblým zakončením okvětních lístků – dvojitý tulipánový motiv vertikálně postavený – pecka – šestilistý květ se středem a ostrým zakončením okvětních lístků – projmutá „váza“ – vertikální lístek – ptáček – v ose motivu dva stonky s listy a hrozny různě pojednané – ptáček - „preclík“ – osmilistý květ se středem a s oblým zakončením okvětních lístků - „paruka“ – projmutá váza – vertikální lístky a kulička (rolnička).⁴²⁰

Barokní trojlodí má tři klenební pole. Boční stěny hlavní lodi člení ploché pilastry s profilovanými patkami a římsovými hlavicemi posazené na hladké kamenné sokly. Masivní

⁴¹⁸ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 207), s. 20-21.

⁴¹⁹ Jde o náznaky nárožních kamenů, které nejsou v interiéru stavby na místě, byly by spíše logické pro portál do exteriéru, kde nárožníky chrání portál v průjezdu.

⁴²⁰ Viz Bláhová (pozn. 212), s. 29-30.

zalamované kladí obíhající interiér tvoří zároveň patu valené klenby lodi a v hladkém vlysu je nad pilastry zdobeno motivy rozet a ve vpadlých polích jsou novodobé české nápisy. Do klenby se zasekávají tři páry protilehlých lunet, v jejichž čelech jsou situována okna. Předšazené klenební pásy jsou profilované, hrany lunetových výsečí jsou vytaženy do hřebínků a do středu každého pole jsou umístěna zrcadla se štukovým rámem. Mezi pilastry jsou prolomeny patrové arkády, otevírající se do bočních lodí a na empory nad nimi. Arkády jsou v obou patrech utvářeny stejně, mají půlkruhové záklenky s profilovanými archivoltami a římsovými patkami obíhajícími rovněž špaletu oblouků.

Kruchta s varhanami se do lodi otevírá rovněž vysokou půlkruhově zakončenou arkádou, do níž je vložen ještě mírně vystupující balkón s poprsní tvořenou dřevěnou balustrádou, užitou rovněž na bočních emporách. Prostora nad kruchtou je zaklenuta klenbou s párem širokých styčných lunet s drobným kruhovým zrcadlem ve středu. Do zdíva věže je zde zahlobena obloukově zakončená nika a na kruchtě je dále ve stejných místech zazděna nápisová deska, jejíž text se vztahuje k barokní obnově kostela.⁴²¹

Boční lodě mají tři pole křížové klenby, v jejichž středu jsou umístěna kruhová zrcadla. Klenuté pasy vyrůstají z předšazených pilastrů majících římsové hlavice stejné jako na mezilodních arkádách. Stejným zaklenutím jsou opatřeny i empory, přístupné vřetenovými schodišti v jihozápadním a severozápadním nároží bočních lodí. Severní loď je na západní straně ukončena kaplí, propojenou podkruchtím širokým vstupem a s lodí malými dveřmi v sousedství schodiště. Křížová klenba této prostory, do níž zasahuje těleso schodiště, je ve středu zdobena kruhovým zrcadlem.

Mariánská kaple má zkosená nároží, v nichž jsou zahlobeny půlkruhové niky se štukovými mušlemi v konchách. Vysoká necková klenba, dosedající na profilovanou římsu, je ve vrcholu prolomena kruhovou lucernou, zaklenutou rovněž kupolí vyrůstající z profilované římsy. Klenbu zdobí bohatá štuková dekorace. Kaple je do presbytáře i boční lodi otevřena arkádami. Další arkáda s balustrádou je z empory v patře.

Sakristie na evangelijní straně presbytáře je zaklenuta hvězdovou klenbou s klínovými žebry. Žebra vyrůstají ze stupňovitých římsových konzol. K západní stěně sakristie je přizděno těleso jednoramenného schodiště do patra, přesekávající klenbu. V jihozápadním nároží přístup zajišťuje pískovcový portálek pravoúhle zalomené profilace. Stejným ostěním je opatřen i výstup schodiště do místnosti v patře. Uzavřenou část schodiště osvětluje okénko s mřížkou prolomené do sakristie. Pod volnou partií schodišťového ramene je zahlobena

⁴²¹ Viz Kauerová – Vitek (pozn. 207), s. 21-22.

segmentově zakončená nika a zbylý úsek klenby na západní straně sakristie je příčně podklenut půlkruhovým pasem. Patro sakristie má nízkou křížovou klenbu. Výstup schodiště je opatřen dřevěným zábradlím z desek vykrajovaných do tvaru kuželek.⁴²²

Vnitřní prostor věže je trámovými stropy dělen do pěti podlaží propojených dřevěnými schodišti. Vnitřní stěny nejsou omítnuty a skladbou materiálu dokládají stavební vývoj památky. Obvodové zdi přízemí jsou vyzděny kompletně z lomového kamene. Ve východní stěně, asi 1 m nad stávající podlahou popsala Hana Myslivečková⁴²³ zazděný otvor zaklenutý segmentovým pasem z lomového kamene, který interpretovala jako původní vstup, zrušený po sekundárním navýšení podlahy. V současnosti je tento prvek pohledově nepřístupný. Lomové zdivo pokračuje do prvního patra. Na jižní straně je ostění lomeného okénka. Ve východní části severní stěny se nachází pravděpodobně původní vstup na kůr kostela, opatřený kamenným segmentovým záklenkem. Ve druhém patře je okno osazeno v segmentově zaklenuté nice. Asi 60 cm nad tímto oknem končí lomové zdivo. Okno dalšího podlaží je osazeno v segmentově zaklenutém výklenku a v protilehlé poloze je situován vstup na půdu ve stejně utvářené nice. U paty zvonického patra se zdivo zužuje a na ústupek je ukotvena dřevěná zvonová stolice, na níž je vyryt letopočet 1699. Zavěšeny jsou zde dva zvony. V krovu kostela zůstala na plášti věže zachována část původní renesanční omítky. Patrná je výzdoba severovýchodního nároží rytou sgrafitovou bosáží, střídající psaníčka čtvercová s obdélnými. Bosáž je ještě lemována zdvojeným pásem. Nad stávajícím vstupem do krovu z interiéru věže je dále patrný půlkruhový záklenek rozměrnějšího okna.⁴²⁴

Analýza stavby

Kostel sv. Marka je připomínán v četných odkazech až od 80. let 14. století. Ke konci 14. století však už můžeme předpokládat, snad vyjma věže, která zůstala nedotčená až do renesanční přestavby, vrcholně gotickou podobu kostela, včetně zaklenutého presbyteria a snad i lodi.

Z nejstarší fáze výstavby pochází dvě patra věže, nedávný archeologický průzkum⁴²⁵ však postupně odkryl pod podlahou dnešní stavby celý původní půdorys. V presbytáři bylo zjištěno menší kněžiště stejného tvaru jako stávající, v pětibokém závěru s opěráky. Na

⁴²² Ibidem, s. 22-23.

⁴²³ Hana Myslivečková, *Pozdně gotické a renesanční věže olomouckého okresu 1400-1620* (disertační práce), Katedra dějin umění FF UP, Olomouc 1979, s. 155.

⁴²⁴ Viz Kauerová – Vitek (pozn. 207), s. 23-24.

⁴²⁵ Karel Faltýnek, *Záchranný archeologický výzkum v kapli sv. Jiří a v kostele sv. Marka v Litovli, Památkový ústav v Olomouci 1999, Výroční zpráva, 2000, s. 76-83.*

evangelijní straně starého presbyteria byla dále odkryta menší sakristie, nahrazená v 16. století spolu s celým kněžištěm novostavbou. Původní vstup byl situován v ose dnešního portálu, zachovala se přízemní část jeho zešikmených špalet a úsek dlažby v ploše dveřního výklenku. Ze staré sakristie byla při přestavbě využita pouze její západní stěna, dosud zachovaná spolu s úsekem mladší navazující zdi v interiéru dnešní sakristie. Úsek průčelí náležel kapli přiléhající k sakristii. Archeologicky byla odkryta rovněž západní strana této kaple mírně obdélného půdorysu, stržená při barokní rekonstrukci kostela. Původní loď se půdorysně kryla s dnešní střední lodí raně barokní baziliky, jejíž mezilodní pilíře byly založeny na fragmentech starých základů. Západní průčelí bylo vůči dnešnímu ustoupené, napojené asi do středu severního průčelí věže. Odkryta byla torza vnitřních špalet západního portálu, mezi nimiž byla zčásti zachovaná stejná dlažba jako u portálu sakristie.

Z kamenické výzdoby vrcholně gotického kostela, kromě zmíněného soklu fasády presbyteria a některých detailů věže, známe ještě profilaci klenebního žebra, zachovaného ve zdivu goticko-renesančního kněžiště. Žebro má poměrně klínový profil s postranními výžlabky. Z kostela pochází zřejmě také rozměrný kruhový svorník s vegetabilním ornamentem, zhotovený ze stejného materiálu jakož i jiné detaily této stavební fáze. Svorník je druhotně zazděn vedle vstupu do Sochovy vily.⁴²⁶

Po husitských válkách byl kostel opraven a jeho úpravy probíhaly i ve druhé polovině 15. století. O goticko-renesanční přestavbu kostela v 1. polovině 16. století se zřejmě zasloužilo Bratrstvo Panny Marie a Evangelisty sv. Marka.⁴²⁷ Z výše uvedených archeologických zjištění je zřejmé, že byl stržen presbytář a sakristie starého kostela a na jejich místě bylo zřízeno rozměrnější kněžiště, prakticky stejně široké jako stará loď, která byla spolu s věží ponechána. Následnou barokní přestavbu přečkalo obvodové zdivo a v nezměněné podobě celá sakristie s hvězdovou klenbou.

Z ostatních prvků architektonické výzdoby kostela sv. Marka zůstal zachován portál sakristie [41], pocházející konkrétně z roku 1532. V jeho architektuře se sešly slohově a typově nesourodé prvky v originálním celku. Portál je pozoruhodný z hlediska praktického řemeslného uplatnění starých a nových slohových tvarů. Typem jde o pozdně gotický sedlový portál protínaných prutů, komponovaný do pozdně gotického portálového schématu pravoúhlého ostění s římsou v nadpraží. Gotické tvarosloví portálu opouští starší konstrukci (tektonické formy a modelování do hloubky) a přechází do převažujícího dekorativního řešení

⁴²⁶ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 207), s. 31-32.

⁴²⁷ Viz pozn. 400.

plochy. Renesanční prvky jsou užity dekorativně, bez tektonického pojetí a konstrukčních souvislostí. Kameníci dosazují tyto prvky do konstrukce portálu v několika formách – jako renesanční obměnu gotického prutu, jako průběžně položený renesanční ornament do vlysu i do plochy portálové římsy, jako dekor abstrahovaných motivů lidového umění volně položený na plochu a konečně proměnou formy gotických prvků. O jiném duchu výrazu vypovídá i dekorativní užití reliéfního letopočtu 1532 v ose nadpraží portálu.

Užití jednoduché ornamentiky a formy jednotlivých prvků velmi připomíná detaily užívané ve štukové výzdobě štítů lidových staveb, dveří, okenic nebo lidového nábytku. Na portále je suplováno renesanční tvarosloví v podobě, kterou si autor pravděpodobně někde zapamatoval z viděného díla a kterou dle svého výtvarného cítění, zkušenosti a schopnosti zopakoval a zakomponoval do jemu známé starší konstrukce.

Základní rozvrh portálu sakristie sv. Marka potvrzuje jeho místo ve skupině portálů s protínanými pruty, vedle portálů z kaple sv. Jiří v Litovli [49 – 62], se k nim připojuje portál ve věži hradu Sovince [43]. V jednodušších formách také portál v patře západního průčelí radnice v Olomouci [44] nebo portálu v interiéru z domu č. p. 15 na Masarykově náměstí v Prostějově [45].

Kameníci ve 30. letech 16. století začínají přejímat renesanční ornamentiku a detaily, počátek tohoto procesu můžeme hledat u portálu sakristie nebo u honosného portálu tzv. Langova domu v Litovli z roku 1542 [72]. Na kamenických ozdobách portálů domu Lorenze Langa je tvarosloví slohově jednotné, ale některé motivy jsou znázorněny stejně naivně (např. bazilišci v nadpraží portálku v někdejší vstupní hale při náměstí).⁴²⁸ Autor portálu sakristie není znám, ale v badatelské historii se objevuje možný investor, kterým by mohl být již zmíněný litovelský soukeník Lorenz Lang.

Proveniencí je portál sakristie zařazovaný k slezské renesanci⁴²⁹ nebo je naopak srovnáván s rakouskými památkami v Podunají.⁴³⁰ Nastíněny byly jeho možné autorské souvislosti s portálem domu č. p. 67 v Uničově.⁴³¹ Ke stejnému stylovému proudu jako portál sakristie patří také portál domu č. p. 55 v Lošticích, dnes v arboretu Bílá Lhota, který byl vytvořen před rokem 1541 pro Hanuše Haugvice z Biskupic [46],⁴³² anebo portál kostela sv.

⁴²⁸ Viz Bláhová (pozn. 212), s. 28-30.

⁴²⁹ Eva Šamánková, *Architektura české renesance*, Praha 1969, s. 20.

⁴³⁰ Viz Myslivečková (pozn. 200), s. 21-29.

⁴³¹ Viz Hlobil (pozn. 208), s. 224.

⁴³² Viz Hlobil (pozn. 131), s. 189.

Bartoloměje v Dlouhé Loučce ⁴³³ datovaný letopočtem 1535 [47]. Přímou obdobu tohoto typu spojení pozdně gotického kompozičního schématu a raně renesančního dekoru však nenacházíme.⁴³⁴

Z raně renesanční přestavby sakristie se kromě uvedeného portálu zachovala ještě dvě okenní ostění na severní a východní stěně, z nichž jedno je datováno letopočtem 1529 [48]. V sakristii se nachází také obdélný portálek, jehož profilace je příbuzná nejen utvářením okenních ostění, ale i některým architektonickým detailům soukenického cechovního domu [63 – 67] a částečně i radnice [14 – 27].⁴³⁵ Nedlouho po dokončení sakristie bylo zřejmě zřízeno ještě její patro, což vyvolalo nutnost vybudování schodiště, které bylo přistavěno k západní stěně v interiéru přízemí, kde jím byla prolomena starší klenba. Detaily schodiště jsou ztvárněny totožně s okny sakristie, lze tedy předpokládat nepříliš vzdálený časový úsek od zaklenutí sakristie a vybudování jejího patra.

Snad ještě v první polovině 16. století byla dostavěna věž kostela do podoby známé z Willenbergerova dřevořezu z roku 1593 [27]. Věž je zde završena atikou nezřetelného tvaru, nejpravděpodobněji zakončenou hřebenem z cimbuří.

Renesančně přestavěný kostel, poznamenaný ještě v letech třicetileté války nedostatečnou údržbou a pravděpodobně také předcházejícím požárem města v roce 1623, se nacházel ve druhé polovině 17. století ve značně zchátralém stavu, takže v roce 1675 bylo přikročeno k celkové rekonstrukci. S postupem přestavby nás může seznámit kamenná nápisová deska na kůru, která uvádí, že roku 1675 byla zbořena stará loď, nahrazena rozšířenou novostavbou.⁴³⁶ Zmíněným požárem byla zasažena také věž.

Přestavba kostela z let 1675-1680 dala tomuto litovelskému chrámu v zásadě jeho dnešní podobu. Bylo nově od základů vybudováno bazilikální trojlodí s emporami nad bočními loděmi. Stěny interiéru byly pročleněny pilastry se zalamaným kladím, mezi ně byly prolomeny obloukové mezilodní arkády a arkády empor. Exteriér byl řešen prostými lizénovými rámci. Dále došlo k přestavbě presbyteria a i k úpravě opěráků do dnešního tvaru. Oprava věže proběhla až v roce 1699 za vedení olomouckého stavitele Adama Glöckela.⁴³⁷

⁴³³ Viz Čehovský (pozn. 210), s. 117-118.

⁴³⁴ Petr Čehovský, *Raně renesanční portály moravských kameníků na Olomoucku* (diplomová práce), Katedra dějin umění FF UP, Olomouc 2003, s. 22.

⁴³⁵ Viz Myslivečková (pozn. 200), s. 22.

⁴³⁶ Provedl ji stavitel Melchior Donek.

⁴³⁷ Viz Kauerová – Vitek (pozn. 207), s. 32-33.

5. 10 Kaple sv. Jiří [49 – 62]

nároží Komenského ulice a náměstí Svobody

1484

Dějiny stavby

Založení kaple sv. Jiří není doloženo písemnými prameny, avšak nedávno ukončené restaurátorské práce⁴³⁸ v jejím interiéru odkryly vedle původní freskové výzdoby také pamětní nápis na poprsní kruchty [56], který připomíná dokončení kaple v roce 1484 a její obnovu v roce 1580. Město Litovel v té době držel v zástavě šlechtický rod pánů z Vlašimi.⁴³⁹ Můžeme tedy usuzovat z reliéfního erbu na svorníku prvního klenebního pole, že Vlašimové byli hlavními fundátory stavby. S pány z Vlašimi, kteří od roku 1436 drželi v zástavě úsovské panství, byla Litovel spojena od roku 1440, kdy byl zdejším hejtmanem jmenován podkomoří Markrabství moravského, Karel st. z Vlašimi.

Za působení pánů z Vlašimi vzrostl v Litovli, dříve převážně německém městě, počet českého obyvatelstva. Roku 1472 byl ke kostelu sv. Marka [34 – 48] povolán český kazatel, placený stejně jako kazatel v německém jazyce a farář u sv. Marka z úroku nadace založené Karlem st. z Vlašimi.⁴⁴⁰ Zatímco němečtí obyvatelé Litovle byli v této době katolíky, Češi přijímali podobojí. Vlašimové, stejně jako později Boskovicové,⁴⁴¹ byli v otázce víry tolerantní. O bezproblémovém soužití obou konfesí svědčí situace na počátku 16. století, kdy litovelští měšťané činili nadání k oltářům ve farním kostele sv. Marka bez rozdílu vyznání.⁴⁴²

Národnostně i nábožensky smíšené obyvatelstvo se přesto stalo zřejmě jedním z hlavních podnětů ke stavbě nového svatostánku pro česká kázání a věřící podobojí. V městské knize se roku 1497 hovoří v souvislosti s kaplí jako o „*circulus Bohemorum*“.⁴⁴³ Ve stejném roce zde nacházíme také záznam o tom, že jistý „*Bricci ze Šternberka dlužen jest...pocitivému knězi Longinovi k oltáři sv. Michala v kapli, nynějšímu i budoucímu,*

⁴³⁸ Restaurování kaple sv. Jiří proběhlo v letech 2010-2011.

⁴³⁹ Viz Pilnáček (pozn. 107), s. 131.

⁴⁴⁰ Viz Pinkava (pozn. 9), s. 66-67.

⁴⁴¹ Viz Pilnáček (pozn. 107), s. 32.

⁴⁴² Jana Hrbáčová – Helena Zápalková, Kaple sv. Jiří v Litovli, in: Helena Zápalková (ed.), *Kristus z Litovle: restaurování 2007-2010* (kat. výst.), Olomouc 2011, s. 41.

⁴⁴³ Kaple bývá někdy označována za kapli českou či moravskou.

*moudrým a opatrným pánům purkmistru a radě města Litovle...*⁴⁴⁴ Kaplí je nepochybně míněna kaple sv. Jiří, která je zde nazývána hřbitovní kaplí.⁴⁴⁵

Podací právo ke kostelu sv. Marka a tedy i ke kapli sv. Jiří v Litovli měly cisterciačky z kláštera na Starém Brně, na které je přenesla roku 1342 královna Eliška Rejčka. V souvislosti s vypleněním farního kostela husity byla farnost v roce 1444 spojena s medlovskou. Teprve roku 1448 cisterciačky vyhověly žádosti města, aby byla litovelská fara osamostatněna a měla vlastního faráře.⁴⁴⁶ Podací právo si cisterciačky ponechaly až do roku 1562, kdy se jej vzdala abatyše Kateřina Haugvicová z Biskupic ve prospěch Albrechta Černohorského z Boskovic a na Úsově, který dosadil na zdejší faru protestantského kněze Jiřího.⁴⁴⁷ Jestliže se tedy fara při kostele sv. Marka stala již v této době protestantskou, kaple sv. Jiří sloužila patrně nadále českým utrakvistům. V roce 1582 daroval Jan Šembera Černohorský z Boskovic patronátní právo ke kostelu sv. Marka a kapli sv. Jiří litovelským měšťanům, to jim bylo odňato až roku 1633 Karlem Eusebiem z Lichtenštejna. Z uvedených skutečností vyplývá, že teprve na konci 16. století a až do bitvy na Bílé hoře byla Litovel zcela protestantským městem (luteránským).⁴⁴⁸

Kaple sv. Jiří sloužila v letech 1592-1610 jako pohřební kaple českých luteránů. Dle protestantské matriky zde bylo tehdy uloženo třináct zámožných měšťanů české národnosti.⁴⁴⁹ Po bitvě na Bílé hoře byl roku 1624 z Litovle vyhnán poslední luteránský pastor a prvním katolickým farářem se poté stal Václav Berger. Díky násilné rekatolizaci se ke katolické víře hlásila brzy většina obyvatel. Kaple však byla v této době využívána zřejmě jen o velkých svátcích. Za třicetileté války, když byla Litovel dobyta švédským vojskem, došlo zřejmě k jejímu výraznějšímu poškození a zdá se, že nějakou dobu byla dokonce odsvěcená. V uničovských děkanských matrikách nalézáme v letech 1641 a 1690 zvláštní zmínku o kapli při farním kostele, u které není známo zasvěcení, a připomínku, že zde roku 1601 sloužil farář dobrovolně mše o velkých svátcích a adventu. Kaple v této době neměla vlastní majetek a veškeré výlohy byly hrazeny z peněz farního kostela.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ Slavomíra Kašpárková, *Kaple sv. Jiří. Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1987, s. 1.

⁴⁴⁵ Viz Bezděčka (pozn. 14), s. 96. Viz Šlězár (pozn. 205), s. 49. Oba autoři se však domnívají, že hřbitovní kaple byla zasvěcena sv. Michalovi.

⁴⁴⁶ Viz Šik (pozn. 16), s. 38-39.

⁴⁴⁷ Údaj o obsazení fary protestantským knězem se v literatuře liší: Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 65 uvádí rok 1566. Viz Pinkava (pozn. 9), s. 77 uvádí rok 1563. Viz Kux (pozn. 6), s. 53 se domnívá, že šlo o rok 1567.

⁴⁴⁸ Viz Hrbáčová – Zápalková (pozn. 442), s. 42.

⁴⁴⁹ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 71.

⁴⁵⁰ Viz Kašpárková (pozn. 444), s. 3.

Bohatší liturgický provoz zaznamenáváme až v průběhu 18. století, kdy se zde konaly pobožnosti třináctkrát do roka a o významných svátcích. Z testamentu Veroniky Cecílie Gärtlarové ze 4. března 1714 se dovídáme také o odkazu na pořízení zvonku do sanktusníkové věžičky. Její přání bylo však realizováno až v roce 1762. V letech 1751 a 1756 byly dle uničovských děkanských matrik při kostelíku sv. Jiří založeny postupně dvě nadace: pro držení stálého kaplana s povinností denně sloužit mši a na česká kázání pro přiřazené okolní obce.⁴⁵¹ Nejmladší uničovská děkanská matrika z roku 1777 uvádí tři oltáře v kapli sv. Jiří – hlavní zasvěcený Ježíši Kristu a dva boční oltáře zasvěcené Bolestné Panně Marii a Svatého Kříže.⁴⁵² Další zpráva se v pramenech objevuje až v roce 1882, kdy se kaple stala majetkem kostela sv. Marka, ke kterému byly následně v roce 1892 přesunuty i české mše. Kaple, v této době využívaná již pouze na svátek Svatých Tří králů a na Velikonoce, byla opravována ještě počátkem 20. století.⁴⁵³

Po roce 1945 byla kaple odsvěcena a využívána jako kostelní depozitář. V 60. letech 20. století došlo k jejímu převedení do správy Vlastivědného muzea v Olomouci, které v 80. letech započalo opravy vnějšího pláště. Rekonstrukce však nebyla dokončena. V roce 1989 byl v interiéru proveden sondážní průzkum⁴⁵⁴ a kaple byla posléze navracena Římskokatolické církvi. Povodně v roce 1997 výrazně narušily statiku stavby, komplexní památkové obnovy se kaple dočkala až v průběhu let 2009-2011.⁴⁵⁵

Popis stavby

Kaple sv. Jiří je orientovaná a také souběžná s farním kostelem sv. Marka. Jedná se o jednodílnou stavbu s trojbokým závěrem presbytáře [51]. Interiér osvětluje celkem šest úzkých špaletových oken zdobených plaménkovými kružbami [52], tři z nich se nachází v presbytáři a další jsou v ostatních stěnách zastoupena po jednom. Všechna mají hladkou rozevřenou špaletu s bankálem a jsou uzavřena dvojdílnou kamennou výplní s kružbou. Vertikální části výplně jsou ukončeny jeptiškou s půlkruhovým zakončením, jen ve středním okně závěru s oslím obloukem. Záklenky oken obsahují kružby několika vzorů s plaménkovým nebo

⁴⁵¹ Viz Kašpárková (pozn. 444), s. 3 uvádí, že obnos velkorysé nadace bratří Františka Mořice a Josefa Jana Engemanových z roku 1756 činil 3670 zlatých. Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 71 uvádí sumu 3640 zlatých.

⁴⁵² Viz Hrbáčová – Zápalková (pozn. 444), s. 42.

⁴⁵³ V roce 1903 dostala novou fasádu.

⁴⁵⁴ Leoš Mlčák, *Průzkum interiéru kaple sv. Jiří v Litovli*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1989.

⁴⁵⁵ Kaple byla slavnostně otevřena veřejnosti 24. března 2011. V dnešní době slouží k nedělním večerním bohoslužbám, výuce náboženství, různým hudebním vystoupením či výstavám.

trojlistým motivem. Většinou je užito dvojice motivů vertikálně položených, hlavou dolů nebo nahoru. Ve středním okně závěru kaple je komponována dvojice trojlistů nad oslími oblouky jeptišek. Odlišný srdčitý motiv je vložen i do jižního okna. V kružbě severního okna závěru zůstala zachovaná další kamenická značka na stavbě.⁴⁵⁶

Stavba je přístupná dvěma portály. Severní portál [53] prolomený v severní stěně lodi sloužil pravděpodobně jako hlavní vstup do kaple. Pravoúhlý sedlový portál s nadpražím lomeného oblouku je řešen s nepoměrně vysokým odstupněným soklem složeným ze dvou částí. Z vysokého soklu vyrůstají pruty s vlastními tordovanými soklíky s trojitým prstencem, s bohatým přetínáním ve dvou úrovních (překlad, lomený oblouk). Tympanon vyplňuje vysoký reliéf se zobrazením Ukřižovaného Krista. Druhý portál [53], umístěný uprostřed západní zdi, je lomený s přetínanými pruty, které vyrůstají z vysokého soklu. Pruty profilů mají jednotlivé vlastní tordované soklíky s dvojitým prstencem. V pravé špaletě nese jednoduchou kamenickou značku. Na ostění obou portálů nacházíme četné, hluboké a ostré vrypy pocházející zřejmě od křesání ohně při velikonoční vigílii Bílé soboty, které svědčí o dlouhodobé tradici liturgického využívání kaple v době Velikonoc.⁴⁵⁷

Jednolodní prostor kaple je zaklenutý hvězdovou síťovou klenbou s hlubokými výsečemi, bez architektonického oddělení závěru kaple a lodi [54]. Kratší výseče v západním poli klenby souvisejí s existencí kůru již od počátku stavby. Klenební obrazec je traktován do pěti polí – pole závěru a čtyři obdélná pole, žebra klenby zabíhají do západní zdi. Klenba je ve vrcholu sepjata čtyřmi kamennými svorníky ve tvaru kvadrilobu. Krajní svorníky ve vrcholu klenby nesou reliéfní znaky, svorníky uprostřed jsou zdobeny malbou. Na prvním svorníku nad presbytářem se nachází erb pánů z Vlašimi [55] v podobě dvou červených supích hlav. Čtvrtý svorník nad kruchtou nese reliéfní znak města Litovle – štít se dvěma rybami. Na druhém svorníku je zobrazena sv. Kateřina se svými atributy mečem a kolem. Třetí svorník vyplňuje malba archanděla Michaela s mečem a váhami Posledního soudu v rukou. Oba kvadriloby jsou po stranách doplněny malovanými rozetami.

Po obvodu v místech kontaktu každé trojice žebor je umístěno sedmnáct kolčích štítků, které nesly malby zřejmě smyšlených erbů, to můžeme pozorovat na historických snímcích

⁴⁵⁶ Okna byla osazena novodobými vitrážemi pravděpodobně v 80. letech 20. století. Vitráže byly zhotoveny podle návrhů akad. malíře Karla Rechlíka.

⁴⁵⁷ Nad původem rýh se zamýšlí v literatuře podrobněji Eduard Wondrák, *Vavřínek Span ze Spanova (1530 - 1575)*, Olomouc 1980, s. 62-94. Uložen ve Státním okresním archivu Olomouc sig. A 2623. Wondrák předpokládá, že pískovcového prachu z těchto rýh bylo užíváno k léčebným účelům.

kaple. Až díky restaurátorským pracem⁴⁵⁸ byly objeveny postavy světců a erbů pod nimi. Je zřejmé, že všechny štítky byly v průběhu času podle potřeby přemalovávány, což dnes znesnadňuje jejich identifikaci. Některé z kolčích štítků jsou zachovány jen fragmentárně, některé se dají úspěšně poznat. S jistotou můžeme identifikovat Veraikon umístěný přímo nad oltární menzou. Pokud půjdeme podél jižní stěny směrem ke kůru, uvidíme na štítcích krále Davida stojícího na hradbách s více čitelnou nápisovou páskou. Následují dva neidentifikovaní světci, jeden s mečem, druhý se čtecí páskou. Za nimi se nachází sv. Ondřej. Dalších osm kolčích štítků představuje znaky zemí, kterým vládl Matyáš Korvín nebo erby šlechtických rodů v jeho službách – znak Horního Slezska (zlatá orlice na modrém poli), erb Kostů z Postupic (černé hrábě v červeném poli), erb samotného Matyáše Korvína (havran nesoucí prsten). Poslední v řadě je erb, který je díky přemalbám špatně čitelný, avšak prosvítají zde červené a bílé vodorovné pruhy, podle kterých by mohlo jít o znak Uherského království. Podél severní stěny od kůru směrem do presbytáře nalezneme – znak města Brna (dvakrát stříbro-červeně dělený štítek), znak Doního Sazka (vpravo hledící černá orlice na zlatém poli), erb pánů z Boskovic (stříbrný hřeben v červeném poli), znak města Litovle (dvě stříbrné ryby v modrém poli). Erb, který následuje, nebyl doposud identifikován a další kolčí štítek vedle něj se nedochoval. Zbývající dva štítky představují polopostavy sv. Pavla a sv. Petra s klíči.

V průběhu restaurátorských prací se podařilo také odkrýt doposud neznámou středověkou renesanční výmalbu nejen na klenbě, ale také v presbytáři, na jižní stěně kaple a na kůru. Z přízemí v jihozápadní části vede schodiště na kůr. Podél stěn schodiště i na samotném kůru byly nalezeny různé kresby (např. erb se dvěma klíči) či texty psané v češtině, němčině nebo latině. Velice cenným zjištěním bylo objevení kartuše s daty podávající svědectví o historii této památky. Kartuš, umístěná uprostřed kruchty, je zdobená dvěma maskarony a rolverkem ověšeným olivovými ratolestmi [56]. Její nápis uvádí, že kaple byla postavena v roce 1484 a obnovena roku 1580 s přístavbou kamenného kůru a kazatelny:

*„Letha 1 4 8 4 Gest tato czeska kapla
wistawena Gest Szasze obnowena 1 5 8 0
ktomu kameni kuru y ka
kazatelnice Udelati dali.“⁴⁵⁹*

⁴⁵⁸ Marie Dočekalová, *Kaple sv. Jiří. Litovel. Restaurátorská zpráva*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 2010.

⁴⁵⁹ Přepis převzat z: Marie Dočekalová, *Kaple sv. Jiří. Litovel. Restaurátorská zpráva*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 2010, s. 5.

Do závěru 16. století lze datovat fragment malovaného renesančního epitafu, který se zachoval na stěně epištolní strany presbytáře [57]. Jak víme z dochované protestantské matriky, kaple tehdy sloužila jako pohřební. Epitaf je tvořen rozsáhlým latinským a českým textem, doprovázeným v pravém dolním rohu dvěma klečícími postavami ženy a dítěte, adorující pravděpodobně kříž. Epitaf je uzavřen do rolverkového rámu završeného kyticemi listů a granátových jablek. Nápis, kombinující humanistickou kapitálu a pozdně gotickou frakturu, dnes není příliš čitelný, dochované fragmenty však nasvědčují tomu, že se jedná o citáty z Bible a klasické literatury. U úvodního textu „*HODIE MIHI CRAS TI/BI, METAM PROPERAMUS AD / UNAM, SIB...*, 38 CA(P)“⁴⁶⁰ je možno uvažovat o původu z *Consolatio Ad Liviam* PseudoOvidia či Ovidiových *Metamorfóz*.⁴⁶¹ V dalším textu je více zřetelný citát „*ORTUS CUNCTA (SUOS) REPETUNT MATREMQUE REQUI(IRUNT) / ET RE(DI)TIN (NIHILUM), QUOD FUIT ANTE (NIHIL)*“⁴⁶² z Maximianovy *Elegiarum Liber*.⁴⁶³ Zdá se, že mnohé texty jsou citovány volně nebo se jejich znění liší podle různých edic, což komplikuje identifikaci. V minulosti byly také zřejmě několikrát opravovány a již nezřetelná písmena nemusela být znovu obnovena v původní podobě. Česky psaný nápis provedený gotickou frakturou se vztahuje k pochovaným zemřelým. Z fragmentárně dochovaného textu se zatím podařilo přečíst tyto zlomky: „*Letha pani(e) 159.../ v orlogy.../ S(wa)tý mattyas syn w.../ z(s)ta...50...(h)odin Le(tha)...1(5)93.../krysta...15...(K)aterzina dc(era).../ stari 4 l(eth)a...“*. Ve spodní části epitafu pak stojí: „*kdožkoli...do chramu panie/ wchazyte katarzi.../ (Lap)is na(sz) wezmi kupr(ikladu)...“*⁴⁶⁴

Za nejvýznamnější objev v souvislosti s restaurováním interiéru kaple lze nepochybně považovat malířskou výzdobu jižní stěny lodi, v prostoru vymezeném prvním klenebním polem. Jde o vzácně dochovanou fresku představující výjev sv. Jiří bojujícího s drakem, datovanou nápisem do roku 1485 [58]. Ústřední postavou výjevu je sv. Jiří zobrazený jako rytíř na koni, oděný do dobové zbroje a opásaný mečem. V rukou drží kopí, jehož hrot se zabodává do tlamy draka ležícího před ním. Půvabná tvář světce je lemována prstenci plavých vlasů spoutaných čelenkou. V levém horním rohu je vyobrazena klečící princezna s rukama sepjatýma při modlitbě. V pravém horním rohu vidíme budovu hradu s opevněním. Pozadí je vyplněno rozvilinami. Celý výjev je uzavřen malovaným rámem, který je zdoben motivem

⁴⁶⁰ Přepis převzat z: Jana Hrbáčová – Helena Zápalková, Kaple sv. Jiří v Litovli, in: Helena Zápalková (ed.), *Kristus z Litovle: restaurování 2007-2010* (kat. výst.), Olomouc 2011, s. 44.

⁴⁶¹ Viz Hrbáčová – Zápalková (pozn. 442), s. 44.

⁴⁶² Viz pozn. 460.

⁴⁶³ Viz Hrbáčová – Zápalková (pozn. 442), s. 44.

⁴⁶⁴ Viz pozn. 460.

dubových listů ovíjejících se kolem žerdi. V horní části rámu se nachází nápis provedený gotickou frakturou „ANO DOMINI MILESIMO CCCCLXXXV“, v překladu „Léta páně tisíc 485“. Tři iluzivní skoby v horní části rámu fresky naznačují, že se jedná o iluzivní tapisérii, která měla působit dojmem zavěšené textilní dekorace. Pravděpodobně na konci 16. nebo na počátku 17. století byla nástěnná malba sv. Jiří překryta vápennou líčkou a přemalována čistě ornamentální malbou dekorativního baldachýnu, provedenou v černém tónu. V 18. století byl pak v těchto místech osazen monumentální, sochařsky pojednaný oltář sv. Kříže.⁴⁶⁵

Nalevo od této fresky byl také objeven iluzivní rám obrazu, také se po celém obvodu stavby nachází deset konsekračních křížů, obvykle je jich dvanáct, tady byly dva pravděpodobně překryty kruchtou.

V přízemí nalezneme tři výklenky, dva na jižní stěně a jeden po levé straně severního portálu. V ostění tohoto portálu byly objeveny malby – v pravé části fragment textu začínajícího na *Sanc...* a v levé části kresba erbu rodu Boskoviců [8].

Analýza stavby

Kaple sv. Jiří byla vystavěna jako hřbitovní kaple v areálu středověkého městského hřbitova při kostele sv. Marka. Umístěna byla jižně od gotického kostela sv. Marka, do prostoru hlavního přístupu do areálu hřbitova od města Kostelní ulicí, která vedla z náměstí ke hřbitovní bráně. Kostelní ulice spojovala dvě důležitá místa pozdně středověkého města – náměstí s institucemi městské a zeměpanské správy a církevní areál kostela s kulturním zázemím města. Stavba kaple sv. Jiří hrála v tomto prostředí důležitou roli. Litovelští měšťané kapli míjeli při každé návštěvě kostela či hřbitova.

Kaple byla částečně položena na archeologicky zjištěné starší ohradní zdi hřbitova a jejím zdívem byly porušeny starší hroby.⁴⁶⁶ V severním sousedství kaple byly zjištěny zbytky starší stavby.⁴⁶⁷ Umístění kaple sv. Jiří do prostoru jižně od kostela nebylo náhodné.

O funkci kaple svědčí její umístění v jižním prostoru hřbitova, stejně jako pojetí stavby a charakter její výzdoby. Je drobnou stavbou s neděleným vnitřním prostorem, v západní části se zpěváckým kůrem. Stojí souběžně s presbytářem kostela sv. Marka jako jeho stavební protipól.

⁴⁶⁵ Viz Hrbáčová – Zápalková (pozn. 442), s. 44-45.

⁴⁶⁶ Viz Bláhová (pozn. 213), s. 46.

⁴⁶⁷ Viz Šlězár (pozn. 197), s. 49.

Funkci kaple mohou naznačovat i další historické drobnosti. Například dochovaná mobilní socha Ukřižovaného Krista s volnými pažemi,⁴⁶⁸ pravděpodobně z inventáře kaple. Důležité mohou být i historické údaje o užívání kaple v době velikonočních pobožností. Konkrétním dokladem užívání jsou hluboké rýhy na portálech kaple.⁴⁶⁹ Konečně i zasvěcení kaple sv. Jiří se váže datem k jarní obnově a takto do velikonoční doby. Obsah svatojiřské legendy s naznačeným obsahem souzní.

Při absenci písemných pramenů může k bližšímu dokreslení funkce stavby přispět malířská výzdoba kaple, kupříkladu freska s výjevem sv. Jiří bojujícího s drakem. Tato freska má představovat iluzivní tapisérii, která měla působit dojmem zavěšené textilní dekorace. Je známo, že tkané tapisérie byly oblíbenou, ale velmi nákladnou součástí výzdoby chrámových interiérů. Chudším kostelům a kaplím zbývala levnější varianta v podobě nástěnných maleb, které vytvářely podobný efekt. Fresky v podobě iluzivních jednobarevných drapérií, byly v této době běžné a dochovaly se v mnoha chrámových interiérech. Mnohem vzácnější jsou však malby pojaté jako figurálně zdobené tapisérie. Možnou paralelu můžeme hledat s nástěnnou malbou sv. Jiří zabíjejícího draka z let 1425-1450 v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Mostkovicích [59]. Kompozice litovelské fresky se sv. Jiřím také připomíná stranově obrácený výjev na vnitřní straně levého křídla Svatojiřského oltáře z doby kolem roku 1470 [60],⁴⁷⁰ který byl určen pro benediktinský klášter sv. Jiří na Hradčanech.⁴⁷¹ Dalším příkladem pro srovnání může být mladší epitaf Jiříka Řepického ze Sudoměře [61], datovaný do roku 1497, který představuje podobné kompoziční pojetí jako u litovelské fresky, s pozadím zdobeným puncovaným ornamentem.⁴⁷² Autor fresky byl zkušený malíř, dobře obeznámený se soudobou deskovou malbou, z níž patrně při tvorbě svého díla vycházel. Za povšimnutí může stát detail, že rostlinný motiv, který vyplňuje rám nástěnné malby, se do značné míry shoduje s výzdobou rámu Svatojiřského oltáře.⁴⁷³ Avšak původ tohoto motivu, tvořeného listy ovinutými kolem žerdi, sahá až do poloviny 14. století. Setkáváme se s ním ve výzdobě iluminovaných rukopisů, a to nejprve v naturalistické podobě, která později přechází k plošnému dekorativnímu pojetí. Postupem času žerď mizí, ale motiv stáčených listů, které

⁴⁶⁸ Helena Zápalková (ed.), *Kristus z Litovle: restaurování 2007-2010* (kat. výst.), Olomouc 2011.

⁴⁶⁹ Viz pozn. 457.

⁴⁷⁰ Mistr Svatojiřského oltáře, Svatojiřský oltář, kolem 1470, Národní galerie v Praze.

⁴⁷¹ Viz Hrbáčová – Zápalková (pozn. 442), s. 46.

⁴⁷² Jaroslav Pešina, *Česká malba pozdní gotiky a renesance deskového malířství 1450-1550*, Praha 1950, s. 105-114.

⁴⁷³ Motiv podobně tvarovaných listů ovíjejících se kolem žerdi je charakteristický pro oltářní obrazy vzniklé v dílně Mistra Svatojiřského oltáře, nacházíme jej i na Svatobarborském oltáři v chrámu sv. Barbory v Kutné hoře nebo na Oltáři s Madonou mezi svěřicemi z doby kolem roku 1480.

mohou tvořit rám celého folia nebo jednotlivé iniciály, přetrvává až do druhého desetiletí 16. století. Na rámech deskových obrazů je tento motiv doložen asi od poloviny 15. století, u nástěnného malířství o něco dříve.⁴⁷⁴ Rozvilinová tapeta, která vyplňuje pozadí litovelské fresky, má ale také svou obdobu v soudobé deskové malbě – pro srovnání se nabízí např. vnější strana křídel zmíněného Svatojiřského oltáře. Její původ v obecné rovině opět sahá až k malbě knižní, neboť právě takovéto dekorativní tapety často tvořily pozadí iluminací. Můžeme předpokládat, že existovaly i gobelíny zdobené podobným způsobem, ale textilií z této doby se v Evropě dochoval jen zlomek, takže pro litovelskou fresku srovnávací materiál tohoto druhu postrádáme.⁴⁷⁵

Pojetí architektonických detailů stavby kaple sv. Jiří v Litovli svědčí o kvalitních vzorech pocházejících z kulturně významného prostředí. Platí to zejména o konstrukcích portálů, kružbách oken a vzorci klenby. Autor kaple sv. Jiří zanechal na stavbě charakteristickou a jedinečnou stopu svými konstrukčními postupy, návraty k starším slohovým prvkům i uplatněním náznaků nového slohu. Způsobem praktického a místy neobratného provedení detailů i kamenickými značkami jsou připomenuti také řemeslníci pracující na stavbě.

Kaple sv. Jiří byla navržena v základu ještě jako gotická stavba, v mnoha směrech však již programově překračovala obvyklá konstrukční i dekorativní schémata gotiky. Její architektura byla komponována jako podélná orientovaná stavba klenutá nad půdorysem širokého obdélníka s trojbokým závěrem, s lomenými okny a portály. Chybí jí však již vnější opěrný systém. Završená byla vysokou valbovou střechou. Projektována byla bez případné západní atiky. Hladkou fasádu kaple horizontálně člení kamenné průběžné římsy. Podokenní římsa neprobíhá v klidné horizontále gotických staveb, ale zalamuje se pod některými okny a nad severním portálem. Ve fasádě působí poněkud neorganicky. Také soklová římsa dobíhá bez průběžného architektonického provázání k portálům.⁴⁷⁶

Kaple je přístupná ze severu a západu vstupy s kamennými profilovanými portály s velmi vysokými odstupňovanými sokly, s gotickým profilem, ale jen dekorativně užitým. Portály kaple sv. Jiří jsou ztvárněny v gotických formách.⁴⁷⁷ Portály kaple sv. Jiří mají místo ve skupině portálů s protínanými pruty, kam patří například portál věži hradu Sovince [43] nebo portál v interiéru domu č. p. 15 na Masarykově náměstí v Prostějově [45]. Oba portály

⁴⁷⁴ Například výzdoba kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách z 30. let 15. století.

⁴⁷⁵ Viz Hrbáčová – Zápalková (pozn. 442), s. 46.

⁴⁷⁶ Viz Bláhová (pozn. 213), s. 48-49.

⁴⁷⁷ Viz Bláhová (pozn. 212), s. 25-26.

představují formální inspiraci pro portál sakristie kostela sv. Marka [41], ne-li přímé vztahy k němu.⁴⁷⁸

V nadpraží lomeného oblouku severního portálu je plocha pro vysoký reliéf Ukřižovaného Krista [53].⁴⁷⁹ Reliéf prozrazuje sochařsky nepoučené ztvárnění Kristova těla. Kameník vycházel z konkrétní předlohy, jak naznačují pečlivě podané vlající vlasy, pojetí roušky, otvory pro trny koruny, ale zejména typ písma s dělicími znaménky v pásce na kříži.⁴⁸⁰

Západní portál v pravé špaletě nese jednoduchou kamenickou značku, která opouští pečlivé konstrukční řešení značek gotických a stává se kamenickou značkou s lehce nahozenými znaky. Značka západního portálu kaple sv. Jiří má paralelu na okenním ostění v ulici Branská č. p. 6 v Moravské Třebové [62].⁴⁸¹

Prostor kaple sv. Jiří osvětluje šest lomených oken. Fasádě schází pravidelný rytmus gotických staveb, okna nejsou v každém poli klenby a jsou různé výšky. Vzory kružeb vycházejí z parléfovských plaménkových motivů ze 14. století.⁴⁸²

Klenba je spuštěna hluboko do prostoru kaple, její hmota zastíňuje okna a její klenební patky zabíhají až pod parapety oken. Klenba se zdá naddimenzovaná prostoru kaple. Klenební patky s volně sbíhajícími žebry spočívají na podložce, detailu architektury 14. století, který zvýrazňuje konstrukčně namáhavé místo a signalizuje pouze přiložení patky ke zdi.⁴⁸³ Podložky v závěru kaple jsou nelogicky zalomené. V klenbě je využito žebro klasického hruškového profilu.

Architektura kaple sv. Jiří je pozoruhodným objektem z několika důvodů. Je nejstarší celkově zachovanou stavbou ve městě a vzácně dochovanou stavbou z původního hřbitova. S rušením městských hřbitovů v 18. století zmizely většinou i všechny drobné stavby z jejich vybavení. Kaple sv. Jiří proto dokládá ojediněle zachovaný typ pozdně gotické drobné hřbitovní stavby. Kaple sv. Jiří je součástí dochovaného příkladu místní architektonické tvorby na přechodu gotiky a renesance, který dokládá názorně konstrukční postupy této proměny s užitím reprezentativních vzorů a v podání místních řemeslníků. Kaple sv. Jiří stojí na začátku těchto proměn v Litovli, kde je dobře doložen postupný slohový přerod na

⁴⁷⁸ Ibidem.

⁴⁷⁹ Původně se patrně nacházely v ploše nadpraží i reliéfní figury Panny Marie a sv. Jana.

⁴⁸⁰ Viz Bláhová (pozn. 213), s. 46-47.

⁴⁸¹ Ibidem, s. 53.

⁴⁸² Ibidem, s. 49.

⁴⁸³ Václav Mencl, Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury, *Zprávy památkové péče*, 1959, s. 20.

několika architektonických památkách konce 15. a začátku 16. století (sakristie kostela sv. Marka [34 - 48], radnice [14 – 27], dům soukenického cechu [63 - 67]).

Ale především je kaple sv. Jiří celkově zachovanou stavbou související se stavební aktivitou pánů z Vlašimi. Podstatné je umístění jejich rodového znaku v závěru kaple, v místě vyhrazeném symbolice církevní. Hledáme-li další díla pozdní gotiky spojená s tímto rodem na jejich moravském panství, nalezneme jen několik osamocených stavebních fragmentů určených erbovními štítky. Patří k nim datovaný portál dvorního vjezdu v litovelské radnici z roku 1489 [15]. Je pozůstatkem vlašimské renesanční přestavby radnice. Další důležitou související památkou je architektonický článek, konzola s figurou štítonoše na hradě Úsově z konce 15. století. Dnes na nároží vlašimského křídla v nádvoří. V erbovním štítě vyobrazené supí hlavy nesou totožné znaky jako v klenbě litovelské kaple (např. detail z obrysu vybíhajících peříček, zalomené jazyky, podobné je i dolní vytažení štítu do ostré špičky jako u štítků v klenbě kaple sv. Jiří). Datovaný portál z roku 1520 v sakristii farního kostela v Medlově se štítkem nesoucím znak Vlašimů patří již době Jiřího z Vlašimi. Pozoruhodné je zde spojení se znakem obce, podobně jako se tomu děje, byť v jiné formě, v klenbě kaple sv. Jiří.⁴⁸⁴ A konečně v ambitu kláštera dominikánů v Olomouci se dochovala znaková deska, připojená k náhrobku Adama Štolbašského z Doloplaz, ze začátku 16. století, která je dílem erudovaného sochaře.⁴⁸⁵

⁴⁸⁴ Viz Bláhová (pozn. 213), s. 51.

⁴⁸⁵ Viz Hlobil (pozn. 131), s. 184-185.

5. 11 Dům soukenického cechu [63 - 67]

náměstí Svobody č. 11, č. p. 675

30. léta 16. století

Dějiny stavby

Během 13. století můžeme v Litovli pozorovat vzrůstající význam nově vzniklého města. Výhodná poloha také napomohla rozvoji obchodu i řemesel. Roku 1327 král Jan Lucemburský povolil městu vystavět kamenné hradby,⁴⁸⁶ které zvýšily bezpečnost města.

Roku 1460 město přešlo do rodového vlastnictví pánů z Vlašimi, v roce 1513 do majetku rodu Boskoviců. Roku 1567, kdy vymírá Boskovický rod po meči, se stává Litovel spolu s Úsovem dědictvím Anny z Boskovic, provdané za Karla z Lichtenštejna. Doba lichtenštejnského panování v Litovli znamenala pro město období značného hospodářského rozkvětu, který byl přerušen až třicetiletou válkou.⁴⁸⁷

Mezi nejbohatší měšťany v 16. století patřili příslušníci soukenického cechu. Projevem moci a bohatství soukeníků se stala stavba cechovního domu, postaveného v blízkosti farního kostela sv. Marka [34 – 48].⁴⁸⁸

Soukenický cechovní dům byl vkomponován do fortifikačního systému města – jeho západní zeď byla součástí městských hradeb.

V archivních materiálech ani v dostupné literatuře nenajdeme o samotné výstavbě cechovního domu žádné zmínky. Je uváděn pouze rok 1570, vytesaný na zachovalém portále v prvním patře domu [64], avšak lze se právem domnívat, že se jedná nikoliv o rok výstavby, ale přestavby domu. Rozbor architektonických prvků ukazuje, že dům musel být vystavěn již ve 30. letech 16. století.⁴⁸⁹

Soukenický cech v domě připomíná dodnes cenná epigrafická památka umístěná v prvním patře – pískovcová deska pod římsou nad vstupními dveřmi do místnosti, která nese latinský dobře čitelný nápis: „ANNO DOMINI MDLXX“, v překladu: „Léta Páně 1570“ [64]. Uprostřed nápisu je vytesán znak litovelského soukenického a postřihačského cechu – samouzavírací nůžky se dvěma šerhaklemi (přichytkami na sukno). V domě najdeme ještě další zchovalé zobrazení soukenického náradí a to na štítcích v horní části okenního

⁴⁸⁶ Viz pozn. 59.

⁴⁸⁷ Viz Pinkava (pozn. 9).

⁴⁸⁸ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 83.

⁴⁸⁹ Viz Myslivečková (pozn. 200), s. 23.

pískovcového ostění na dvorní fasádě (soukenické štětky a další, blíže neurčitelná soukenická pomůcka) a v prvním patře pod portálem ve štítku postřiháčské nůžky [65].

V domě se scházel soukenický cech na všechna cechovní jednání v tzv. cechovní dny (obvykle jedenkrát za měsíc). Příslušníci cechu po obeslání tzv. cechovním znamením byli povinni se dostavit přesně ve stanovenou hodinu na jednání pod hrozbou peněžní pokuty. Samotné jednání probíhalo za velmi přísných pravidel při otevřené cechovní truhlici, která obsahovala statuta, pečetidlo, archiv cechu, peníze a zpravidla cínové cechovní nádoby. Účastníci zasedání projednávali veškeré cechovní záležitosti počínaje přijímáním nových členů a řešením sporů konče.⁴⁹⁰

Jednou z nemnoha dochovaných upomínek na litovelské soukeníky jsou potvrzené stanovy soukenického cechu z 1. ledna 1572, česky psané, vydané Albrechtem Černohorským z Boskovic a na Úsově. Opisy se zachovaly v tzv. Úsovském kopiáři, který je uložen v lichtenštejnském archivu ve Vídni.⁴⁹¹

Tragédií pro město, prosperující hlavně po obchodní a hospodářské stránce, se staly události třicetileté války, které nadobro ochromily rozvoj řemesel. Všeobecně upadající trh zavinil i pád litovelských soukeníků, ti byli nuceni prodat svůj cechovní dům knížeti z Lichtenštejna, který chtěl zřídit v domě původně jen chudobinec pro své přestárlé služebníky.⁴⁹²

Za rok prodeje je v literatuře⁴⁹³ uváděn rok 1668, ale k prodeji došlo mnohem dříve, ještě za života Karla z Lichtenštejna,⁴⁹⁴ neboť v instrukcích již z roku 1631 vydaných knížetem Maxmiliánem⁴⁹⁵ je zmínka o domě pro staré služebníky lichtenštejnského domu bezesporu totožném s naším zkoumaným objektem. Karel Eusebius z Lichtenštejna založil nadaci pro chudobinec v roce 1655, takže je nemožné, že byl dům koupen až v roce 1668.

Přesto však rok 1668 je nutné v souvislosti s dějinami cechovního domu uvést, neboť je to rok, kdy žena knížete Karla Eusebia, Jana Božena kněžna z Ditrichštejna, zde zřídila špitál pro chudé a nemocné. Jak ovšem fungoval, to nemáme doloženo.⁴⁹⁶

Pro bližší osvětlení dalších osudů domu se musíme nyní podrobněji zmínit o výše uvedené nadaci Karla Eusebia. Jednotlivá práva i povinnosti obyvatel domu, způsob výběru i

⁴⁹⁰ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 83.

⁴⁹¹ Viz Pinkava (pozn. 9), s. 83.

⁴⁹² Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 83-84.

⁴⁹³ Viz Kux (pozn. 6), s. 152. Viz Pinkava (pozn. 9), s. 116.

⁴⁹⁴ Karel z Lichtenštejna žil mezi lety 1569-1627.

⁴⁹⁵ Byl poručníkem nezletilého Karla Eusebia z Lichtenštejna.

⁴⁹⁶ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 84.

další hospodářsko-právní modalita byla obsažena v tzv. nadačním listu. Bohužel originál dnes nemáme k dispozici, pravděpodobně se ztratil při zapůjčení v 50. letech 20. století, kdy probíhaly projektové práce na opravu špitálku. Přesto se nám v litovelském městském archivu zachoval její opis pořízený ve 20. letech 20. století, notářsky ověřený, který byl použit při vyřizování dědických záležitostí Lichtenštejnů. Originál nadační listiny nesl datum 12. července 1655, kdy Karel Eusebius příkazem adresovaným tehdejšímu vedoucímu úředníku panství Nové Zámky – Úsov, Františku Weisengerovi, nařídil sepsání nadačního listu, jenž byl později vložen do zemských desek. Nadační kapitál ve výši 15 tisíc moravských tolarů byl věnován k podpoře chudých katolické víry, umístěných v tzv. lichtenštejnském špitálku, a z této částky 6 % úrok se odváděl magistrátu města Litovle. Za to byl pak magistrát povinen udržovat dvacet chudých ve špitále, hlavně osoby staré, chromé a slepé. Navíc i jednu ženu, která vařila a prala. Zakladatel nadace si vyhradil zvláštní právo – směl vybírat a vyměňovat osoby umístěné ve špitálku. Za toto poskytnuté milosrdenství měli obyvatelé špitálku plnit povinnosti uložené nadační listinou. Předně se každého rána, poledne i večer museli modlit růženec za matku a otce Karla Eusebia, za všechny potomky lichtenštejnského rodu, žijící i mrtvé. Dále každých čtrnáct dní chodili ke zpovědi a svatému přijímání. Mimo hodiny modliteb zpívali náboženské písně, a kdo z nich uměl číst, předčítal ostatním z modlitebních knih. Zúčastňovali se všech pohřbů v Litovli a za doprovod nebožtíka na poslední cestě směli přijímat almužny od pozůstalých. Poslední povinností bylo vést život zbožný, neklít, neopíjet se, nečinit ničeho špatného, jen Bohu sloužit.⁴⁹⁷

Obyvatel špitálku ubývalo, a tak zde v roce 1922 žily jen dvě staré ženy. V městském litovelském archivu je zachován výkaz o opravě z roku 1927 od stavitele Jana Macháčka.⁴⁹⁸ V roce 1930 byl pak městu Litovli postoupen špitálek a nadační kapitál ve výši 14 700 Kč byl vyplacen městu za podmínky zřídit zde obecní chudobinec pro staré lidi bez rozdílu náboženství a národnosti. Budova měla být udržována vlastním nákladem města a jeho nadační povinnost spočívala v doživotní výpomoci šesti starým lidem. Stará nadační ustanovení ovšem nevyhovovala, proto ještě v roce 1930 byly zastupitelstvem města schváleny nové stanovy. Správcem nadace se stalo město Litovel s úkolem podporovat chudé ve městě. Úmysl města, zřídit zde chudobinec, vyžadoval větší finanční náklady, než mohlo

⁴⁹⁷ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 217), s. 7.

⁴⁹⁸ Oprava proběhla v hodnotě 6500 Kč. Jednalo se o odstranění šindelové střechy, na její místo byly použity francouzské tašky. Omítka byla zcela oškrábána a objekt nově omítnut. Opraveno bylo i olemování kolem štítu.

město uvolnit. V roce 1936 byla provedena pouze nejnutnější oprava, blíže v archivním materiálu nespecifikovaná.⁴⁹⁹

Během protektorátu se zde objevily úvahy o umístění muzea a archivu Němců žijících v Litovli. Po roce 1945 krátce sloužil špitálek jako skladiště a dílny, posléze byl zcela opuštěn a zanechán ve zchátralém stavu. O obnově se začalo jednat až po roce 1953, kdy se objevily první náznaky o možnosti umístit zde po náležité adaptaci veškeré archivní materiály litovelského městského, později okresního archivu. Přestavba budovy byla dokončena v roce 1961.

Roku 1976 při úpravách interiéru byla objevena na dvoře tehdejšího archivu mohutná deska z pískovce opřená o východní zeď domu. Zjistilo se, že se jedná o velmi cennou epigrafickou památku vztahující se k dějinám právovárečnictví v Litovli, kterou ve svých dějinách města zmiňuje Johann Kux.⁵⁰⁰ Deska, původně asi zazděná u vchodu do sousední budovy, je opatřená v horní části šestiřádkovým nápisem v německém jazyce s vyznačeným chronogramem, jehož písmena byla původně zlatě zvýrazněna. Rok 1814 připomíná rok přenesení výroby piva do nového měšťanského pivovaru. Ostatní plocha je pokryta dvěma sloupci, které jsou soupísem měšťanů vařících a šenkujících pivo s číslem popisným domu a pořadovým číslem. Deska byla v roce 1978 přenesena z místa nálezu a vsazena do zdi uvnitř mázhausu domu.⁵⁰¹

Archivním účelům sloužil někdejší cechovní dům litovelských soukeníků a lichtenštejnský špitálek od dokončení celkové rekonstrukce objektu v roce 1961, kdy byl do budovy přestěhován někdejší litovelský okresní archiv, v té době již začleněný do Okresního archivu v Olomouci. Sídlem litovelského pracoviště Okresního archivu v Olomouci zůstal špitálek celých 35 let. Na jaře roku 1996 odtud byly veškeré archiválie přestěhovány do nově postavené archivní budovy v Olomouci. Vyklizený objekt byl dán k dispozici majiteli – městu Litovel. V roce 1998 byla ukončena celková rekonstrukce budovy, která se stala sídlem městské knihovny.

Popis stavby

Budova dnešní knihovny, dříve cechovního domu soukeníků, pak Lichtenštejnského špitálu a budova archivu, je situována až na samý okraj historického jádra města Litovle a svou západní stranou přiléhá k městské hradbě [30].

⁴⁹⁹ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 85.

⁵⁰⁰ Viz Kux (pozn. 6), s. 150.

⁵⁰¹ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 86.

Jedná se o patrovou stavbu, poněkud vyvázanou z řadové zástavby severní fronty náměstí Svobody.

Dům je renesanční šířkový trojtrakt s mázhauzem v přízemí, který zabírá celý střední trakt a je zaklenut valenou klenbou s hřebínkovými obrazci. Budova je postavena na kosodélném půdoryse, daném průběhem hradby, kterému se podřizuje i vnitřní dispozice. Střecha je polovalbová, s vysokými atikami nad bočními průčelími. Dům soukenického cechu si prakticky v celé hmotě i detailech uchoval svou renesanční podobu.⁵⁰²

Zachovaná pískovcová ostění oken a dveří jsou dvojího druhu. První skupina náleží ještě goticko-renesančnímu slohu a charakterizuje ji přetínání prutů v nárožích a kladení znakových štítků do střední osy překladu. Druhá skupina kamenických článků byla osazena nejspíš při přestavbě roku 1570 (datum vytesáno v nadpraží portálku v prvním patře) a vyznačuje se jemnější profilací a již zcela renesančním pojetím.⁵⁰³ K první skupině, té starší, náleží oba půlkruhové vstupní portály s okosením (portál z náměstí a portál ze dvora), jedno okno v přízemí na hlavním průčelí [66], čtyři okna v patře dvorního průčelí, dva portálky v interiéru patra a torzo portálku (překladu) v mázhauzu. K druhé skupině, té mladší, patří okna v patře na hlavním průčelí [67] a zbytek portálu (nadpraží) v interiéru prvního patra.⁵⁰⁴

Hlavní průčelí, obrácené směrem do náměstí Svobody, je koncipováno do šesti os v nepravidelném rytmu. Kamenným ostěním je opatřeno pět oken z osmi. V přízemí se nachází široký půlkruhový vstup do mázhauzu s okosenou hranou špalety. Spodní část portálu je kamenná, oblouk je proveden z tvarovaných cihel. Nalevo od portálu je malé okno s kamenným ostěním [66], jehož profilace se ve výši soklu pravoúhle zalamuje. Profil tvoří ohnutý přetínavý prut. Na překladu je patrné místo, kde se původně nacházel znakový štítek, později odsekaný. Toto okno postrádá nadokenní i parapetní římsu. Další dva okenní otvory v přízemí jsou bez ostění. Všechna okna v přízemí mají kovové mříže tvořené na koso postavenými čtverci.

Čtyři okna v patře rámuje renesanční ostění, páté okno zleva má pouze podokenní římsu. Tato ostění mají charakteristický profil čtvrtoblouku mezi dvěma stěžkami, který se v jedné třetině nad podokenní římsou pravoúhle zalamuje. Profil nadokenních říms tvoří podbrádka a žlábkovnice ve tvaru půloblouku.⁵⁰⁵

⁵⁰² Viz Kauerová – Vítek (pozn. 217), s. 18.

⁵⁰³ Viz Myslivečková (pozn. 200), s. 22-23.

⁵⁰⁴ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 217), s. 18-19.

⁵⁰⁵ Ibidem, s. 19.

Okna dvorního průčelí nejsou řazena do okenních os. V přízemí je prolomen vjezd do mázhauzu, stejný jako na hlavním průčelí, a dvě okna bez ostění. První se nachází v ose prvního okna v patře zleva a druhé, se nachází mezi čtvrtým a pátým oknem v patře zleva.

Okna v patře jsou vybavena goticko-renesančním ostěním s přetínavými pruty a znakovými štítky v překladech. Podokenní římsy mají tvar podbrádky, nadokenní mají v profilu tvar podvalu s napojenou žlábkovicí. U druhého okna zleva schází boční díl ostění, štítek ve střední ose překladu je prázdný. Třetí okno má ve znakovém štítku soukenické štětky, čtvrté nejspíš postřiháčské nůžky a páté má znakový štítek prázdný. Malé okénko v ploše mezi prvním a druhým oknem zleva osvětluje schodiště.

Východní průčelí je nečleněné hladké, pouze v přízemí se nachází dva menší okenní otvory. Západní průčelí tvoří gotická hradební zeď, která je postavena z lomového kamene.⁵⁰⁶

Analýza stavby

Město Litovel, náležící v 1. polovině 16. století pánům z Vlašimi a od roku 1513 rodu Boskoviců, je poměrně bohaté na raně renesanční stavební a kamenické památky, což dokládá jeho tehdejší hospodářský rozkvět.

Řemeslníci byli v Litovli sdruženi do deseti cechů, ale bezpochyby nejvýznamnějším byl cech soukenický, který si dokonce vystavěl vlastní cechovní dům, bohatě vybavený kamennými architektonickými články se štítky, na kterých jsou znázorněny nástroje užívané v soukenictví (nůžky, šerhacle, štětky). Památek na tento cech je v Litovli dochováno však více – např. náhrobek na kostele sv. Marka [40] nebo portál domu soukenického mistra Lorenze Langa [72], které poukazují na to, že právě soukeníci patřili k nejbohatší vrstvě litovelských měšťanů.⁵⁰⁷

Cechovní dům byl postaven k městské hradbě, až k samotnému okraji vnitřního města, v blízkosti kostela sv. Marka [34 - 48]. Datum jeho založení není známo, rozhodně však není možné ho ztotožnit s datem v nadpraží fragmentu renesančního portálku v prvním patře (1570). Doba výstavby budovy je kladena už do 30. let 16. století.⁵⁰⁸ K této dataci také přispívá gotický charakter kamenických článků, které jsou dány do souvislosti s architektonickými detaily sakristie blízkého farního kostela sv. Marka, z nichž portál je datován do roku 1532 [41].⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ Ibidem, s. 19-20.

⁵⁰⁷ Ibidem, s. 15.

⁵⁰⁸ Viz Myslivečková (pozn. 200), s. 23.

⁵⁰⁹ Ibidem.

Druhá stavební fáze obohatila fasády a interiér o některé nové prvky. Zachována zůstala čtyři okna v prvním patře na hlavní fasádě a zmíněné torzo portálku v patře s letopočtem 1570, jehož nadpražní římsa má stejnou profilaci jako nadokenní římsy v patře hlavní fasády.

Po švédských válkách, v souvislosti s úpadkem soukenického cechu, byl dům prodán Lichtenštejnům, kteří v něm zřídili špitál pro chudé a nemocné. Ten zde fungoval až do 20. let 20. století, kdy byl předán do majetku města. Fakt, že špitál asi neměl dostatek finančních prostředků, způsobil, že nedošlo po celou dobu jeho existence k radikálnější přestavbě. Dům zůstal z větší části zachován ve své starší podobě. Byly jen zvětšovány okenní a dveřní otvory, což mělo za následek porušení nebo zničení jejich ostění. Rovněž interiér domu si uchoval starší renesanční dispozici téměř beze změn.⁵¹⁰

⁵¹⁰ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 217), s. 15-16.

5. 12 Měšťanský dům [71 – 75]

Masarykova ulice č. 2, č. p. 769

1542

Dějiny stavby

Mezi nejbohatší měšťany v 16. století patřili bezpochyby členové soukenického cechu. Projevem jejich moci a bohatství bylo, že si mohli vystavět vlastní cechovní dům [63 – 67]. Památek na tento cech je v Litovli dochováno více, kromě již zmíněného domu soukenického cechu nebo náhrobku na kostele sv. Marka [40], je to určitě dům soukenického mistra Lorenze Langa.

Z kamenné desky, umístěné na dvoře domu se dovídáme, že tento dům si na litovelském náměstí roku 1542 postavil bohatý a vážený litovelský měšťan a soukeník, který založil také významnou fundaci pro nově vzniklý oltář sv. Anny v kostele sv. Marka [34 – 48] a byl i možným fundátorem portálu sakristie tohoto kostela [41]. V roce 1542 se stal dokonce městským konšelem.⁵¹¹

Po jeho smrti v roce 1587 vlastnil dům Jacub Sladek. V roce 1605 dům patřil Heinrichu Voytikovi, městskému úředníkovi a v roce 1623 Elisabeth Voytikové.⁵¹² Dům byl patrně postižen požárem v roce 1623, v té době patřil Janu Pilátovi. Ten jej v roce 1629 prodal městskému písaři Tobiasi Richtrovi a ten v domě provozoval vinný šenk. Roku 1650 šenk i dům odkoupil vysloužilý rytmistr Johann Khün.⁵¹³

Po švédských válkách přechází dům do majetku Johanna Rohleho, který ho přestavěl v roce 1707, čehož je důkazem druhá nápisová deska umístěná dnes rovněž ve dvoře domu. Roku 1743 Theresie Borthová, vdova po majiteli, prodává várečné právo příslušné k domu sdružení litovelských šenkýřů a tím dům ztrácí na ceně, neboť přestal být právovárečným.⁵¹⁴

V roce 1786 je jako majitel uváděn Franz Ulrich, otec posledního městského purkrabího Donatha Ulricha. Jeho vdova byla roku 1806 nucená pro dluhy dům prodat kupci a obchodníku Franzu Schneidrovi. Ten v roce 1817 provedl dnes již neexistující přístavbu hospodářských budov a palírny k domu.

⁵¹¹ Viz Kauerová – Vitek (pozn. 218), s. 4.

⁵¹² Viz Kux (pozn. 6), s. 239 a 251.

⁵¹³ Viz Kauerová – Vitek (pozn. 218), s. 4.

⁵¹⁴ Viz Kauerová – Koudela (pozn. 17), s. 38-39.

Roku 1826 kupuje dům Eleonora Travniczková, jejíž dcera, která se roku 1827 provdala za Karla Schraka, bydlela též v domě i s manželem. Roku 1869 získává dům Gustav Sholda.

Roku 1878 byl dům poničen požárem a následně tehdejší majitel domu Michal Skopal provedl opravu, kterou dokumentuje kamenná deska s datem 1878 a iniciálami MS ve dvoře domu.

V prostorách dnes zachovalého mázhauzu existovala počátkem 20. století kavárna. V době, kdy dům náležel řediteli cukrovaru Václavu Sochovi, došlo k několika vnitřním stavebním úpravám. V poválečném období zde byla zřízena provozovna Holičství a Fotografie. V té době vlastnila dům rodina Sláмова. V 60. letech 20. století se dům upravoval hlavně v interiérech. Rodina Sláмова dům prodala městu Litovli, které ho doposud vlastní.

Popis stavby

Dům č. p. 769, zvaný jako Langův dům, je situován do severní fronty náměstí Přemysla Otakara II. Dům je čtyřkřídlový, jedním bočním křídlem se obrací do Masarykovy ulice a další dvě nesourodá křídla jsou otočená do dvora. Ze strany náměstí dům mírně převyšuje sousední objekt - dům č. p. 770. Celý dům je jednopatrový, hlavní křídlo má vysoké přední patro.

Hlavní průčelí má pět okenních os a je členěno vysokým pilastrovým řádem. Přízemí je děleno lizénami, navazujícími na rozvrh patra, které od přízemí odděluje profilovaná kordonová římsa, zalamující se kolem pilastrů.

Ve střední ose je v přízemí umístěn bohatě kamenicky zdobený renesanční portál [72]. Edikulu tvoří polosloupky s kanelovaným dříkem a s vloženými píšťalami nahoře pod prstencem i dole nad patkou. Volutové hlavice, uprostřed přepásané, dosedají na poněkud protáhlý krček, složený z několika ornamentálních pásů. Z hlavic vyrůstají dvojité konzoly, které nesou balkon v patře. Architráv, tvořený dvojitým zubořezem, perlovcem a podbrádkou, se nad krajními konzolami i nad klenákem archivolty zalamuje. Z klenáku pak vyrůstá ještě třetí konzola se znakovým štítkem. Ve vlysu nad architrávem, který je střední konzolou rozdělen na dvě pole, nesou dvě dvojice fantaskních nestvůrek erbovní štítky. Archivolta, završená klenákem, je zdobena kazetováním s rozetami, stejně jako pilastry vnitřního ostění, kde jsou však úponkem sdruženy rozety dvě. Na vnitřní straně archivolty probíhá vejcovce.⁵¹⁵

⁵¹⁵ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 218), s. 11.

V přízemí se nachází napravo od portálu dvě okna, po levé straně další dvě, přičemž jsou opatřena kamenným ostěním sahajícím až k zemi.

Nad portálem je prolomen vstup na balkon [73], který je umístěn v mělké nice rámované barokní edikulou s rozeklaným volutovým frontonem. Ve cviklech jsou vyobrazeni andělé, nesoucí kartuš na vrcholu archivoly. Koncha niky nese zbytky štukového reliéfu s námětem Zvěstování Panně Marii, z kterého se zachoval na levé straně archanděl Gabriel s lilii a holubice a na pravé straně Bůh Otec s žezlem, nesený dvěma okřídlenými hlavami andílků. Obě postavy jsou přezděné pozdější úpravou vstupu na balkon a ústřední postava Marie schází zcela. Balkon je opatřen zábradlím se zavíjeným listovým ornamentem, které je v rozích doplněno drobnými karyatidami a dvoukřídlymi prosklenými dveřmi s půlkruhovým paprskovitě děleným zakončením.⁵¹⁶

Vysoká okna prvního poschodí jsou rámována vpadlým plochým ostěním s lištou na vnější straně, špaleta je v pravém úhlu. V suprafenestrách, které vystupují z průčelí, jsou ve vpadlinách umístěny reliéfní výplně s rozetami v terčíku a rostlinným motivem. Vpadliny pod parapetem jsou prázdné.

Pilastry zdobí mohutné kompozitní hlavice. Architráv, vlys i kordonová římsa se nad nimi zalamují. V pěti polích vlysu, oddělených šesti čtvercovými pilířky, jsou štukové ornamentální reliéfy. Zleva doprava začíná vlys poprsím starce s vousem a turbanem, následuje pole s akantovou rozvilinou, ze které vyrůstá polopostava putta, na dělicím pilířku je maskaron. V dalším poli je do rozviliny začleněn gryf. Ve střední výplni, vymezené pilířky s rozetami a listy, jsou zobrazeni dva lvi vrůstající do rozviliny, kteří nesou na srdčité stočených úponcích akantu korunku. Pravá část vlysu je zrcadlovou obdobou té levé.⁵¹⁷

Boční průčelí hlavního křídla navazuje ve zjednodušené podobě na členění fasády obrácené do náměstí. Má tři okenní osy v nepravidelném rytmu. Štíhlé pilastry jsou završeny kompozitními hlavicemi, které dosedají na široký krček zdobený vždy třemi rozetami. Spodní část přízemí je chráněna soklem z kamenných desek, patky pilastrů mírně vystupují. Okna patra i půdního polopatra jsou shodného typu jako u hlavního průčelí, první okno zleva je slepé.

Vedlejší křídlo o šesti okenních osách je podstatně nižší (schází zde půdní polopatro). V přízemí jsou prolomena vrata do průjezdu se segmentově tvarovaným obloukem. Do supraporty je vkomponována terakotová rozeta v terčíku sevřená cvikly, vystupujícími z

⁵¹⁶ Ibidem, s. 12.

⁵¹⁷ Ibidem.

fasády. Pilastry, členicí průčelí, jsou hladké a bez hlavic, korunní římsa se nad nimi zalamuje. Okna jsou stejná jako u předchozí části fasády, ale suprafenestry se napojují přímo na korunní římsu.

Dvorní fasády nemají architektonickou výzdobu. V patře obíhá dvůr ze tří stran pavlač vysazená na kamenné krakorce. Přístup na ni umožňuje otevřené schodiště, přistavěné k severnímu křídlu a schodiště umístěné v hlavním křídle.

Na dvoře se nachází kamenná deska připomínající přestavbu domu provedenou Lorenzem Langem. Deska se původně nacházela na průčelí na jižním rohu do ulice. Deska nese tento nápis:

*„Nach Christi spurt 1542 Jar
Das Haus steht in Gottes hant,
der Wirth, der haus gebauet, war Lorenz Lang,
tuchmacher ist sein name genannt.
Esaye 40. Capitel.*

*Des herren Worth bleibt in Ewigkeit, Gott sey Lob gesagt.*⁵¹⁸

Což v překladu znamená: *„Po Kristově narození roku 1542. Dům je v rukou Božích a hospodář, který jej postavil, byl Lorenz Lang, soukeník toho jména. Izaiáš 40. kapitola. Slovo Páně zůstává na věky, Bohu budiž chvála.*⁵¹⁹

Interiéry vypovídají o původně reprezentativním charakteru objektu. Křídlo domu do náměstí je hloubkový trakt s příčným, později přistavěným dvorním traktem. Centrální prostor mázhauzu v přízemí, přístupný honosným portálem z náměstí, je zaklenut valenou klenbou se třemi páry lunet, u portálu je luneta koutová. Čela lunet i klenby mají tvar půloblouku. Patky klenby nesou kamenné konzoly volutového tvaru.

V hlavní vstupní místnosti se nachází pravoúhlý portál [74]. Vnitřní strana ostění zdobena motivem větve obtáčené dvěma páskami, vnitřní hrana překladu pásem vejcovce. Ostění na vnějších stranách nesou motiv kandelábru, kde se nalézá motiv vázy. Dolní část vnější strany ostění vyplňuje motiv rozety v kruhovém terčíku. Na krajích překladu portálu můžeme vidět reliéfně zpracované medailony – pravý medailon představuje Lorenze Langa a levý jeho manželku. Ženský medailon se dochoval relativně neporušený. Vlasy má stočené kolem uší a na hlavě čepce. Její krk je zdoben límečkem. Ve střední části překladu se objevují dvě groteskní stvoření, která drží dva spojené, od sebe odvrácené kalichy s kuličkami

⁵¹⁸ Přepis převzat z: Vlasta Kauerová – Miroslav Koudela, *Památky staré Litovle*, Olomouc 1998, s. 38.

⁵¹⁹ Přepis převzat z: Vlasta Kauerová – Miroslav Koudela, *Památky staré Litovle*, Olomouc 1998, s. 38.

uprostřed (tato nádoba se také objevuje na výzdobě římsy portálu sakristie v kostele sv. Marka [41]).⁵²⁰

Směrem do dvora byl z mázhauzu původně vstup na schodiště, jehož zbytkem je nyní komora. V místnosti mezi vstupní prostorou a dvorem byl pod vrstvou líček objeven zazděný portálek [75]. Jedná se o edikulový portál skládající se z kladí neseného pilastry. Orámování je pravoúhlé. Po stranách je rámován dvěma dvojicemi pilastrů, vnitřní pilastry jsou hladké, plocha vnějších pilastrů je zdobena gotickým motivem větve obtáčené páskou. Zalomené kladí se skládá z architrávu, vlysu a římsy. Architráv je členěn na různě velké obdélníkové a čtvercové části, jejichž orámování vystupuje z vyhloubené vnitřní plochy. Vlys je zdoben svislými kanelurami. Nad vnějšími pilastry se nachází motiv větve obtáčené dvěma páskami. Římsa je odstupňovaná a její dolní část je zdobena pásem zubořezu.⁵²¹ Portál je slohově příbuzný portálu hlavního vstupu.

Místnost spojující mázhauz se dvorem je zaklenuta valenou klenbou. Odtud je z východní strany přístupné podzemí půlkruhovým portálkem s kamennou široce okosenou hranou. Naproti je prolomen vstup do další prostory. Nad vstupem se do klenby zasekává pětiboká výseč. Tato místnost je od prostory otevřené do dvora oddělena půlkruhovým pasem.

Západní trakt je rozdělen na tři prostory. Směrem k náměstí je rozlehlá místnost, dříve kavárna. Druhá prostora je zaklenuta neckovou klenbou, do níž se zasekávají pětiboké výseče na všech čtyřech stranách. Při průčelní zdi jsou nad okna situovány dvě lunety, které jsou symetricky prolomeny i na protější straně.⁵²²

Východní trakt je složen ze dvou prostor. Klenba první prostory je placková, druhá zaklenutá valeně.

V přízemí dvorního křídla při hraniční zdi se sousedním domem je prostora, která je zaklenutá dvěma poli stlačené klenby ve tvaru vzduché plachty. K hlavnímu křídlu je přistavěn mělký trakt s dvěma prostorami. První je zaklenuta plackovou klenbou, druhá otevírající se po celé šířce do dvora je zaklenuta plackovou klenbou. Odtud je také prolomen vstup na schodiště.

Boční křídlo do Masarykovy ulice, pravoúhle napojené na hlavní křídlo, je podélný dvoutrakt, ve středu rozdělený průjezdem. Schodiště do patra je zaklenuto segmentovou klenbou. Z podesty je přístupná komora zaklenutá plackou. Dveřní výklenek v jižní obvodové zdi má zešíkmené špalety a je zakončen obloukem.

⁵²⁰ Viz Čehovský (pozn. 434), s. 28.

⁵²¹ Ibidem, s. 28-29.

⁵²² Viz Kauerová – Vítek (pozn. 218), s. 13-14.

Dispozice patra hlavního křídla navazuje na dispozici přízemí, se kterým je spojeno schodištěm. Celý střední trakt je zaklenut valenou klenbou s pětibokými výsečemi. Západní trakt je rozdělen na čtyři místnosti s fabionovými stropy. Východní trakt je rozdělen na tři prostory. Rohová místnost do náměstí má fabionový strop, zbylé dvě místnosti jsou zaklenuty nízkými valenými klenbami.

Patro západního dvorního křídla, přístupné z pavlače obsahuje dvě místnosti s fabionovým stropem. Východní boční křídlo představuje v patře podélný dvojtrakt, navazující na dispozici přízemí. Jižní část tohoto křídla je starší, částečně klenutá. Zbylá část vznikla po požáru roku 1878. Jsou zde dvě prostory s fabionovým stropem a další tři představují dřívější černou kuchyni. V další části tohoto křídla jsou dva byty o třech místnostech se společnou předsíní přístupnou z pavlače. Z pavlače vede také schodiště na půdu.⁵²³

Dům je jen částečně podsklepen. Pod hlavní budovou se nachází dva sklepy v rozsahu středního a východního traktu. Oba jsou zaklenuty valenými klenbami. V jedné ze sklepních prostor se v jižní stěně nachází segmentová nika, jejíž oblouk je vyzděn z cihel pozdně gotického formátu tzv. buchet.

Analýza stavby

Nynější rozsah domu vznikl spojením dvou původních středověkých parcel. Ze starších objektů, před Langovou přestavbou, zůstal jen sklep pod středním a východním traktem hlavního křídla, který asi vymezuje rozsah jednoho z gotických domů. Západní část není podsklepená a dá se předpokládat, že podzemí druhého domu bylo patrně již v renesanci zasypano.

Vznik pozdně gotického podzemí nelze přesně časově určit. Mohlo být dostavěno i nedlouho před Langovou přestavbou k roku 1542.

Fragmenty gotických konstrukcí mohou být zachovány i v přízemí. Hypoteticky lze uvažovat zejména o hraniční zdi mezi původními domy, která asi probíhala v místech mezitraktové zdi mezi středním a západním traktem, kde končí pozdně gotický sklep.

Trojtraktovou dispozici domu, dodnes dochovanou, určila renesanční přestavba soukenického mistra Lorenze Langa. Zmíněnou přestavbu připomíná hlavní raně renesanční portál se znakem soukenického cechu s monogramem *L. L.* a znakem města.

⁵²³ Ibidem, s. 14-17.

Ani rozsáhlé pozdější úpravy zcela nesetřely architektonickou náročnost paláce, který si tento měšťan postavil na litovelském náměstí. Svou kamenickou úrovní detailů zaujímá čelní místo mezi městskými domy té doby nejen v regionální oblasti, ale i na celé Moravě.

Dispozice se rozvíjela od mázhauzu v přízemí ve středním traktu, který byl chodbičkou propojený se dvorem. V zadní části ústilo schodiště do patra, ze kterého bylo kamenným portálkem přístupné krátké dvorní křídlo. Lunetová klenba mázhauzu, posazená na drobné volutové konzoly, byla snad původně zdobena hřebínky, podobně jako o málo starší klenba mázhauzu radnice. V západním traktu přízemí byla do náměstí rozlehlá, původně asi plochostropá prostora a do dvora valeně sklenutá černá kuchyně výrazně podélného půdorysu. Východní trakt byl rozdělen na dvě prostory, přičemž zadní místnost má, proti původní, valenou klenbu s druhotně vsekanou pětibokou výsečí. Dispozice dvorního křídla byla později přeměněna. Renesanční rozvržení zůstalo v zásadě zachováno i v patře. Ve východním traktu jsou dvě původní prostory s nízkými valenými klenbami.⁵²⁴

Z renesanční fasády zůstal zachován jen bohatě zdobený portál ve střední ose, jehož význam v kontextu vývoje rané renesanční architektury u nás již byl hodnocen v umělecko-historické literatuře, avšak dosud nebylo upozorněno na velmi časně užití portálu s balkonem, které je v té době ojedinělé, zejména v soukromé měšťanské architektuře. Vysvětlení je snad možno hledat v tehdejší situaci v Litovli, která až do roku 1557 neměla radnici a městská rada proto patrně využívala domu Lorenze Langa, jenž se v té době, kdy svůj dům budoval, stal konšelem. Balkon pak mohl sloužit k vyhlášení usnesení městské rady obyvatelům shromážděným na náměstí, podobně jako lodžie a balkony na budovách radnic. Tuto domněnku může podpořit i fakt, že střední štítek nad portálem nese městský znak.

Vnější portál Langova domu má po tektonické stránce originální charakter, pro který nemáme v regionu Olomoucka žádnou přímou analogii. Avšak ve 30. letech 16. století přejímají kameníci na střední Moravě renesanční ornamentiku a detaily. Počátek tohoto procesu můžeme hledat i u renesanční ornamentiky portálu sakristie kostela sv. Marka [41], jehož možným investorem mohl být právě soukeník Lorenz Lang.⁵²⁵ A také u honosného portálu tzv. Langova domu. Portál je příkladem tzv. smíšeného stylu,⁵²⁶ který byl oblíbený ve středoevropských regionech. V tomto stylu tvořila portály skupina domácích kameníků na

⁵²⁴ Ibidem, s. 24.

⁵²⁵ Viz Bláhová (pozn. 212), s. 33.

⁵²⁶ Hellmut Lorenz, Spätgotik und Renaissance in Mitteleuropa - Ein „Stil zwischen den Stilen“, in: Evelin Wetter (ed.), *Die Länder der böhmischen Krone und ihre Nachbarn zur Zeit der Jagellonienkönige*, Ostfildern 2004, s. 31-47.

střední Moravě v okolí Olomouce. Dílna vytvářela tyto portály v blízkém okolí přibližně mezi lety 1538-1542. Některé portály této dílny obsahují gotická rezidua, jako i Langův dům.⁵²⁷ Práce těchto kameníků nebyla v okolí Litovle ojedinělá, tento portál jeví souvislosti např. s portálem farního kostela sv. Bartoloměje v Dlouhé Loučce [47]⁵²⁸ nebo s bývalým portálem domu č. 55 v Lošticích (dnes se nachází v Arboretu v Bílé Lhotě [46]).⁵²⁹ Kameník, který vytvořil portál Langova domu, mohl být i autorem portálků v domě č. p. 67 na náměstí v Uničově.⁵³⁰

Z dalších stavebních period Langova domu lze bezpečně odlišit až přestavbu z roku 1707, dokumentovanou další nápisovou deskou na dvoře, původně nejspíš umístěnou na hlavním průčelí, stejně jako i Langova deska. V té době bylo průčelí opatřeno výzdobou s vysokým pilastrovým řádem. Střední partie s renesančním portálem a balkonem byla dořešena bohatě zdobenou lodžii. Barokní fasáda má přímo v Litovli svoji analogii – je to např. dům v Masarykově ulici č. p. 166 a dům v ulici 1. máje č. p. 70. Obě vznikly ve stejné době (1709, 1710).

Snad někdy na začátku 19. století došlo k další rozsáhlejší přestavbě, která zasáhla do podoby domu. Poslední větší renovaci objekt prodělal po požáru roku 1878. Dílčí novodobé úpravy již do základní podoby domu významně nezasáhly.⁵³¹

⁵²⁷ Petr Čehovský, Architektonická skulptura v severním Dolním Rakousku a na jižní Moravě v 1. polovině 16. století – umění, které mohlo být provedeno ve třech různých stylech, *Časopis Společnosti přátel a starožitnictví: recenzovaný časopis pro historickou vlastivědu a národní kulturní dědictví*, 2008, č. 4, s. 205.

⁵²⁸ Ibidem.

⁵²⁹ Viz Myslivečková (pozn. 200), s. 24.

⁵³⁰ Viz Hlobil (pozn. 131), s. 189.

⁵³¹ Viz Kauerová – Vítek (pozn. 218), s. 25-26.

5. 13 Svatojánský most [76, 77]

ulice Vítězná

přelom 15. a 16. století

Dějiny stavby

Historické zprávy o mostu sv. Jana Nepomuckého jsou velmi kusé. První zmínka o něm pochází z roku 1592, kdy tento most zmiňuje ve svém básnickém díle Gregor Tarco:⁵³²

*„...Když býval tu krutý mráz,
i sněhu napadlo po pás,
a brzy přišel jarní den,
přivalila se povodeň –
všechny tu mosty strhala,
jediný z nich nenechala,
město jak mořem oblila,
lidé se v lodích plavili,
než vody řeky opadly.
Teď nebezpečí nehrozí
i když si někdy zahrozí
a voda se zas rozleje –
mosty už nám nerozbije,
přes vodu, na Staré Město,
postaven most a ten je s to,
pevným kovem a kameny
uchránit se před vodami,
suchou nohou po něm přejdeš,
v zemi podobný nenajdeš...“⁵³³*

Právě v této pasáži nalezneme informace týkající se častých povodní, které Litovel postihovaly již ve středověku. Ničivé síle vodního toku nedokázaly zabránit ani splavy, budované později na ramenech řeky Moravy. Městská rada se proto rozhodla zbudovat pevný kamenný most odolný proti vodě.

⁵³² Viz pozn. 1.

⁵³³ Josef Bezděčka, *Gregor Tarco – Popis města Litovle*, Uničov 1988. Strojopis uložen ve Státním okresním archivu Olomouc, sig. B 1742.

Tento kamenný most přečkal staletí, avšak dnes nenajdeme nikde doklady o jeho opravách, zachovalá dokumentace o opravách pochází až z 20. století. V roce 1931 byly nahrazeny původní dřevěné piloty mostu piloty betonovými, o dva roky později následovala oprava mostních pilířů.

Ke konci 2. světové války zaminovala ustupující německá armáda všechny litovelské mosty a chystala se je zničit, ale tehdejší českým představitelům města se Svatojánský most podařilo zachránit.⁵³⁴

V roce 1997 byl most staticky narušen po tehdejších záplavách. Dnes ale opět slouží obyvatelům města Litovle.

Popis stavby

Most je 57 m dlouhý a má šest půlkruhových oblouků rozdílné výšky i rozpětí. Spočívají na nízkých pilířích vybudovaných z pískovcových kvádrů a lomového kamene, kladeného na vápennou maltu. Tloušťka čtyř pilířů je 2 m, středního pilíře pak 3 m. Rozpětí oblouků je čtyřmetrové, maximální výška vrcholu nejvyšší klenby nad hladinou Moravy je 4 m.⁵³⁵

Uprostřed mostu je socha sv. Jana Nepomuckého, která sem byla osazena v polovině 18. století.

Analýza stavby

Most sám pochází z přelomu 15. a 16. století, nebo také až z konce 16. století (první písemná zmínka z roku 1592). Stavbu litovelského mostu mohl patrně nařídít Jan Šembera Černoohorský z Boskovic, jemuž zdejší panství koncem 16. století patřilo.⁵³⁶

Svatojánský most patří mezi nejstarší dochované mosty v České republice a ještě donedávna byl nejstarším mostem na území Moravy. Při rekonstrukci náměstí Přemysla Otakara II. v Litovli byl totiž objeven most přes Nečíz, který je pravděpodobně starší než samotný Svatojánský most. Datován je nejpozději do 15. století, ale mohl by být i starší.⁵³⁷

⁵³⁴ Vlasta Kauerová, Svatojánský most v Litovli, *Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci* 6, 1997, s. 125.

⁵³⁵ Dušan Josef, *Naše mosty, historické a současné*, Praha 1984, s. 91-92.

⁵³⁶ Viz Josef (pozn. 219), s. 258-259.

⁵³⁷ Helena Kaštilová (red.), *Litovelské noviny*, č. 7, Litovel 2014, s. 7.

6. Závěr

Hlavním cílem magisterské diplomové práce bylo komplexně analyzovat gotickou a renesanční architekturu města Litovle a vytvořit katalog staveb vzniklých od doby založení města po dobu konce třicetileté války, včetně staveb dnes již nedochovaných – např. areál sv. Ducha.

Předkládaná práce popisuje dějiny města Litovle z rozmezí let 1260-1650, s ohledem na gotické a renesanční stavby a také tehdejší majitele města a jejich stavební činnost. Těžiště práce spočívá v chronologicky řazeném katalogu celkem třinácti gotických a renesančních staveb města Litovle. Katalogová hesla staveb obsahují dějiny dané stavby, její popis a následnou analýzu stavby. Na základě vytvořeného katalogu památek těchto dvou slohových období byla sepsána studie o vývoji gotické a renesanční architektury.

Vývoj architektury daného období ovlivnily zejména dva rody, které město Litovel vlastnily – rod pánů z Vlašimi a rod pánů z Boskovic. Pánům z Vlašimi patřila Litovel mezi léty 1436-1513. Nejvýznamnějším stavebním počinem za vlády Vlašimů v Litovli bylo postavení kaple sv. Jiří [49 – 62]. Kaple má mezi dochovanými památkami mimořádné postavení. Je autenticky dochovanou stavbou. Páni z Boskovic vlastnili Litovel mezi lety 1513-1597. Po určitou dobu na jejich zakázkách, ale i na zakázkách města či soukenického cechu v Litovli, pracovala skupina domácích kameníků, která vytvářela rozvinutou stavební činnost v renesančním duchu. Do této skupiny raně renesančních děl můžeme zařadit portál měšťanského domu v Masarykově ulici č. 2, č. p. 769 z roku 1542 [72], ostění oken domu soukenického cechu z 30. let 16. století [65 - 67] nebo ostění a portály v budově litovelské radnice z 30. - 40. let 16. století [22 - 26].

Problémem, s nímž se studium gotické a renesanční architektury v Litovli potýkalo, byla skutečnost, že se v původní podobě dochovala pouze pozdně gotická kaple sv. Jiří, zbylé stavby byly v pozdějších obdobích často přestavovány a různě upravovány. Překážkou zkoumání se také stalo badatelsky nedostatečné zpracování problematiky litovelské architektury ve 13. až 17. století.

Inspiračním zdrojem pro toto bádání byl úzce výběrový katalog litovelské architektury v publikaci – *Od gotiky k renesanci: výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550, Sv. 3, Olomoucko* (kat. výst.),⁵³⁸ který se zabývá pouze vybranými památkami, a ne příliš do

⁵³⁸ Ivo Hlobil – Marek Perůtka (eds.), *Od gotiky k renesanci: výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550, Sv. 3, Olomoucko* (kat. výst.), Brno 1999.

hloubky. Diplomová práce rozšiřuje okruh památek o stavby, které nejsou ve zmíněném katalogu uvedeny.

U většiny památek dosud s jistotou nevíme, kdo byl jejich autorem. Určení možného autorství staveb může být předmětem dalšího bádání.

Studium litovelské gotické a renesanční architektury, které přináší přednesená práce, dokládá, že je pouhým zlomkem, který tento neprobádaný materiál nabízí. Diplomová práce nemohla vyčerpat veškeré aspekty týkající se zkoumané problematiky, avšak takto vysoké cíle si nevytyčila. Nicméně byla motivovaná snahou přispět k podrobnějšímu ucelenému pohledu na vybrané nejvýznamnější litovelské gotické a renesanční stavby.

7. Summary

The aim of this thesis has been to analyze Gothic and Renaissance architecture of the town Litovel. The text is divided into two main parts. The first part describes in detail the history of the town Litovel from its early beginnings to the end of the Thirty Years War, where is put emphasis on Gothic and Renaissance buildings and owners of these buildings and their construction activity. We can find there also impact of the owners on the form and style of these buildings, especially if we talk about a confessional aspect. For this part of thesis has been used all existing literature about the history of Litovel town and its architecture in the years 1260-1650.

The second part is catalogue of Gothic and Renaissance buildings of the town Litovel between years 1260 and 1650. There have been described also buildings, which were destroyed (for example – The Areal of the Holy Spirit). The catalogue is chronological. The buildings are dated according to the oldest building phase. Each object in the catalogue is divided in to three parts. The first part describes complete history of the building. The second part contains description of the building. And the third part is analysis, where the author tries to characterize Gothic and Renaissance parts of the building and finds possible parallels. For this part of the work have been used architectural and historical surveys of all buildings.

8. Seznam vyobrazení

1 Listina krále Václava II., 13. října 1287, Státní okresní archiv Olomouc. Repro: Viktor Pinkava, *Vlastivěda moravská. Litovelský okres*, Brno 1903, s. 60.

2 Litovel, druhá polovina 13. století, půdorys. Repro: Jiří Kuthan, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města – hrady – kláštery – kostely*, Vimperk 1994, s. 225.

3 Listina krále Václava II., 26. února 1291, Státní okresní archiv Olomouc. Repro: Viktor Pinkava, *Vlastivěda moravská. Litovelský okres*, Brno 1903, s. 61.

4 Listina krále Jana Lucemburského, 3. února 1327, Státní okresní archiv Olomouc. Repro: Viktor Pinkava, *Vlastivěda moravská. Litovelský okres*, Brno 1903, s. 63.

5 Litovel, Uničovská brána, po roce 1327. Repro: Lubomír Šik, *Litovelské paměti*, Litovel 1994, s. 49.

6 Litovel, Olomoucká brána, po roce 1327. Repro: Lubomír Šik, *Litovelské paměti*, Litovel 1994, s. 50.

7 Znak pánů z Vlašimi. Repro: Josef Pilnáček, *Staromoravští rodové*, Brno 2011, s. 131.

8 Znak pánů z Boskovic. Repro: Josef Pilnáček, *Staromoravští rodové*, Brno 2011, s. 32.

9 Řád města Litovle, 12. září 1593, Státní okresní archiv Olomouc. Repro: Kateřina Dufková, *Jan Šembera Černoohorský z Boskovic: moravský Petr Vok*, Praha 2014, s. 79.

10 Litovel, kostel sv. Filipa a Jakuba, 1692-1694, jižní průčelí. Foto: Sandra Kolářová

11 Litovel, kostel sv. Filipa a Jakuba, 1692-1694, jihozápadní průčelí. Foto: Sandra Kolářová

12 Litovel, kostel sv. Filipa a Jakuba, 1692-1694, půdorys. Repro: Pavel Šlězár, *Kostely a sakrální stavby v Litovli*, Olomouc 2008, s. 22.

13 Litovel, kaple sv. Josefa, zaniklá v roce 1938. Repro: Pavel Šlézar, *Kostely a sakrální stavby v Litovli*, Olomouc 2008, s. 55.

14 Litovel, radnice, 1684, západní průčelí. Foto: Sandra Kolářová

15 Litovel, portál radnice, 1489, pohled od západu. Foto: Sandra Kolářová

16 Litovel, portál radnice, 1489. Repro: Zdeněk Fišera – Karel Kibic, *Historické radnice Čech, Moravy a Slezska*, 1. díl, Praha 2009, s. 108.

17 Litovel, radnice, 1572, renesanční deska v průjezdu. Foto: Sandra Kolářová

18 Litovel, radnice, 1684, kamenná deska datující přestavbu radnice. Foto: Sandra Kolářová

19 Litovel, radnice, 30. - 40. léta 16. století, okno v přízemí radniční věže. Foto: Sandra Kolářová

20 Litovel, radnice, 30. - 40. léta 16. století, kamenická značka na okně radniční věže. Foto: Sandra Kolářová

21 Litovel, radnice, 1572, pohled od západu. Foto: Sandra Kolářová

22 Litovel, radnice, 1572, vstupní portál. Repro: Zdeněk Fišera – Karel Kibic, *Historické radnice Čech, Moravy a Slezska*, 1. díl, Praha 2009, s. 108.

23 Litovel, Sochova vila, 1572, Husova ulice č. p. 805, portál. Foto: Sandra Kolářová

24 Litovel, radnice, 30. - 40. léta 16. století, fragment okenního ostění v průjezdu radnice. Foto: Sandra Kolářová

25 Litovel, radnice, 30. - 40. léta 16. století, portál v přízemí radniční věže. Repro: Hana Myslivečková, Příspěvek k počátkům a podobě renesanční architektury a plastiky v Litovli, *Acta Universitatis Palackiana Olomucensis facultas paedagogica, Aestetica* 5, 1985, s. 35.

26 Litovel, radnice, 30. - 40. léta 16. století, portál druhého patra radniční věže. Repro: Hana Myslivečková, Příspěvek k počátkům a podobě renesanční architektury a plastiky v Litovli, *Acta Universitatis Palackiana Olomucensis facultas paedagogica, Aestetica* 5, 1985, s. 35.

27 Litovel, dřevořez J. Willenberga, 1593, pohled od jihu. Repro: *Střední Morava: Kulturněhistorická revue*, 1998, roč. 4, č. 7, Olomouc 1998, s. 92.

28 Litovel, náměstí Přemysla Otakara II., 1856, přístup k rameni řeky Moravy – tzv. Nečíz. Repro: Lucie Augustinková – Hana Paclová, *Vodní dílo Nečíz v Litovli (Historie a aktuální význam)*, Olomouc 2013, s. 7.

29 Nový Bydžov, druhá polovina 13. století, půdorysné schéma. Repro: Jiří Kuthan, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města – hrady – kláštery – kostely*, Vimperk 1994, s. 246.

30 Litovel, park Míru, 1327, souvislý pás zachovaných hradeb. Repro: Lubomír Šik, *Litovelské paměti*, Litovel 1994, s. 29.

31 Litovel, muzeum (dřívější měšťanská střelnice), 1872, pohled od východu. Foto: Sandra Kolářová

32 Litovel, muzeum (dřívější měšťanská střelnice), 1872, půdorys přízemí. Repro: Vlasta Kauerová – Tomáš Vítek, *Muzeum. Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1997.

33 Litovel, muzeum (dřívější měšťanská střelnice), 1872, půdorys prvního patra. Repro: Vlasta Kauerová – Tomáš Vítek, *Muzeum. Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1997.

34 Litovel, kostel sv. Marka s kaplí sv. Jiří, 1675-1680, 1484, pohled od východu. Repro: Lubomír Šik, *Litovelské paměti*, Litovel 1994, s. 18.

35 Litovel, kostel sv. Marka, 1675-1680, pohled ze západu. Foto: Sandra Kolářová

- 36** Litovel, kostel sv. Marka, 1675-1680, pohled z východu. Foto: Sandra Kolářová
- 37** Litovel, kostel sv. Marka, 1675-1680, pohled ze severu. Foto: Sandra Kolářová
- 38** Litovel, kostel sv. Marka, 1675-1680, pohled z jihu. Foto: Sandra Kolářová
- 39** Litovel, kostel sv. Marka, 1675-1680, půdorys s vyznačením jednotlivých stavebních fází. Repro: Pavel Šlězár, *Kostely a sakrální stavby v Litovli*, Olomouc 2008, s. 38.
- 40** Litovel, kostel sv. Marka, 1567, náhrobní kámen s reliéfní figurou Pavla Hauschilda. Foto: Sandra Kolářová
- 41** Litovel, kostel sv. Marka, 1532, portál sakristie. Foto: Sandra Kolářová
- 42** Litovel, kostel sv. Marka, 1532, detail portálu sakristie. Foto: Sandra Kolářová
- 43** Hrad Sovinec, 30. léta 16. století, portál ve věži hradu. Repro: *Sborník Národního památkového ústavu – územní odborné pracoviště v Olomouci*, Olomouc 2009, s. 36.
- 44** Olomouc, radnice, konec 16. století, portál v patře západního průčelí radnice. Repro: Ivo Hlobil – Eduard Petrů, *Humanism and the Early Renaissance in Moravia*, Olomouc 1999, s. 295.
- 45** Prostějov, Masarykovo náměstí č. p. 15, 30. léta 16. století, portál v interiéru domu. Repro: *Sborník Národního památkového ústavu – územní odborné pracoviště v Olomouci*, Olomouc 2009, s. 38.
- 46** Bílá Lhota, arboretum, před 1541, portál bývalého domu č. p. 55 vytvořený pro Hanuše Haugvice z Biskupic. Repro: Hana Myslivečková, Příspěvek k počátkům a podobě renesanční architektury a plastiky v Litovli, *Acta Universitatis Palackiana Olomucensis facultas paedagogica, Aestetica* 5, 1985, s. 37.

47 Dlouhá Loučka, kostel sv. Bartoloměje, 1535, portál. Repro: Hana Myslivečková, Příspěvek k počátkům a podobě renesanční architektury a plastiky v Litovli, *Acta Universitatis Palackiana Olomucensis facultas paedagogica, Aestetica 5*, 1985, s. 38.

48 Litovel, kostel sv. Marka, 1529, okno sakristie. Repro: Hana Myslivečková, Příspěvek k počátkům a podobě renesanční architektury a plastiky v Litovli, *Acta Universitatis Palackiana Olomucensis facultas paedagogica, Aestetica 5*, 1985, s. 31.

49 Litovel, kaple sv. Jiří, 1484, pohled ze severu. Foto: Sandra Kolářová

50 Litovel, kaple sv. Jiří, 1484, pohled ze západu. Foto: Sandra Kolářová

51 Litovel, kaple sv. Jiří, 1484, půdorys. Repro: Slavomíra Kašpárková, *Kaple sv. Jiří. Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1987.

52 Litovel, kaple sv. Jiří, 1484, východní okno. Foto: Sandra Kolářová

53 Litovel, kaple sv. Jiří, 1484, severní a západní portál. Foto: Sandra Kolářová

54 Litovel, kaple sv. Jiří, 1484, klenba. Foto: Sandra Kolářová

55 Litovel, kaple sv. Jiří, 1484, erb pánů z Vlašimi, první svorník v prvním klenebním poli v presbytáři. Repro: Marie Dočekalová, *Kaple sv. Jiří. Litovel. Restaurátorská zpráva*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 2010.

56 Litovel, kaple sv. Jiří, 1580, pamětní nápis v kartuši na kruchtě. Foto: Sandra Kolářová

57 Litovel, kaple sv. Jiří, konec 16. století. Foto: Sandra Kolářová

58 Litovel, kaple sv. Jiří, 1485, freska sv. Jiří bojujícího s drakem. Foto: Sandra Kolářová

59 Mostkovice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1425-1450, nástěnná malba. Foto: <http://www.ado.cz/clanek/v-mostkovicich-byly-pozehnany-zrestaurovane-goticke-fresky>

60 Mistr Svatojiřského oltáře, Svatojiřský oltář, kolem 1470, Národní galerie v Praze.
Foto: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kultura/130279-svatojirsky-oltar/>

61 Epitaf Jiříka Řepického ze Sudoměře, 1497, Praha, Národní muzeum.
Foto: <http://www.esbirky.cz/detail/125421/?series=d945d00822516d85a31bb9>

62 Moravská Třebová, Branská ulice č. p. 6, konec 15. století, kamenická značka okenního ostění. Foto: Sandra Kolářová

63 Litovel, knihovna města Litovle (dřívější dům soukenického cechu), 30. léta 16. století, pohled od severu. Foto: Sandra Kolářová

64 Litovel, knihovna města Litovle (dřívější dům soukenického cechu), 1570, deska se znakem soukenického a postřihačského cechu. Foto: Sandra Kolářová

65 Litovel, knihovna města Litovle (dřívější dům soukenického cechu), 30. léta 16. století, okno dvorní fasády. Repro: Hana Myslivečková, Příspěvek k počátkům a podobě renesanční architektury a plastiky v Litovli, *Acta Universitatis Palackiana Olomucensis facultas paedagogica, Aestetica 5*, 1985, s. 33.

66 Litovel, knihovna města Litovle (dřívější dům soukenického cechu), 30. léta 16. století, okno v přízemí na hlavním průčelí. Foto: Sandra Kolářová

67 Litovel, knihovna města Litovle (dřívější dům soukenického cechu), 30. léta 16. století, okna v prvním patře. Foto: Sandra Kolářová

68 Litovel, Boskovicova ulice č. 1, č. p. 780, 13. století, měšťanský dům. Foto: Sandra Kolářová

69 Litovel, 1. máje č. p. 792, druhá polovina 13. století, měšťanský dům. Repro: Vítězslav Kollmann, *Šenk pod apatykou*, Litovel 2001, s. 13.

70 Litovel, náměstí Přemysla Otakara II. č. p. 779, 14. století, měšťanský dům. Foto: Sandra Kolářová

71 Litovel, Masarykova ulice č. 2, č. p. 769, 1542, měšťanský dům. Foto: Sandra Kolářová

72 Litovel, Masarykova ulice č. 2, č. p. 769, 1542, vstupní portál domu. Foto: Sandra Kolářová

73 Litovel, Masarykova ulice č. 2, č. p. 769, 1542, balkon domu. Foto: Sandra Kolářová

74 Litovel, Masarykova ulice č. 2, č. p. 769, 1542, vnitřní portál domu. Repro: Petr Čehovský, *Raně renesanční portály moravských kameníků na Olomoucku* (diplomová práce), Katedra dějin umění FF UP, Olomouc 2003.

75 Litovel, Masarykova ulice č. 2, č. p. 769, 1542, ostění v interiéru domu. Repro: Petr Čehovský, *Raně renesanční portály moravských kameníků na Olomoucku* (diplomová práce), Katedra dějin umění FF UP, Olomouc 2003.

76 Litovel, ulice Vítězná, přelom 15. a 16. století, Svatojánský most. Foto: Sandra Kolářová

77 Litovel, ulice Vítězná, 1933, plán opevnění pilířů mostu. Repro: *Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci* 6, 1997, s. 125-129.

78 Litovel, kostel sv. Filipa a Jakuba, první polovina 16. století, pastoforium na pravé straně presbytáře. Foto: Sandra Kolářová

79 Litovel, kostel sv. Filipa a Jakuba, první polovina 16. století, pastoforium na levé straně presbytáře. Foto: Sandra Kolářová

9. Seznam použité literatury a pramenů

Literatura

Josef Bezděčka, Litovelsko v době předhusitské a husitské, *Střední Morava 1*, č. 1, Olomouc 1995.

Zdenka Bláhová, Portál sakristie kostela sv. Marka v Litovli a proměny pozdně gotického ostění, *Sborník Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Olomouci*, 2009, s. 25-39.

Petr Čehovský, Jan Matějův – donátor edikulového portálu kostela sv. Bartoloměje v Dlouhé Loučce, *Střední Morava (vlastivědná revue)*, Olomouc 2003, s. 117-118.

Petr Čehovský, Architektonická skulptura v severním Dolním Rakousku a na jižní Moravě v 1. polovině 16. století – umění, které mohlo být provedeno ve třech různých stylech, *Časopis Společnosti přátel starožitností*, 2008, č. 4, s. 193-217.

Kateřina Dufková, *Jan Šembera Černožský z Boskovic: moravský Petr Vok*, Praha 2014.

Karel Faltýnek, Záchraný archeologický výzkum v kapli sv. Jiří a v kostele sv. Marka v Litovli, *Památkový ústav v Olomouci 1999, Výroční zpráva*, 2000, s. 76-83.

Zdeněk Fišera – Karel Kibic, *Historické radnice Čech, Moravy a Slezska*, 1. díl, Praha 2009.

Dušan Foltýn a kolektiv, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.

Ivo Hlobil, Základní přehled o raněrenesančních portálech střední Moravy (1492-1540), *Vlastivědný věstník moravský*, 1974, s. 224.

Ivo Hlobil – Eduard Petrů, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha 1992.

Ivo Hlobil – Eduard Petrů, *Humanism and the Early Renaissance in Moravia*, Olomouc 1999.

Ivo Hlobil – Marek Perůtka (eds.), *Od gotiky k renesanci: výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550, Sv. 3, Olomoucko* (kat. výst), Brno 1999.

Ladislav Hosák, *Z nejstarších dějin Mohelnicka*, Mohelnice 1953.

Ladislav Hosák, *Z minulosti Olomouckého kraje*, Olomouc 1956.

Libor Jan, Litovel (Olomouc), Zaniklý dům řádu sv. Ducha s kostelem a špitálem, in: Dušan Foltýn a kolektiv, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 416-417.

Dušan Josef, *Naše mosty, historické a současné*, Praha 1984.

Dušan Josef, *Encyklopedie mostů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002.

Slavomíra Kašpárková, Litovel (okres Olomouc), in: Ivo Hlobil – Marek Perůtka (eds.), *Od gotiky k renesanci: výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550, Sv. 3, Olomoucko* (kat. výst.), Brno 1999, s. 170.

Vlasta Kauerová, Měšťanská střelnice, *Střední Morava: Kulturněhistorická revue*, 1998, roč. 4, č. 6, s. 78.

Vlasta Kauerová, Svatojánský most v Litovli, *Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci* 6, 1997, s. 125-129.

Vlasta Kauerová – Miroslav Koudela, *Památky staré Litovle*, Olomouc 1998.

Pavel Konečný – Pavel Michna (eds.), *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Olomouc*, Olomouc 1997.

Pavel Konečný, *Seznam nemovitých památek místního a regionálního významu okresu Olomouc*, Olomouc 1999.

Irena Kubešová – Helena Richterová, Městské hradby, in: Ivo Hlobil – Marek Perůtka (eds.), *Od gotiky k renesanci: výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550*, Sv. 3, Olomoucko (kat. výst.), Brno 1999, s. 193-194.

Vítězslav Kollmann, *Šenk pod apatykou*, Litovel 2001.

Václav Kubiček, *Z dějin města Loštic*, Brno 1918.

Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1998.

Jiří Kuthan, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města – hrady – kláštery – kostely*, Vimperk 1994.

Johann Kux, *Geschichte der Stadt Littau: von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1848*, Brünn 1900.

Johann Kux, *Geschichte der königliche Stadt Mährisch-Neustadt*, Mährisch Neustadt 1923.

Johann Kux, *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*, Olmütz 1937.

Hellmut Lorenz, Spätgotik und Renaissance in Mitteleuropa - Ein „Stil zwischen den Stilen“, in: Evelin Wetter (ed.), *Die Länder der böhmischen Krone und ihre Nachbarn zur Zeit der Jagellonienkönige*, Ostfildern 2004, s. 31-47.

Vladimír Maňas, *Gotické klenoty v kapli sv. Jiří v Litovli*, Litovel 2012.

Václav Mencl, Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury, *Zprávy památkové péče*, 1959, s. 20.

Hana Myslivečková, Příspěvek k počátkům a podobě renesanční architektury a plastiky v Litovli, *Acta Universitatis Palackiana Olomucensis facultas paedagogica, Aestetica 5*, 1985, s. 23.

Hana Myslivečková, Radnice, in: Ivo Hlobil – Marek Perůtka (eds.), *Od gotiky k renesanci: výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550, Sv. 3, Olomoucko* (kat. výst.), Brno 1999, s. 171.

Karel Obšil, *Historický průvodce Litovlí*, Litovel 1965.

František Palacký, *Dějiny národu českého*, Praha 1921.

Jaroslav Pešina, *Česká malba pozdní gotiky a renesance deskového malířství 1450-1550*, Praha 1950.

Josef Pilnáček, *Staromoravští rodové*, Brno 2004.

Josef Pilnáček, *Staromoravští rodové*, Brno 2011.

Viktor Pinkava, *Vlastivěda moravská. Litovelský okres*, Brno 1903.

Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, Díl 2, J-N, Praha 1999.

Jiří Spěváček, *Král diplomat*, Praha 1982.

Eva Šamánková, *Architektura české renesance*, Praha 1969.

Lubomír Šik, *Litovelské paměti*, Litovel 1994.

Pavel Šlězár, Archeologické výzkumy na Starém městě a počátky města Litovle, *Ročenka Muzejní společnosti Litovelska*, 2007, s. 24-35.

Pavel Šlězár, *Kostely a sakrální stavby v Litovli*, Olomouc 2008.

Gregor Wolny, *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften. I. Abtheilung. Olmützer Erzdiöcese. 1. Band*, Brünn 1855.

Helena Zápalková (ed.), *Kristus z Litovle: restaurování 2007-2010* (kat. výst.), Olomouc 2011.

Karel Žurek, Městské hradby, in: Ivo Hlobil – Marek Perůtka (eds.), *Od gotiky k renesanci: výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550*, Sv. 3, Olomoucko (kat. výst.), Brno 1999, s. 224.

Prameny

Josef Bezděčka, *Gregor Tarco – Popis města Litovle*, Uničov 1988. Strojopis uložen ve Státním okresním archivu Olomouc, sig. B 1742.

Josef Bezděčka, *Dějiny města Litovle od počátku až do roku 1948*, 1. a 2. díl, 1991. Strojopis uložen ve Vědecké knihovně v Olomouci.

Petr Čehovský, *Raně renesanční portály moravských kameníků na Olomoucku* (diplomová práce), Katedra dějin umění FF UP, Olomouc 2003.

Marie Dočekalová, *Kaple sv. Jiří. Litovel. Restaurátorská zpráva*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 2010.

Karel Faltýnek, *Kostel sv. Filipa a Jakuba. Litovel. Záchranný archeologický výzkum. Nálezová zpráva*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1998.

Slavomíra Kašpárková, *Kaple sv. Jiří. Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1987.

Vlasta Kauzerová – Miroslav Koudela, *Historický místopis domů v Litovli II. Domy s várečným právem, pivovary a zaniklé památky na území města, II. etapa, I. svazek*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 2000.

Vlasta Kauerová – Irena Kubešová, *Boskovicova č. 1, čp. 780. Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1996.

Vlasta Kauerová – Tomáš Vítek, *Kostelní náměstí čp. 63 (Lichtenštejnský špitálek). Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1994.

Vlasta Kauerová – Tomáš Vítek, *Radnice č. p. 180. Litovel. Podpovrchový průzkum fasád*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1994.

Vlasta Kauerová – Tomáš Vítek, *Masarykova č.p. 769. Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1995.

Vlasta Kauerová – Tomáš Vítek, *Náměstí Přemysla Otakara č.p. 779. Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1996.

Vlasta Kauerová – Tomáš Vítek, *Muzeum. Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1997.

Vlasta Kauerová – Tomáš Vítek, *Kostel sv. Filipa a Jakuba. Litovel. Podpovrchový průzkum omítek*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1998.

Vlasta Kauerová – Tomáš Vítek, *Kostel sv. Marka. Litovel. Stavebně-historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1999.

Leoš Mlčák, *Průzkum interiéru kaple sv. Jiří v Litovli*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci, Olomouc 1989.

Hana Myslivečková, *Pozdně gotické a renesanční věže olomouckého okresu 1400-1620* (disertační práce), Katedra dějin umění FF UP, Olomouc 1979.

Karel Sedlák, *Z dějin Litovle. Soubor článků o městě Litovli*, Litovel 1963. Uloženo v Muzeu Litovel.

Jan Smyčka, Paměti městské radnice a věže v Litovli, *Selská stráž*, 1905. Opis E. Stoklas 1943, uložen ve Státním okresním archivu Olomouc sig. A 7191.

Jan Smyčka, Příspěvek k dějinám hospitálu a kláštera sv. Ducha v Litovli, *Selská stráž*, 1916, č. 44.

Lubomír Šik, *Kostel Filipa a Jakuba*, Litovel 2005. Uloženo v Muzeu Litovel.

Lubomír Šik, *Litovelské kostely a hřbitovy*, Litovel 2005. Uloženo v Muzeu Litovel.

Lubomír Šik, *Náměstí Přemysla Otakara II. v Litovli*, Litovel 2005. Uloženo v Muzeu Litovel.

Donath Ulrich, *Geschichte der Stadt Littau, 1860-1873*. Uloženo ve Vlastivědném muzeu Olomouc.

Eduard Wondrák, *Vavřinec Span ze Spanova (1530 - 1575)*, Olomouc 1980, s. 62-94. Uložen ve Státním okresním archivu Olomouc sig. A 2623.

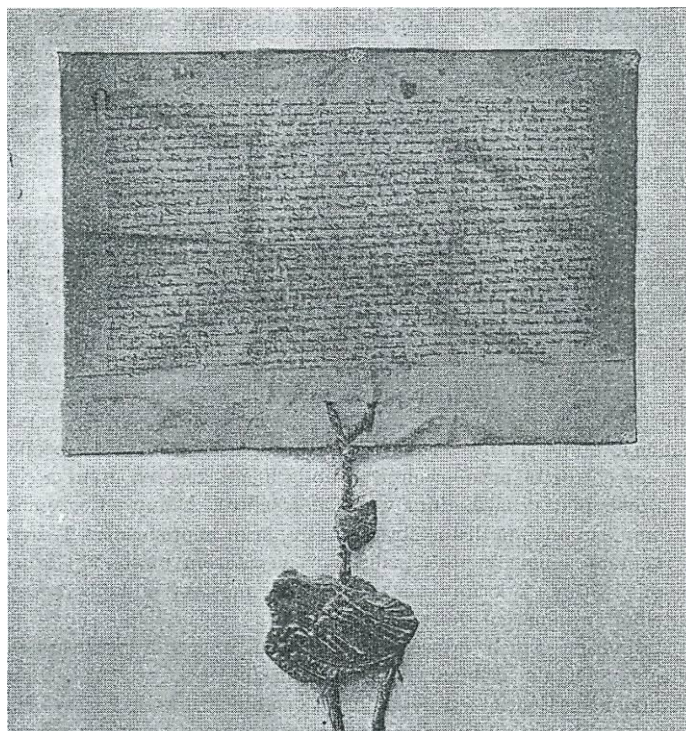
Internetové zdroje

Pavel Šlězár, *Předběžná zpráva o objevu „Antiqua civitas“ na Starém městě v Litovli a několik poznámek k aspektům geneze města Litovle*.

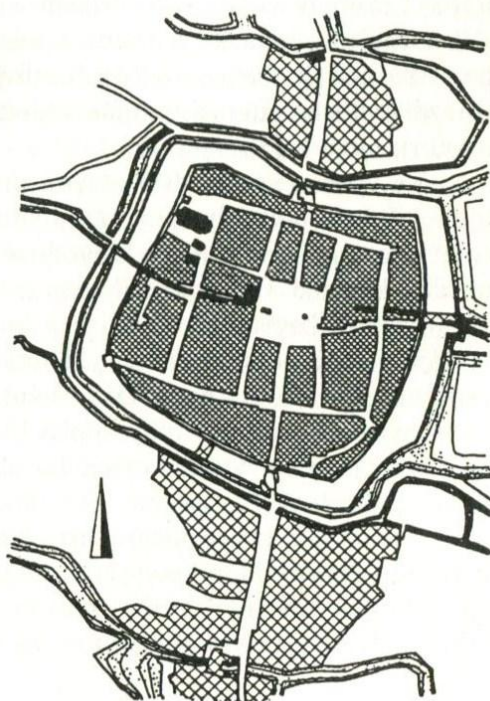
Dostupné z <http://www.iabrno.cz/pv/PV4604.pdf>.

Informace staženy dne 26. 8. 2014

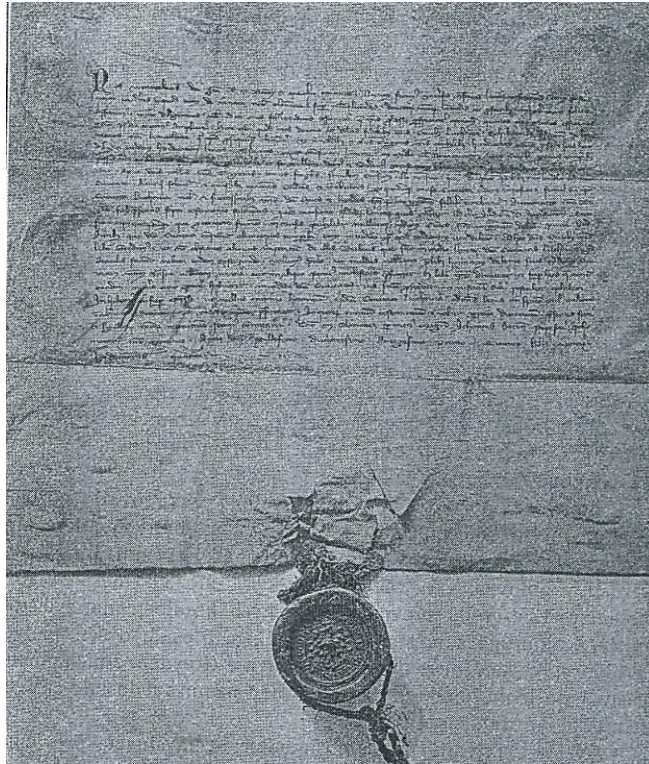
10. Obrazová příloha

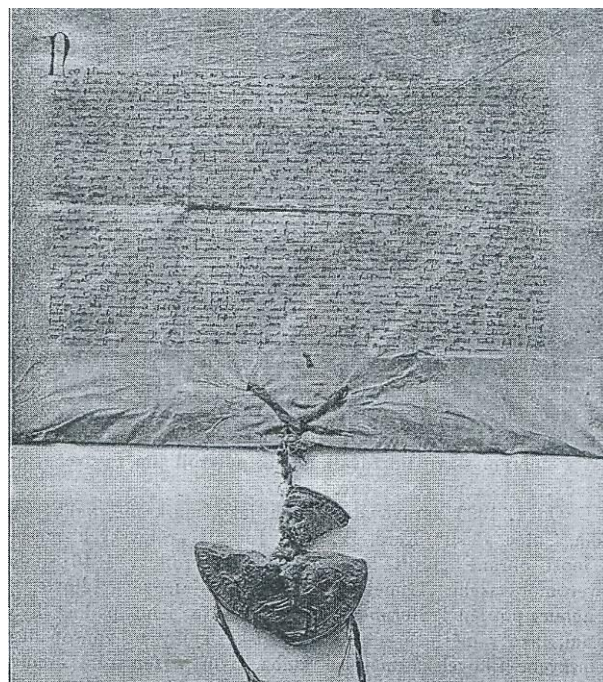
1 Listina krále Václava II., 13. října 1287, Státní okresní archiv Olomouc.

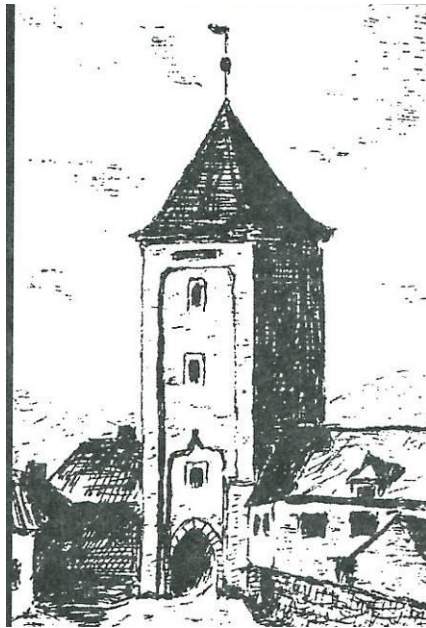
2 Litovel, druhá polovina 13. století, půdorys.

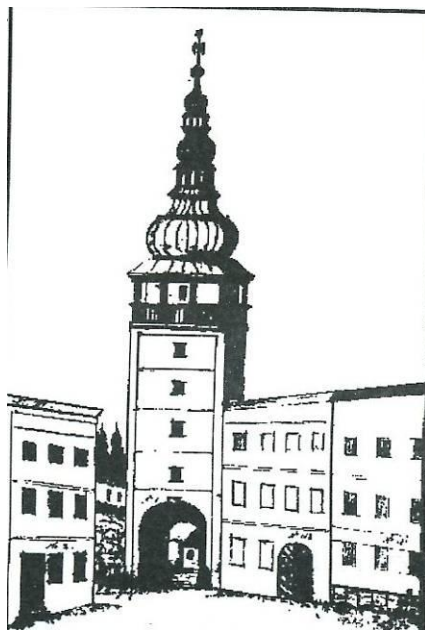
3 Listina krále Václava II., 26. února 1291, Státní okresní archiv Olomouc.

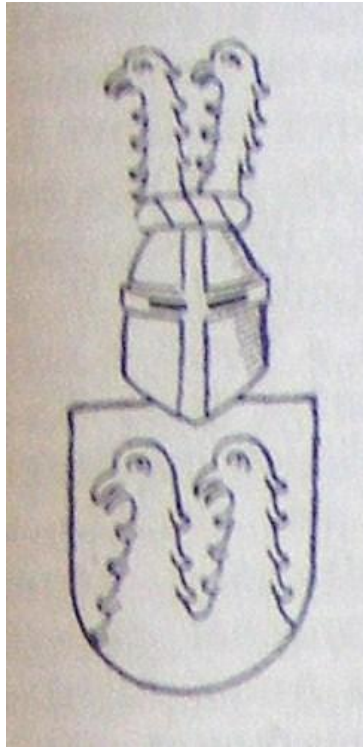
4 Listina krále Jana Lucemburského, 3. února 1327, Státní okresní archiv Olomouc.

5 Litovel, Uničovská brána, po roce 1327.

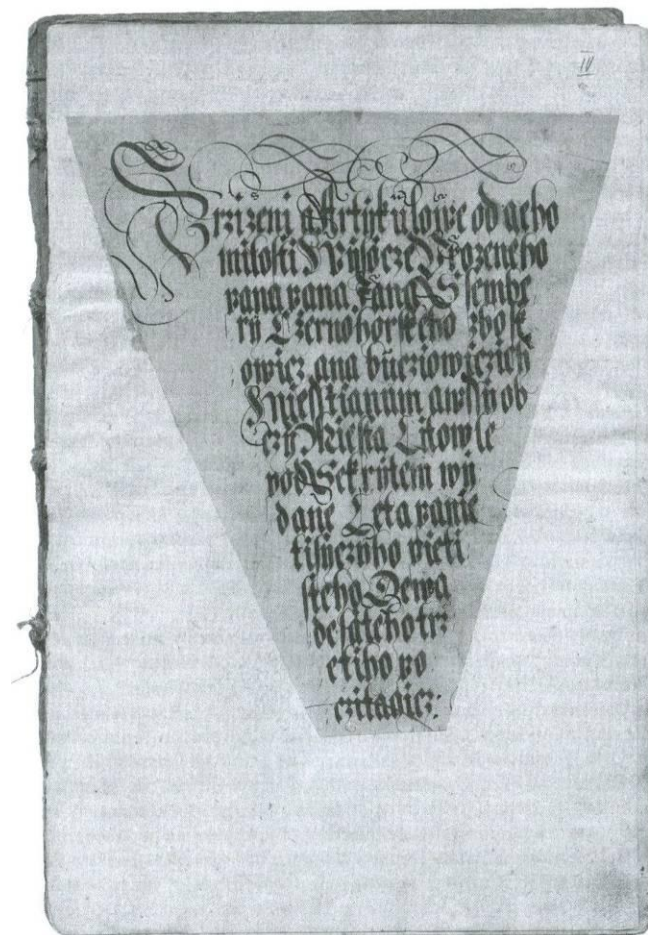
6 Litovel, Olomoucká brána, po roce 1327.

7 Znak pánů z Vlašimi.

8 Znak pánů z Boskovic.

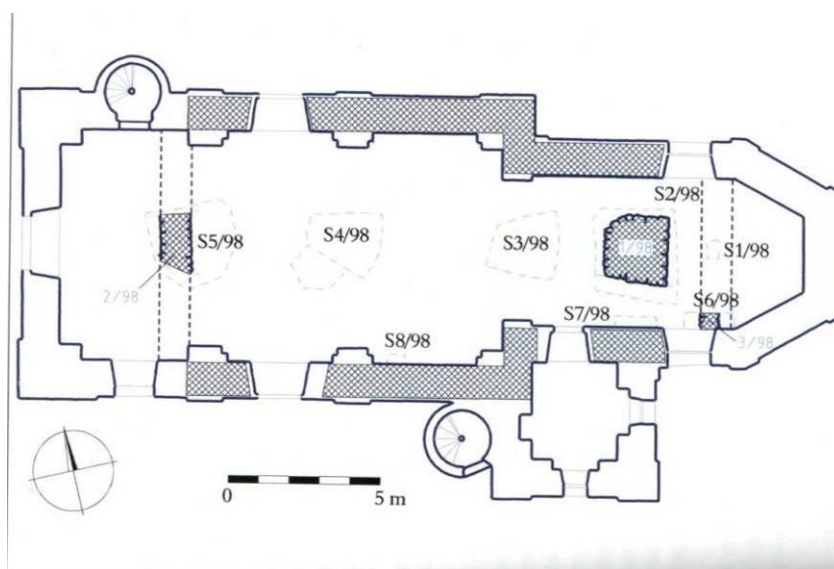
9 Řád města Litovle, 12. září 1593, Státní okresní archiv Olomouc.

10 Litovel, kostel sv. Filipa a Jakuba, 1692-1694, jižní průčelí.

11 Litovel, kostel sv. Filipa a Jakuba, 1692-1694, jihozápadní průčelí.

12 Litovel, kostel sv. Filipa a Jakuba, 1692-1694, půdorys.

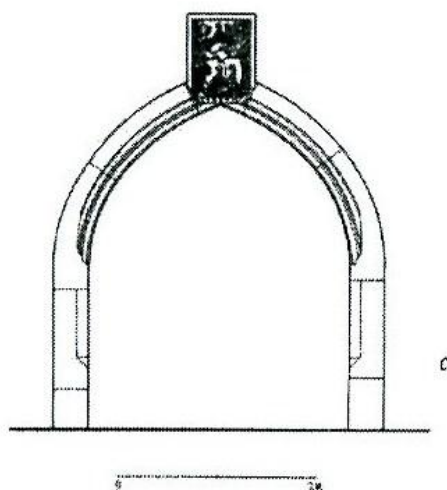
13 Litovel, kaple sv. Josefa, zaniklá v roce 1938.

14 Litovel, radnice, 1684, západní průčelí.

15 Litovel, portál radnice, 1489, pohled od západu.

16 Litovel, portál radnice, 1489.

17 Litovel, radnice, 1572, renesanční deska v průjezdu.

18 Litovel, radnice, 1684, kamenná deska datující přestavbu radnice.

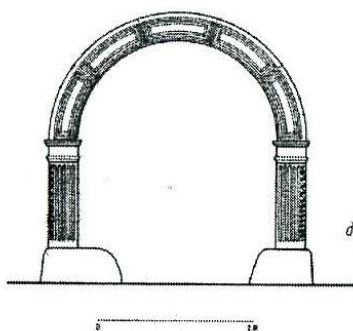
19 Litovel, radnice, 30. - 40. léta 16. století, okno v přízemí radniční věže.

20 Litovel, radnice, 30. - 40. léta 16. století, kamenická značka na okně radniční věže.

21 Litovel, radnice, 1572, pohled od západu.

22 Litovel, radnice, 1572, vstupní portál.

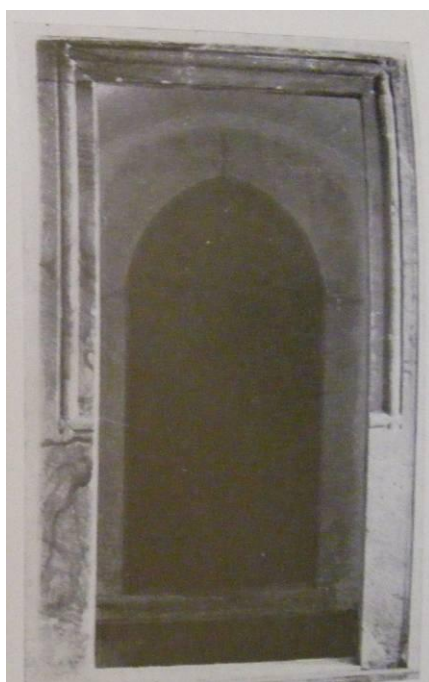
23 Litovel, Sochova vila, 1572, Husova ulice č. p. 805, portál.

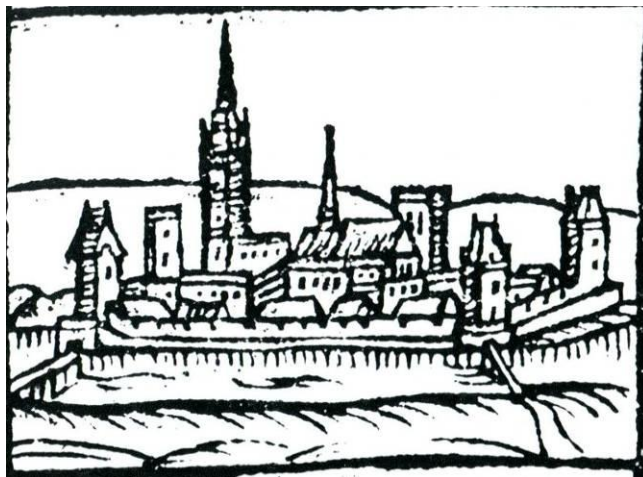
24 Litovel, radnice, 30. - 40. léta 16. století, fragment okenního ostění v průjezdu radnice.

25 Litovel, radnice, 30. - 40. léta 16. století, portál v přízemí radniční věže.

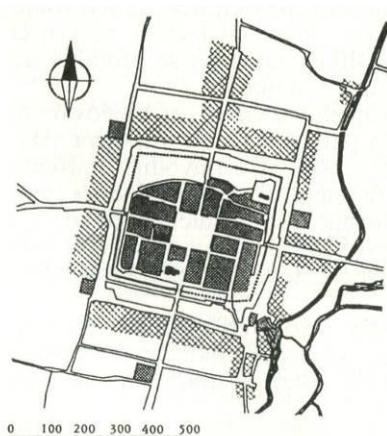
26 Litovel, radnice, 30. - 40. léta 16. století, portál druhého patra radniční věže.

27 Litovel, dřevorez J. Willenberga, 1593, pohled od jihu.

28 Litovel, náměstí Přemysla Otakara II., 1856, přístup k rameni řeky Moravy – tzv. Nečíz.

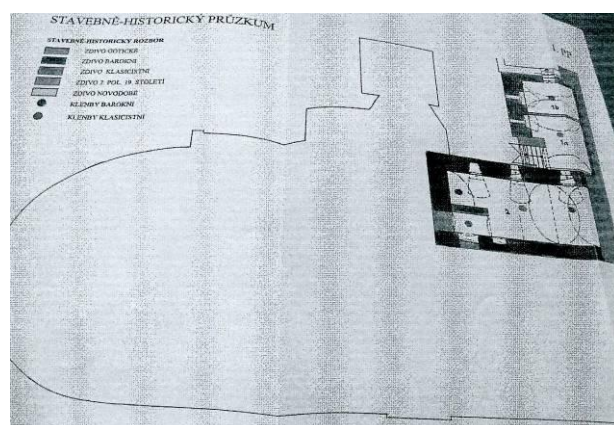
29 Nový Bydžov, druhá polovina 13. století, půdorysné schéma.

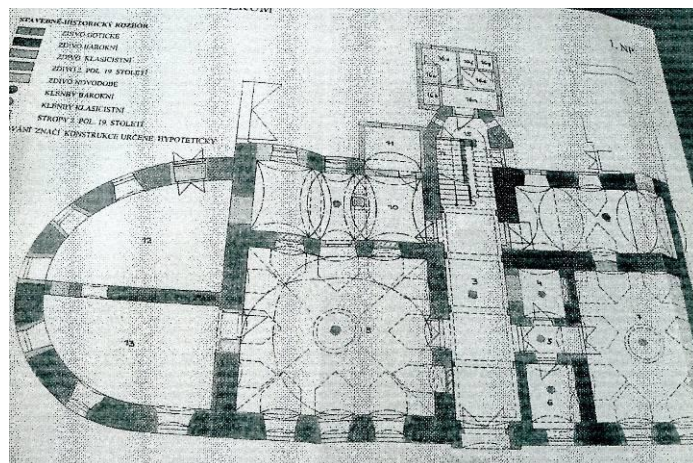
30 Litovel, park Míru, 1327, souvislý pás zachovaných hradeb.

31 Litovel, muzeum (dřívější měšťanská střelnice), 1872, pohled od východu.

32 Litovel, muzeum (dřívější měšťanská střelnice), 1872, půdorys přízemí.

33 Litovel, muzeum (dřívější měšťanská střelnice), 1872, půdorys prvního patra.

34 Litovel, kostel sv. Marka s kaplí sv. Jiří, 1675-1680, 1484, pohled od východu.

35 Litovel, kostel sv. Marka, 1675-1680, pohled ze západu.

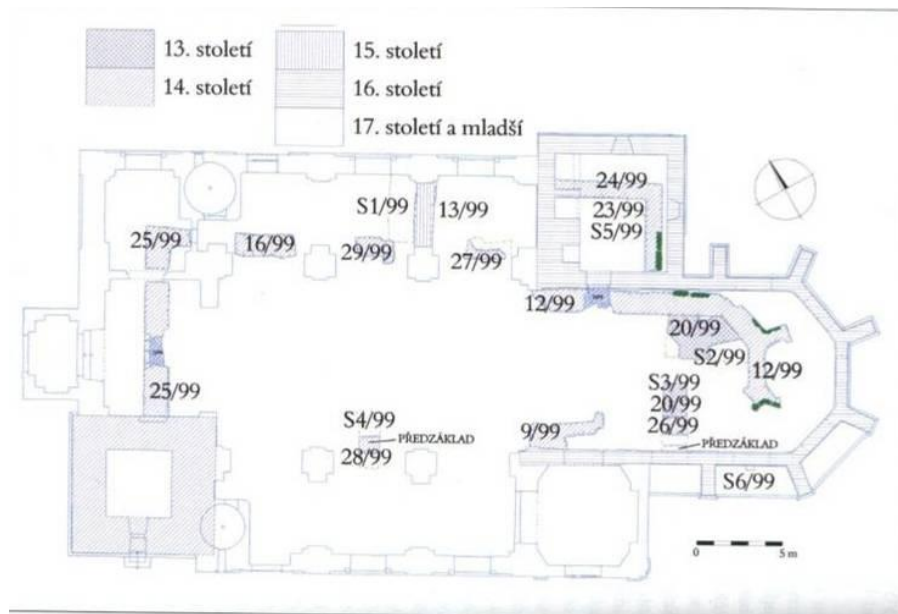
36 Litovel, kostel sv. Marka, 1675-1680, pohled z východu.

37 Litovel, kostel sv. Marka, 1675-1680, pohled ze severu.

38 Litovel, kostel sv. Marka, 1675-1680, pohled z jihu.

39 Litovel, kostel sv. Marka, 1675-1680, půdorys s vyznačením jednotlivých stavebních fází.

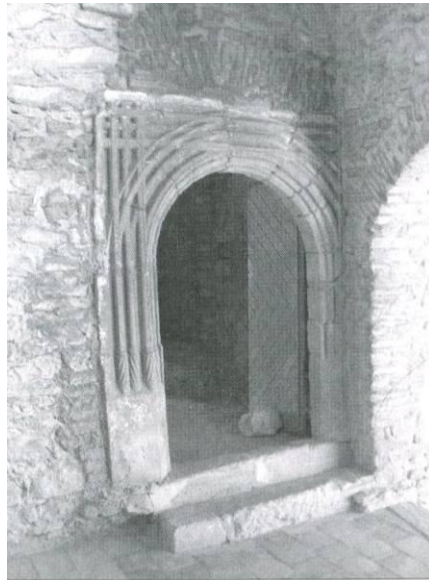
40 Litovel, kostel sv. Marka, 1567, náhrobní kámen s reliéfní figurou Pavla Hauschilda.

41 Litovel, kostel sv. Marka, 1532, portál sakristie.

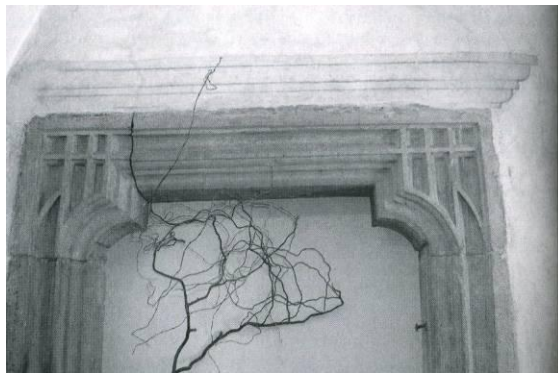
42 Litovel, kostel sv. Marka, 1532, detail portálu sakristie.

43 Hrad Sovinec, 30. léta 16. století, portál ve věži hradu.

44 Olomouc, radnice, konec 16. století, portál v patře západního průčelí radnice.

45 Prostějov, Masarykovo náměstí č. p. 15, 30. léta 16. století, portál v interiéru domu.

46 Bílá Lhota, arboretum, před 1541, portál bývalého domu č. p. 55 vytvořený pro Hanuše Haugvice z Biskupic.

47 Dlouhá Loučka, kostel sv. Bartoloměje, 1535, portál.

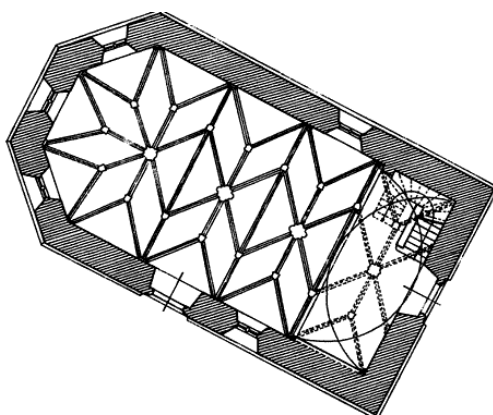
48 Litovel, kostel sv. Marka, 1529, okno sakristie.

49 Litovel, kaple sv. Jiří, 1484, pohled ze severu.

50 Litovel, kaple sv. Jiří, 1484, pohled ze západu.

51 Litovel, kaple sv. Jiří, 1484, půdorys.

52 Litovel, kaple sv. Jiří, 1484, východní okno.

53 Litovel, kaple sv. Jiří, 1484, severní a západní portál.

54 Litovel, kaple sv. Jiří, 1484, klenba.

55 Litovel, kaple sv. Jiří, 1484, erb pánů z Vlašimi, první svorník v prvním klenebním poli v presbytáři.

56 Litovel, kaple sv. Jiří, 1580, pamětní nápis v kartuši na kruchtě.

57 Litovel, kaple sv. Jiří, konec 16. století.

58 Litovel, kaple sv. Jiří, 1485, freska sv. Jiří bojujícího s drakem.

59 Mostkovice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1425-1450, nástěnná malba.

60 Mistr Svatojiřského oltáře, Svatojiřský oltář, kolem 1470, Národní galerie v Praze.

61 Epitaf Jiříka Řepického ze Sudoměře, 1497, Praha, Národní muzeum.

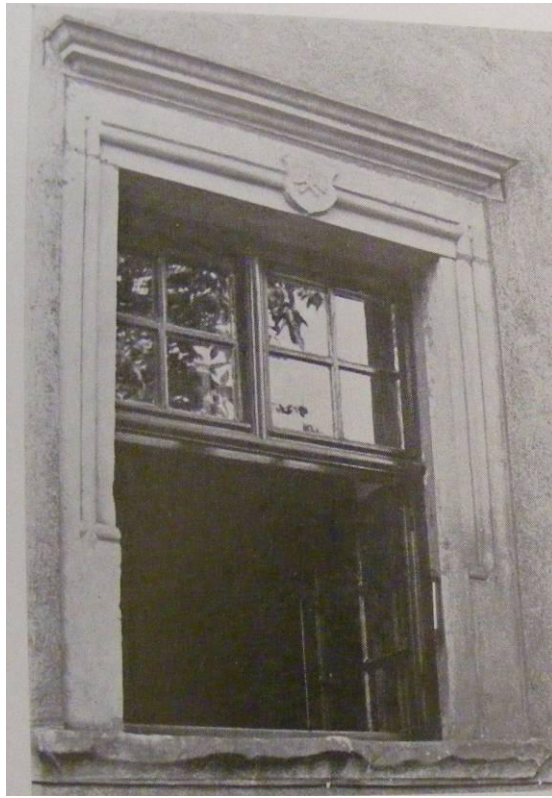
62 Moravská Třebová, Branská ulice č. p. 6, konec 15. století, kamenická značka okenního ostění.

63 Litovel, knihovna města Litovle (dřívější dům soukenického cechu), 30. léta 16. století, pohled od severu.

64 Litovel, knihovna města Litovle (dřívější dům soukenického cechu), 1570, deska se znakem soukenického a postřihačského cechu.

65 Litovel, knihovna města Litovle (dřívější dům soukenického cechu), 30. léta 16. století, okno dvorní fasády.

66 Litovel, knihovna města Litovle (dřívější dům soukenického cechu), 30. léta 16. století, okno v přízemí na hlavním průčelí.

67 Litovel, knihovna města Litovle (dřívější dům soukenického cechu), 30. léta 16. století, okna v prvním patře.

68 Litovel, Boskovicova ulice č. 1, č. p. 780, 13. století, měšťanský dům.

69 Litovel, 1. máje č. p. 792, druhá polovina 13. století, měšťanský dům.

70 Litovel, náměstí Přemysla Otakara II. č. p. 779, 14. století, měšťanský dům.

71 Litovel, Masarykova ulice č. 2, č. p. 769, 1542, měšťanský dům.

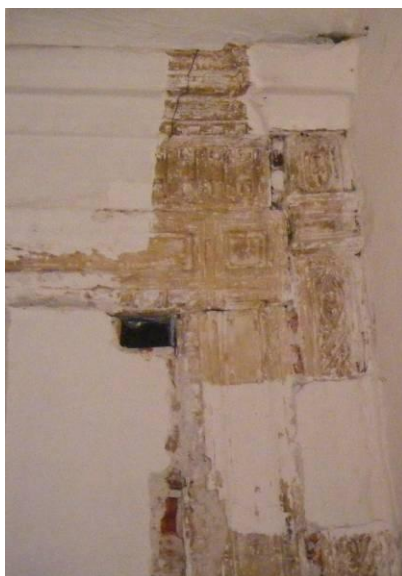
72 Litovel, Masarykova ulice č. 2, č. p. 769, 1542, vstupní portál domu.

73 Litovel, Masarykova ulice č. 2, č. p. 769, 1542, balkon domu.

74 Litovel, Masarykova ulice č. 2, č. p. 769, 1542, vnitřní portál domu.

75 Litovel, Masarykova ulice č. 2, č. p. 769, 1542, ostění v interiéru domu.

78 Litovel, kostel sv. Filipa a Jakuba, první polovina 16. století, pastoforium na pravé straně presbytáře.

79 Litovel, kostel sv. Filipa a Jakuba, první polovina 16. století, pastoforium na levé straně presbytáře.

Anotace

Jméno a příjmení:	Sandra Kolářová
Katedra nebo ústav:	Katedra dějin umění
Vedoucí práce:	Mgr. Petr Čehovský, Ph.D.
Rok obhajoby:	2015

Název práce:	Gotická a renesanční architektura města Litovle
Název v angličtině:	Gothic and Renaissance architecture of the town Litovel
Anotace práce:	Cílem diplomové práce je komplexní analýza gotické a renesanční architektury města Litovle. Text je rozdělen do dvou hlavních částí. První část detailně zpracovává dějiny města Litovle od samotného vzniku až po dobu konce třicetileté války, s ohledem na gotické a renesanční stavby. Je zde také zkoumán vliv stavebníků na formu a styl konkrétních staveb, především z hlediska konfesijního. Druhou část práce představuje chronologický katalog vybraných gotických a renesančních staveb.
Klíčová slova:	Litovel, architektura, gotika, renesance, kostel, radnice, náměstí, hradby, kaple, měšťanský dům, most
Anotace v angličtině:	The aim of this thesis is to analyze Gothic and Renaissance architecture in the town Litovel. The text consists of two main parts. The first part describes the history of the town from its foundation to the Thirty Years War. The second part is a catalogue of Gothic and Renaissance buildings.
Klíčová slova v angličtině:	Litovel, architecture, Gothic, Renaissance, church, town hall, town square, fortification, chapel, townhouse, bridge
Přílohy vázané v práci:	Obrazová příloha (32 stran), CD s obrazovými přílohami
Rozsah práce:	195 stran
Jazyk práce:	Český

